Zeeuws gebiedsprogramma 2023

DEEL 1: OPGAVEN

CONCEPT

Provincie Zeeland

Foto voorzijde: Bloemranden, Marcelle Davidse

Inhoudsopgave

Voorwoord....2
Inhoudsopgave....3
1. Inleiding....8
1.1 Deel I, II en III....8
1.2 Inhoud deel I....9
1.3 Samenhang NOVEX en NPLG....9
1.4 Samenhang NOVI, Zeeuwse Omgevingsvisie en NPLG....9
1.5 Samenhang Zuidwestelijke Delta en NPLG....10
2. Proces....12
2.1 Vervolg in de samenwerking na 1 juli....12
2.2 Uitvoeringsstrategie....13
2.3 Vaststelling definitieve gebiedsprogramma en verder....15
3. Sociaaleconomische effectenanalyse....16
3.1 Gebruikte methode....16
3.2 Aanpak....16
3.3 Vervolg....18
4. Participatie....19
4.1 Participatie naar concept Zeeuwse gebiedsprogramma....19
5. Grond....22
5.1 Algemene principes....22
5.2 Integrale gebiedsaanpak, landinrichtingsinstrumentarium en grondbank....22
5.3 Organisatie....24
6. Data en monitoring....25
6.1 Opgave....25
6.2 Doel....25
6.3 Omgaan met data....25
6.4 Gebiedsgerichte informatievoorziening....26
7. Transitie landbouw....27
7.1 Perspectief voor de landbouw....27
7.2 Plantaardige sectoren....29
7.3 Dierlijke sectoren....30
7.4 Uitdagingen....31
7.5 PAS-melders....32
8. Natuuropgave....34
8.1 Algemeen....34
8.2 Natuurdoelanalyses....35
8.3 Programma Natuur....37
8.4 VHR-doelen....38
8.5 Bossenstrategie....41
8.6 Natuurnetwerk Zeeland....42
8.7 Beheerplannen....43
9. Stikstofopgave....44
9.1 Opbouw stikstofdepositie provincie Zeeland....44
9.1 Alle sectoren dragen bij....46
9.2 Vergunningverlening....46
9.3 Realiseren klimaatdoelstellingen....48
9.4 Landbouw....49
9.5 Industrie....51
9.6 Recreatie....51

9.7 Mobiliteit ... 52
9.8 Scheepvaart ... 52
9.9 Buitenland ... 53
10. Wateropgave ... 55
10.1 Kaderrichtlijn Water ... 55
10.2 Zoet water ... 57
11. Klimaatopgave ... 59
11.1 Reductie broeikasgassen ... 59
11.2 Koolstofvastlegging ... 60
12. Gebiedsprocessen – geïntegreerde gebiedenaanpak ... 61
12.1 Algemeen ... 61
12.2 De werkwijze in de gebiedsprocessen ... 62
12.3 Nationaal Park Oosterschelde ... 63
Begrippenlijst ... 64
Bijlage 1 Uitkomsten regiodialogen ... 66
Bijlage 2 Eindoordeel NDA per doelstelling ... 109
Bijlage 3 Realisatiestrategie Natuurnetwerk Zeeland 2023-2027 ... 115
Bijlage 4 Herkomst depositie per Natura 2000-gebied ... 120
Bijlage 5 Sociaal Economische Effecten Analyse ... 132

Voorwoord

Het verhaal van Zeeland

Zeeland is in veel opzichten een provincie met bijzondere eigenschappen. Onze ligging in een delta onderscheidt ons van alle andere provincies. We zijn een kustprovincie, met veel grote wateren, maar Zeeland is ook een landelijke provincie met weinig veehouderijen veel akkerbouw en veel (grote) industrie. Én we zijn een grensprovincie, wat zorgt voor veel stikstofdepositie uit buitenlandse bronnen. Dit heeft vooral een groot effect op de Zeeuwse duingebieden waardoor de natuur daar in slechte staat verkeert. De aanpak van het kabinet met heel veel aandacht voor de veehouderij werkt onvoldoende om de Zeeuwse uitdagingen in het landelijk gebied aan te pakken. Hiermee wordt de Zeeuwse natuur niet hersteld, wordt er weinig gedaan aan de beschikbaarheid van zoet water voor de landbouw en vindt er onvoldoende reductie plaats van de bovenmatig stikstofdepositie. We hebben daarom in dit Gebiedsprogramma voor een eigen Zeeuwse benadering gekozen. Hierin komen nadrukkelijk álle sectoren aan bod en gaan maatregelen verder dan alleen stikstof en natuur.

Landbouw en zoet water

De unieke ligging van Zeeland in de delta, maakt dat op veel plaatsen vruchtbare landbouwgrond ligt. Tegelijk maakt deze ligging dat zout water overal aanwezig is. Niet alleen de omringende Deltawateren zijn zout, maar ook veel binnendijks oppervlaktewater kent een relatief hoog zoutgehalte en in de ondergrond is zout grondwater niet ver weg. Toch slagen de Zeeuwse boeren er al generaties lang in om goede opbrengsten van het land te halen. Met dit gebiedsprogramma willen we borgen dat ook de akkerbouwers van de toekomst in Zeeland een goede boterham kunnen verdienen. Dit vraagt een stevige inzet op het effectief benutten en vergroten van de zoet water beschikbaarheid. Zoet water is niet alleen van belang voor de agrarische sector, ook de Zeeuwse natuur, industrie en recreatie hebben zoet water nodig.

Industrie en Scheepvaart

In Zeeland is relatief veel industrie aanwezig, wat gezien de ligging aan diep vaarwater logisch is. Deze industrie zorgt, met enkele bedrijven in de top van industriële uitstoters van Nederland, voor een grote stikstofdepositie. Niet zozeer in Zeeland, maar met name in de deken over heel Nederland. Maatregelen voor stikstofreductie in de industrie zijn veelal gekoppeld aan trajecten op het gebied van energie en klimaat. In de energietransitie wordt bijvoorbeeld ingezet op waterstof als vervanger van aardgas. Hiermee kan de Zeeuwse industrie vergroenen en daalt de uitstoot van niet alleen CO_2, maar ook van andere stoffen zoals stikstof (NO_x) Om de stikstofreductie te versnellen zijn extra maatregelen nodig die hierop vooruitlopen.
Nergens anders in Nederland is de bijdrage aan de stikstofdepositie van scheepvaart zo groot als in Zeeland. Dit vraagt om gerichte maatregelen om de uitstoot te beperken, zowel van varende schepen als schepen die aan de kade liggen en hun generator gebruiken voor de stroomvoorziening. Dit vraagt enerzijds daadkrachtig optreden in internationaal verband om de internationale scheepvaart te vergroenen, anderzijds is de aanleg van walstroom een goede maatregelen om de uitstoot van schepen aan de kade sterk te reduceren. In beide gevallen zal de Rijksoverheid het voortouw moeten nemen.

Buitenland

Zeeland is een netto-importeur van stikstof. Dat wil zeggen dat bronnen binnen in Zeeland minder stikstof naar andere gebieden buiten Zeeland exporteren dan dat er vanuit bronnen buiten Zeeland de provincie in komt. De meeste stikstof komt uit het buitenland en dat vraagt om een grensoverschrijdende aanpak. Het Rijk initieert overleggen met Vlaanderen en de Provincie doet hieraan mee, maar we hebben natuurlijk geen enkele mogelijkheid om maatregelen te treffen in

andere landen. Gelukkig wordt ook in Vlaanderen hard gewerkt aan stikstofreductie en dat zal de komende jaren ongetwijfeld leiden tot minder stikstofdepositie in Zeeland.
Niet alleen vanuit Vlaanderen wordt stikstof geïmporteerd, maar ook vanuit Noord-Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Op Rijksniveau lopen hierover (nog) geen gesprekken, maar het is wenselijk dat die op korte termijn wel worden opgestart. Al is het alleen maar om inzicht te krijgen in de verwachte stikstofemissies in de komende jaren.

Meetcorrectie

Al jaren is er een verschil tussen de gemeten stikstofdepositie en de met het rekenprogramma Aerius berekende waarde. Dit verschil werd eerst "ammoniak uit zee" genoemd (om dat dit verschil zich met name in de kustprovincies voordoet) maar sinds 2022 duidt het RIVM deze waarde aan met "meetcorrectie". In Zeeland is de omvang van de meetcorrectie op bijvoorbeeld de duingebieden van dezelfde grootte als de bijdrage van de landbouwsector. Dit zorgt voor onduidelijkheid en onzekerheid maar de verwachting is dat de meetcorrectie niet op korte termijn opgelost gaat worden.

Andere drukfactoren

Niet alleen stikstof speelt een rol in de Zeeuwse natuur. Ook de hydrologische situatie speelt in een aantal Natura 2000-gebieden een belangrijke rol en is daarmee een relevante drukfactor. Hoewel veel Zeeuwse natuur direct samenhangt met het zoute water en de kust, is in een aantal gevallen ook zoet water voor natuur van groot belang.
Een andere drukfactor van belang is de recreatiedruk. Zeeland trekt veel toeristen, die vooral komen voor de stranden, de duinen en het water. Dit zijn echter ook de Natura 2000-gebieden. Recreatie zorgt voor veel economische meerwaarde, maar ook voor verstoring van flora en fauna.

De Zeeuwse aanpak

De aanpak van het kabinet is hoofdzakelijk gericht op de intensieve veehouderij, het debat in de Tweede kamer wordt hierdoor gedomineerd en het maatregelenpakket van het Rijk is hoofdzakelijk daarop gericht. En dat is begrijpelijk wanneer we kijken naar de impact en gevolgen van de Rijksaanpak in verreweg het grootste deel van het land. Tegelijk is er nog weinig besef dat deze eenzijdige aanpak onvoldoende resultaten in Zeeland oplevert en er hier dus grote opgaven blijven in de Zeeuwse natuur, en de volhoudbaarheid van de landbouw onvoldoende geborgd wordt en de vergunningverlening voor energietransitie en woningbouw niet uit het slop getrokken kan worden.

Provinciale Staten hebben in 2022 de eigen Strategische Aanpak Stikstof geactualiseerd en in lijn gebracht met het NPLG. Deze aanpak is door álle betrokken organisaties in Zeeland onderschreven. Iedereen omarmt daarbij de gedachte achter het NPLG, om de stikstofopgave te verbinden aan de water- en klimaatopgaven. Wij zien die verbinding echter nog breder en zoeken gezamenlijk naar oplossingen, in álle sectoren, die bijdragen aan de stikstofopgave. De opgaven zijn groot en voor goede processen is tijd nodig en daarom wordt in het gebiedsprogramma gewerkt met de wettelijke tijdshorizon tot 2035. Wij zijn er trots op dat álle betrokkenen samen willen werken aan oplossingen, met het uitgangspunt dat alle sectoren bijdragen. We denken daarbij vanuit kansen en koppelen onze opgaven. Bijvoorbeeld zoet water beschikbaarheid, een zandmotor voor de Zeeuwse kust en het vergroenen van onze industriële sector. Zo verlagen we de stikstofemissie en verbeteren we de biodiversiteit en dragen bij aan de doelen voor klimaat en water.

Wederkerigheid

Met dit gebiedsprogramma 1.0 wordt een eerste aanzet gedaan richting doelbereik in een of meerdere doelen uit het NPLG. Wij benadrukken dat het gaat om een eerste aanzet en ook een eerste financiële claim. In de komende periode zullen meer maatregelen worden uitgewerkt, onder andere op basis van nog lopend onderzoek en door nieuwe inzichten. Wij zullen op dat moment

opnieuw een gebiedsprogramma voorleggen met een onderbouwing van de bijbehorende financiële vraag. Het mag duidelijk zijn dat wij met deze maatregelenpakketten en het daarbij horende bedrag van € 1.4 miljard, niet tot voldoende stikstofreductie komen op de duingebieden Manteling van Walcheren en Kop van Schouwen, met alle consequenties van dien. Gezien de grote bijdrage vanuit bronnen waar wij geen invloed op uit kunnen oefenen gaan wij in ons gebiedsprogramma uit van een substantiële inspanning van de Rijksoverheid. Wij verwachten van het Rijk een grote inspanning om met concrete maatregelen te komen voor de reductie van stikstofdepositie van bronnen waar de Provincie geen invloed op heeft (buitenland, scheepvaart, meetcorrectie) en voor bronnen die buiten de reikwijdte van het NPLG liggen (industrie, mobiliteit). Het Rijk heeft Zeeland een richtinggevend doel van 631 ton NH_3 emissiereductie gegeven. Omdat wij maar 1/3 van depositie kunnen beïnvloeden, gaan wij ervan uit het Rijk inzet op de reductie van een evenredig deel (2/3) van circa 1200 ton NH_3. Alleen hiermee kunnen de instandhoudingsdoelen van de Zeeuwse duingebieden bereikt worden en kunnen problemen met toestemmingverlening voor allerhande gewenste ontwikkelingen in Zeeland opgelost worden.

Dit gebiedsprogramma met maatregelen vormt één geheel. Wij hebben gezorgd voor draagvlak. Álle sectoren dragen bij. Daarbij zijn wij ons ervan bewust dat sommige voorgestelde maatregelen wellicht buiten de reikwijdte van het Transitiefonds vallen. Wij verwachten een integrale beoordeling van het Rijk waarbij doelbereik voorop staat en zo nodig financiering uit andere bronnen zoals het Klimaatfonds mogelijk wordt gemaakt.

Als laatste, de opgave die wij hebben in ons landelijk gebied, vraagt capaciteit. Naast middelen, ook menskracht. Nu, maar ook straks, als maatregelen uitgevoerd moeten worden. Niet alleen voor de Provincie, maar ook voor onze gebiedspartners. Wij hebben daar samen met het waterschap Scheldestromen de eerste stappen al in gezet. Over de inzet die dat met zich meebrengt gaan wij hier graag over in gesprek, met onze Zeeuwse partners, maar ook met het Rijk.

1. Inleiding

Voor u ligt deel I van het concept gebiedsprogramma 1.0. Het volledige concept gebiedsprogramma, bestaande uit deel I, II en III, zal uiterlijk 1 juli 2023 worden voorgelegd aan de Minister voor Natuur en Stikstof (om te voldoen aan art. 1.12fa van de Wet Natuurbescherming (hierna: Wnb)). Zoals in onze 0.5 versie van het gebiedsprogramma werd benoemd, houden wij de titel Zeeuws gebiedsprogramma 2023 aan. Ons gebiedsprogramma gaat tenslotte verder dan alleen het landelijk gebied én de genoemde maatregelen hebben niet altijd een effect op het volledig landelijke gebied.

1.1 Deel I, II en III

Gedeputeerde Staten hebben ervoor gekozen het gebiedsprogramma in drie delen op te stellen, mede om de leesbaarheid van het stuk te bevorderen. De inhoud van de delen is gebaseerd op de opbouw van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (hierna: NPLG). De drie delen zijn:

- Deel I: proces, participatie en de verschillende opgaven (natuur, water, klimaat)
- Deel II de structurerende keuzes
- Deel III: een uitleg over de maatregelpakketten/maatregelen én de hierbij horende formats

Wij zullen de volgende maatregelpakketten (en bijbehorende maatregelen) aanbieden aan de minister:

1. Akkerbouw

A1. Carbon farming
A2. Mestaanwendingstechnieken
A3. Eiwitteelt, vlinderbloemigen
A4. Biobased teelten
A5. Biologische landbouw
A6. Agroforestry
A7. Natuurinclusieve landbouw
A8. Gewasbescherming en bestuiving d.m.v. agrarisch natuurbeheer
A9. Het omzetten van bouwland naar niet-productief areaal
A10. Stimuleren korte ketens in de landbouw
A11. Stimuleren fossielvrije landbouwmachines
A12. Precisielandbouw
W1. Slim real-time meetnetwerk
W2. Zoetwatervoorziening Reimerswaal
W3. Ondergrondse opslag
W4. Regelbare drainage
W5. Slimmer omgaan met zoet water

2. Veehouderij

V1. Extensivering melkveehouderij
V2. Stalsystemen
V3. Mest-additieven
V4. Voerspoor
V5. Verlengde weidegang
V6. Kruidenrijk grasland
V7. Vrijwillige opkoop van veehouderijen (die niet onder een regeling vallen)

3. Water

W6. Opwaarderen sub optimale waterstromen (deel hergebruik effluent RWZI)
W7. Opwaarderen sub optimale zoetwaterstromen (in de Zeeuwse industrie)

4. Natuur

N1. Bos buiten het NNZ
N2. Uitbreiding agrarisch natuurbeheer
N3. Aanleg moeras, treffen maatregelen Vogelrichtlijn en NPO
N4. Groenblauwe dooradering

5. Overig

I1. Reductie stikstofuitstoot bij drie grootste industriële bedrijven Zeeland
R1. Onderzoek doorrekenen effectiviteit maatregelen recreatie
M1. Openbaar vervoer - Veerdienst Westerschelde verduurzamen

1.2 Inhoud deel I

Het NPLG richt zich op het toekomstbestendig ontwikkelen van het landelijk gebied, rekening houdend met de internationale verplichtingen op het terrein van natuur (met als onderliggende opgave de reductie van stikstof) en water en klimaat (broeikasgassen). Als algemeen uitgangspunt geldt dat de draagkracht van het water- en bodemsysteem sturend wordt bij het landgebruik in het landelijk gebied.

Fig. 1 'Ons toekomstbestendig landelijk gebied' - NPLG

In deel I gaan we achtereenvolgens in op de kerndoelen, het proces na 1 juli 2023, de sociaaleconomische effectenanalyse en de participatie tot nu toe. De beschikbaarheid van grond is randvoorwaardelijk om tot uitvoering van veel maatregelen te komen, dit is in hoofdstuk 5 toegelicht. Data & monitoring wordt beschreven in hoofdstuk 6. De transitie van de landbouw is nodig om doelen te kunnen halen, waarbij het verdienmodel belangrijk is. Dit is verwoord in hoofdstuk 7. Als laatste komen de opgaven van het NPLG aan bod; natuur, stikstof, water en klimaat. Waarna we een korte uitleg geven over hoe we deze doelen meenemen in bestaande gebiedsprocessen.

1.3 Samenhang NOVEX en NPLG

Op 12 december 2022 heeft de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening[1] aan de Provincies een startpakket gestuurd waarin de ruimtelijk relevante opgaven uit nationale programma's zijn samengevat. Het NPLG is een van deze programma's. Het startpakket is de basis voor een gezamenlijk traject van Rijk en regio om meer sturing te geven aan ruimtelijke ordening in Nederland. Dit traject heet programma NOVEX (Nationale Omgevingsvisie Extra). Het doel is om alle verschillende nationale programma's op regionaal niveau op elkaar af te stemmen. De Provincie maakt daarom samen met de partners in de regio een ruimtelijk voorstel waarin wordt beschreven wat de verwachte ruimtelijke effecten van de opgaven zijn en welke keuzes in Zeeland nodig zijn als ontwikkelingen niet verenigbaar zijn. Het provinciaal voorstel wordt de basis voor bestuurlijke afspraken tussen Rijk en regio ('Ruimtelijk Arrangement') over de uitvoering van de nationale programma's en de inzet van instrumenten.

1.4 Samenhang NOVI, Zeeuwse Omgevingsvisie en NPLG

De Nationale Omgevingsvisie (hierna: NOVI) is de Rijksvisie op de leefomgeving op basis van de Omgevingswet. Met de NOVI wordt richting gegeven aan de grote opgaven waar Nederland voor staat zoals woningbouw, klimaatverandering, circulaire economie en kringlooplandbouw. Het NPLG valt onder de NOVI die is vertaald in de Zeeuwse Omgevingsvisie (hierna: ZOVI). De relatie tussen de NOVI, NPLG, ZOVI en het Gebiedsprogramma is opgenomen in figuur 2.

[1] *https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/12/12/kamerbrief-aanbieding-provinciaal-startpakket-fysieke-leefomgeving*

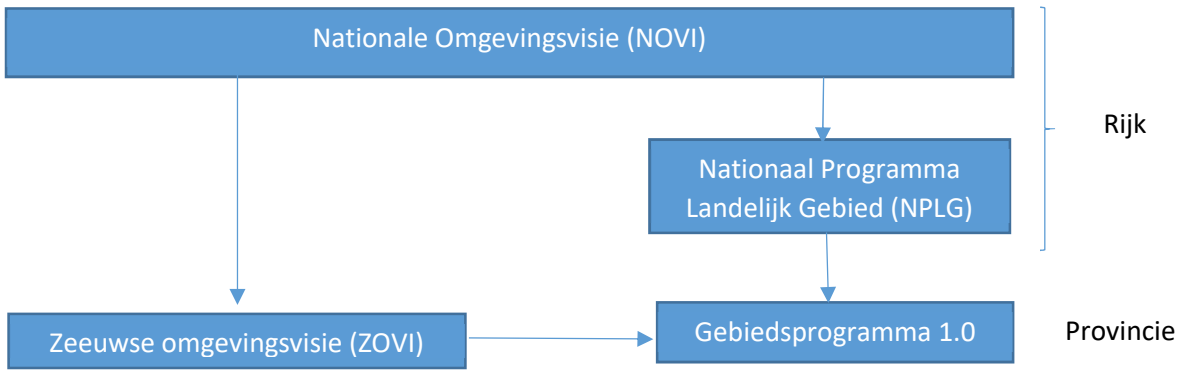

Fig. 2 Samenhang NOVI, ZOVI en NPLG

In de Zeeuwse Omgevingsvisie zijn de doelen en ambities van de Provincie voor de langere termijn vastgelegd. De ZOVI beschrijft vier ambities voor Zeeland:

1. Uitstekend wonen, werken en leven in Zeeland
2. Balans in de grote wateren en het landelijk gebied
3. Een duurzame en innovatieve economie
4. Klimaatbestendig en CO_2 neutraal Zeeland

Gezien de grootte en de complexiteit van de uitdagingen, zijn de ambities alleen te halen als iedereen de keuze maakt die zoveel mogelijk bijdraagt aan deze ambities. Hiervoor zijn de volgende afwegingsfactoren beschreven die zijn afgeleid van de drie afwegingsprincipe uit de NOVI:

1. Doe meer met minder grond
2. Werk samen en deel kosten en baten
3. Maak gebruik van de Zeeuwse kernkwaliteiten
4. Denk aan de toekomst en aan de rest van de wereld

In de ZOVI zijn drie Zeeuwse kernkwaliteiten vastgesteld en is een vierde kwaliteit als wens voor de toekomst opgenomen.

1. Genieten en opladen
2. Waarderen en beschermen van het mooie Zeeuwse landschap
3. We voelen ons verbonden met de historie
4. Kernkwaliteitswens: passende werkgelegenheid en ontwikkelmogelijkheden voor iedereen in Zeeland

De afwegingsfactoren zijn als spelregels betrokken in de tweede ronde regiodialogen. De kernkwaliteiten zijn richtinggevend bij de uitwerking van de maatregelen in de gebieden.

1.5 Samenhang Zuidwestelijke Delta en NPLG

De Zuidwestelijke Delta (hierna: ZWD) is het gebied met daarin Zeeland, de Zuid-Hollandse eilanden en het westelijk deel van Noord-Brabant. De ambitie van het samenwerkingsverband ZWD is om de eerste klimaatbestendige delta ter wereld te zijn. Hieraan wordt invulling gegeven in de Gebiedsagenda 2050[2]. Water en bodem vormen de basis van alle ruimtelijke keuzes die gemaakt worden in de Zuidwestelijke Delta. De kwaliteit van werken, wonen en leven staat daarin voorop. Het Gebiedsoverleg ZWD heeft de structurerende keuze water en bodem sturend en het NPLG gemarkeerd als richtinggevende en prioritaire opgaven voor het gebied.
Via onderzoek, toekomstverkenning, (samenwerkings-)projecten en pilots wordt kennis opgebouwd en het toekomstperspectief verbeeld. Dit helpt om keuzes te maken en toe te werken naar concrete

[2] *https://www.zwdelta.nl/strategie/gebiedsagenda-zuidwestelijke-delta-2050/*

oplossingen voor uitvoering. En die zijn hard nodig, om voorbereid te zijn op de gevolgen van klimaatverandering in de sprong na 2050.

Eén van de deelgebieden binnen de ZWD is het Volkerak-Zoommeer, waarvoor in 2022 gestart is met een proces om het gebied een kwaliteitsimpuls te geven. Het Volkerak-Zoommeer is het drie 'landenpunt', waar de provincies Noord-Brabant, Zuid-Holland en Zeeland samenkomen. Voor het Volkerak-Zoommeer wordt gestreefd naar een veerkrachtig, samenhangend water en ecologisch watersysteem in samenhang met de omringende gebieden. Daardoor ontstaat er een duurzame basis voor zoet water; natuur; landbouw; recreatie en andere functies. De kwaliteitsimpuls voor de korte termijn wordt de komende maanden met het gebiedsnetwerk verder vormgegeven en is het vertrekpunt voor het opstellen van een lange termijnperspectief.

2. Proces

Uiterlijk 1 juli 2023 zal dit Zeeuwse (concept) gebiedsprogramma worden voorgelegd aan de minister. Binnen acht weken na het voorleggen geeft een toetsteam, bestaande uit diverse ministeries en de RTLG (Regiorganisatie Transitie Landelijk Gebied), een tussentijds advies. Het concept gebiedsprogramma, incl. het tussentijds advies, wordt in oktober besproken met onze Provinciale Staten. Parallel daaraan wordt het concept gebiedsprogramma getoetst door de Ecologische Autoriteit en een consortium van externe kennisinstellingen (WUR, RIVM en PBL). De adviezen van het Rijk, het consortium en de inbreng van Provinciale Staten worden vervolgens verwerkt. GS gaan ervan uit dat zij in het eerste kwartaal van 2024 het definitieve gebiedsprogramma vast kunnen stellen. Dan kan ook de aanvraag voor het Transitiefonds worden ingediend.

2.1 Vervolg in de samenwerking na 1 juli

De regiodialogen (zie hoofdstuk 4) bieden een goede basis voor het vervolgproces. De regiodialogen worden gezien als een eerste stap om:

- vorm te geven aan de afstemming tussen partijen op regioniveau;
- meer sturing te krijgen in de afstemming van Zeeuwse opgaven en het komen tot kansrijke maatregelen voor NPLG;
- afspraken te maken over hoe we als partijen in Zeeland de komende periode met elkaar gaan samenwerken, en;
- te komen tot een meer geïntegreerde uitvoering van de maatregelen en opgaven in een gebied. Dit met als doel dat lokale behoeften, oplossingsgericht werken, synergievoordelen, slimme combinaties en integrale afwegingen plaatsvinden.

2.1.1 Provinciale rolopvatting

Provincies hebben gezamenlijk een propositie neergelegd bij het Rijk waarin een aanbod is gedaan om, met de juiste afspraken, zorg te dragen voor de uitvoering van de maatregelen in de gebieden. Ook zijn we als Provincie in de externe werkgroep in 2022 gevraagd regie te voeren op het proces om te komen tot de uitvoering van NPLG-maatregelen. Tijdens de regiodialogen is door de sectororganisaties aangegeven dat zij voor de Provincie een regierol zien: doelen voor een gebied vastleggen, knopen doorhakken en monitoren/bijsturen.

De Provincie pakt deze rol als regisserende en realiserende overheid, die nieuwe sturingsafspraken wil maken met medeoverheden, maatschappelijke en particuliere organisaties zodat de uitvoering van de opgaven in gebieden zoveel mogelijk geïntegreerd plaats kan vinden. Integraal betekent dat wij opgaven willen verbinden die in de uitvoering nauwe samenhang hebben en waarbij een samenhangende programmering leidt tot meer gerichter samenwerken, minder versnippering, minder bestuurlijke drukte en meer draagvlak.

2.1.2 Regie op de totstandkoming van een samenwerking

Om tot uitvoering van de NPLG-doelen voor natuur, stikstof, water en klimaat te komen, is een integrale aanpak van verschillende overheden en maatschappelijke organisaties noodzakelijk. Dit vraagt, in de verschillende fasen van voorbereiding, uitvoering en beheer/onderhoud, onderlinge afstemming en samenwerking van alle partijen in Zeeland. Ieder vanuit zijn of haar eigen rol en verantwoordelijkheden. De Provincie neemt de regierol, maar dit betekent niet automatisch dat wij zelf alle maatregelen gaan uitvoeren. Medeoverheden, maatschappelijke partners en stakeholders zijn naar verwachting partners in de voorbereiding, uitvoering en het uiteindelijke beheer van maatregelen.

Naast de opgaven die de Provincie heeft in het kader van het NPLG, hebben wij ook andere opgaven die ruimtelijke inpassing en afstemming vragen en waarvoor regie moet worden gevoerd. Andere grote transities zijn bijvoorbeeld de woningbouw- en de dijkversterkingsopgave. Het is zeer gewenst dat de verschillende opgaven van het NPLG worden afgestemd en dat de mogelijke koppelkansen tussen deze en/of andere opgaven samen slim worden doordacht. Daar waar ambities schuren zal samen binnen de kaders ruimtelijke keuzes moeten worden gemaakt.

2.2 Uitvoeringsstrategie

Eind augustus zal het vervolgtraject qua participatie starten, de eerste bijeenkomsten zijn dan hoogstwaarschijnlijk in september. Alle betrokken overheden, maatschappelijke organisaties en stakeholders zullen keuzes maken om van (veelal sectoraal) beleid te komen tot een afgestemde feitelijke uitvoering van de NPLG-doelen. Als Provincie willen we daarbij oog hebben voor lokale behoeften, een oplossingsgerichte houding, synergievoordelen, slimme combinaties en integrale afwegingen.
De samenwerking in de uitvoering zal de komende periode op verschillende manieren worden vormgegeven. De manier waarop we maatregelen aanpakken verschilt dan ook. We maken nu onderscheid tussen een drietal aanpakken (figuur 3) voor de uitvoering van maatregelen. Dit zijn:
1. generieke (bron) maatregelen;
2. gebiedsprocessen; en
3. projecten.

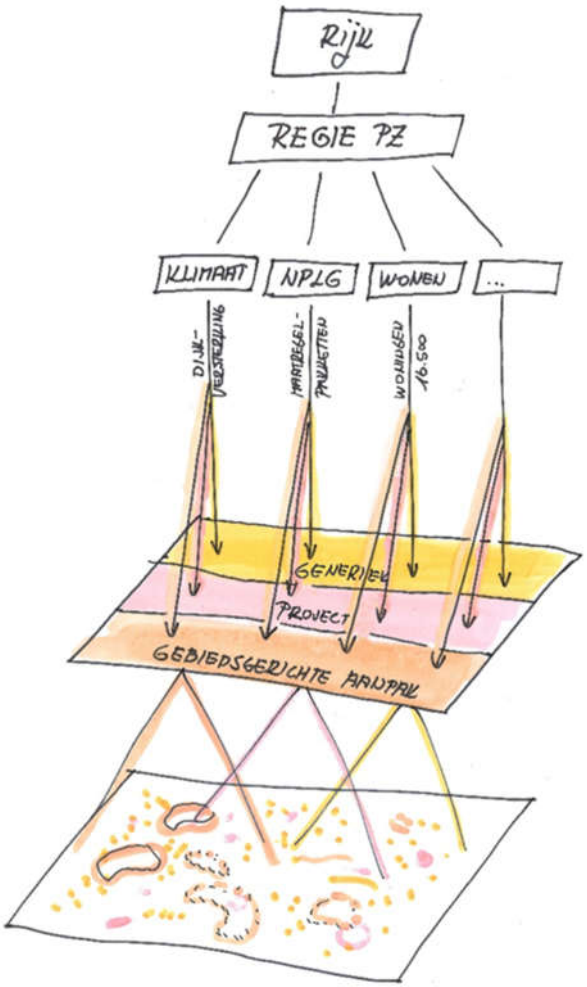

Fig. 3 Aanpak maatregelen

Deze aanpakken overlappen elkaar, zo zullen bronmaatregelen en projecten vaak onderdeel zijn van de gebiedsprocessen. De verwachting is dan ook dat in de loop van de tijd er een intensivering van verschillende aanpakken zal zijn (figuur 4). Dit vraagt een strategie om de uitvoering goed met elkaar af te stemmen.

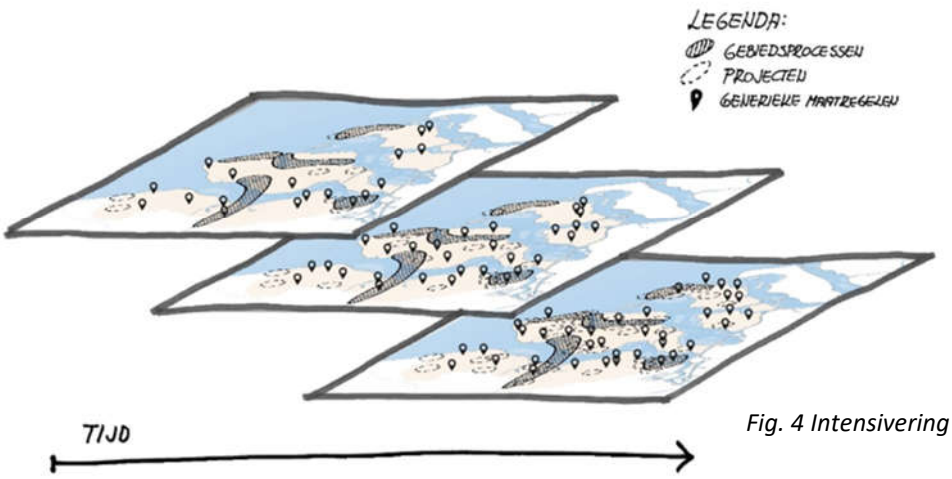

Fig. 4 Intensivering aanpak

Voor de uitvoeringsstrategie gelden de volgende principes:

- ✓ De overheden werken als één overheid samen met de gebiedspartijen;
- ✓ Het gebied staat centraal;
- ✓ We creëren en sturen op meerwaarde;
- ✓ We organiseren een grote betrokkenheid en inbreng van de directbetrokkenen en belanghebbenden;
- ✓ Waar mogelijk en zinvol sluiten we aan bij bestaande organisatiestructuren, en;
- ✓ Er worden momenten voor reflectie en kennisuitwisseling ingebouwd om indien nodig bij te sturen.

In de regiodialogen zijn de volgende spelregels voor samenwerking benoemd.

1. Er moet een relatie zijn tussen maatregel en doelbereik.
2. Alle sectoren dragen bij.
3. We vragen van iedereen een bijdrage.
4. In de maatregelen zit zoet, maar ook zuur.
5. We zoeken naar een werkbare balans.
6. Afwegingsfactoren ZOVI:
   a. Doe meer met minder grond
   b. Werk samen en deel kosten en baten
   c. Maak gebruik van de Zeeuwse kernkwaliteiten
   d. Denk aan de toekomst en aan de rest van de wereld

2.2.1 Afstemming op drie niveaus

Om zorg te dragen dat alle partijen worden betrokken en inbreng en afstemming wordt georganiseerd tijdens de planvorming, uitvoering en het beheer van maatregelen stelt de Provincie nu voor om onderscheid te maken tussen drie verschillende niveaus: het gebiedsgerichte, het regionale en het provinciale schaalniveau.

Gebiedsgericht

Op gebiedsgericht niveau gaat het om het vertalen van de maatregelpakketten naar gebiedspakketten. Dit zijn een of meerdere maatregelen die in een gebied worden uitgevoerd. De maatregelen zoals opgenomen in deel III vormen in eerste instantie de basis. Maar dit is een iteratief proces dat, afhankelijk van inzichten en bijvoorbeeld onderzoeksresultaten, tot aanpassingen kan leiden. Nagedacht moet worden over kansen en uitdagingen voor de uitvoering van maatregelen op perceel niveau. Ieder gebied vraagt een eigen aanpak. In de Strategische Aanpak Stikstof heeft de Provincie in principe reeds gekozen voor een gebiedsproces van de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen. De scoop van deze beide gebiedsprocessen is inmiddels vergroot met de komst van het NPLG. Met dit Zeeuwse concept gebiedsprogramma wordt dit verder uitgebreid met de al lopende gebiedsprocessen Veerse Meer, Grenspark Groot Saeftinghe en North Sea Port District (zie hoofdstuk Gebiedsprocessen). Er zullen mogelijk nog meer gebieden worden bepaald waar gebiedspakketten moeten worden samengesteld die bijdragen aan het doelbereik.

Regionaal

Op regionaal niveau zullen samenwerkingsafspraken over alle opgaven in (deel)gebieden gemaakt moeten worden. Op regionaal niveau denken overheidspartijen en belangenorganisaties na over de opgaven die het gebiedsgerichte niveau overstijgen. Hier ligt de komende periode een nadrukkelijke rol voor gemeenten en belangenorganisaties. Juist op dit niveau moet de komende periode in onderling overleg overeenstemming worden bereikt over de concrete invulling van de opgaven. Hiervoor kan bijvoorbeeld een gebiedsagenda met plan van aanpak per gebied worden opgesteld

waarin de opgave voor het gebied vastligt, daarnaast kan een netwerk-/gebiedsregisseur benoemd worden om de verbinding te zoeken tussen de verschillende niveaus. Dit om ervoor te zorgen dat datgene wat in het gebiedsprogramma wordt opgenomen aan maatregelen, en nadere uitwerking vraagt, verder concreet wordt gemaakt. Met als doel duidelijke afspraken te maken met elkaar wie wat levert, wat de doorlooptijd is en hoe de maatregelen kunnen worden gefinancierd. Ook kan een gebiedsagenda zorgen voor meer synergie en afstemming tussen de generieke maatregelen, de uitvoering van projecten en de gebiedsgerichte aanpakken. Dit is uiteraard afhankelijk van de uiteindelijke keuze over hoeveel regio's Zeeland zal worden ingedeeld.

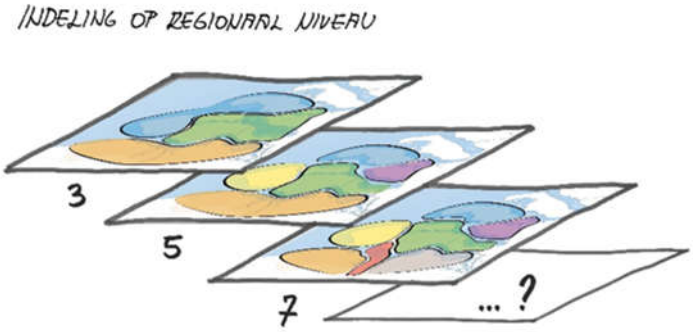

Fig. 5 Indeling op regionaal niveau

Provinciaal

Op provinciaal schaalniveau gaat het om de onderlinge uitwisseling en afstemming tussen de betrokken partijen over de grote lijnen van het gebiedsgericht samenwerken en om de uitwisseling en afstemming tussen de betrokken partijen. Voor de Provincie betekent het ook sturing op doelbereik van opgaven waarover uitwisseling en afstemming moet plaatsvinden.

2.3 Vaststelling definitieve gebiedsprogramma en verder

Voor de vaststelling van het definitieve Zeeuwse gebiedsprogramma wordt gekozen voor de uitgebreide voorbereidingsprocedure. Dit geeft andere overheden, sectororganisaties en geïnteresseerden de mogelijkheid om op het concept Zeeuwse gebiedsprogramma te reageren. Het gebiedsprogramma zal, in ontwerp, met het advies van het Rijk, de Ecologische Autoriteit en het consortium, ter inzage worden gelegd.

Parallel aan het proces tot vaststelling zal de uitvoeringsstrategie en werkwijze verder uitgewerkt en doordacht worden met onze medeoverheden, maatschappelijke partners en stakeholders. Het gesprek zal ook gaan over de wijze waarop de Provincie de coördinerende rol en regie kan voeren zodat we komen tot een effectieve geïntegreerde aanpak om maatregelen uit te voeren. De in de vorige paragrafen omschreven uitgangspunten zijn een vertrekpunt om de komende periode gezamenlijk met alle partijen in Zeeland verder handen en voeten te geven aan de uitvoering van de maatregelen.

3. Sociaaleconomische effectenanalyse

Om de effecten van de beoogde maatregelen op de omgeving, in brede zin, mee te kunnen wegen, wordt een Sociaal Economische Effecten Analyse uitgevoerd.

Met een Sociaal Economische Effect Analyse (SEEA) worden de gevolgen van een of meerdere maatregelen op de brede welvaart geanalyseerd. Brede welvaart wordt gedefinieerd als de kwaliteit van leven in het 'hier en nu' en de mate waarin deze ten koste gaat van die van generaties na ons ('later') of van mensen buiten de eigen regio ('elders').

De Provincie gebruikt de uitkomsten van de SEEA in het vervolgtraject om maatregelen af te wegen en de maatregelen(pakketten) en aanvullend beleid te completeren. Wij hebben in februari 2023 aan HZ|Kenniscentrum Zeeuwse Samenleving (HZ|KCZS) gevraagd ons te ondersteunen bij de uitvoering van de SEEA. De door hen opgestelde tussenrapportage is opgenomen in bijlage 5

3.1 Gebruikte methode

Om de SEEA uit te kunnen voeren, is gebruik gemaakt van de methodiek die ontwikkeld is door onderzoeksinstituut Wageningen Economic Research (WEcR). Deze methodiek, gestoeld op de Theory of Change (ToC), is een systematische aanpak om de verwachte sociaaleconomische effecten van maatregelen, op korte, middellange en lange termijn te duiden. De insteek van deze methodiek is, dat dit niet een eenmalige exercitie is, maar een iteratief proces. In meerdere fases wordt kritisch gekeken naar de (verwachte) effecten van maatregelen, op basis waarvan maatregelen of pakketten van maatregelen vervolgens kunnen worden aangescherpt of aangepast. Feitelijk is de systematiek een hulpmiddel om in de loop van een gebiedsproces scherp voor ogen te houden welke doelen je wilt bereiken en of de acties die je onderneemt ook effectief bijdragen aan die doelen.

In de methodiek van WEcR wordt het model van brede welvaart (zie kader hierboven) gehanteerd als inhoudelijk kader waarbinnen de verwachte effecten van maatregelen worden geanalyseerd.

WEcR heeft in het rapport *"Doorwerking Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering, Sociaaleconomische analyse van bron- en natuurherstelmaatregelen"* (WEcR, maart 2022, 2022-019) een aantal maatregelen uitgewerkt. De uitwerking vormt een basis die op locatieniveau verder moet worden ingevuld.

3.2 Aanpak

Gezien de korte termijn is eerst voor gekozen intern de systematiek voor een aantal maatregelen uit te werken. In eerste instantie is gekozen voor een viertal maatregelen in de akkerbouw, maar na een eerste (interne) sessie met de HZ|KCZS bleek de methodiek voor discussie te zorgen, zowel op input als op de beoordeling van het effect. Dit heeft ertoe geleid dat in een vervolgbijeenkomst één maatregel (organische stofgehalte in bodem verbeteren) volledig als voorbeeld is uitgewerkt, namelijk het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem. Deze extra stap zorgt ervoor dat de systematiek, zowel op input als op de beoordeling van het effect duidelijker is.

Dit heeft geleid tot het schema op de volgende pagina.

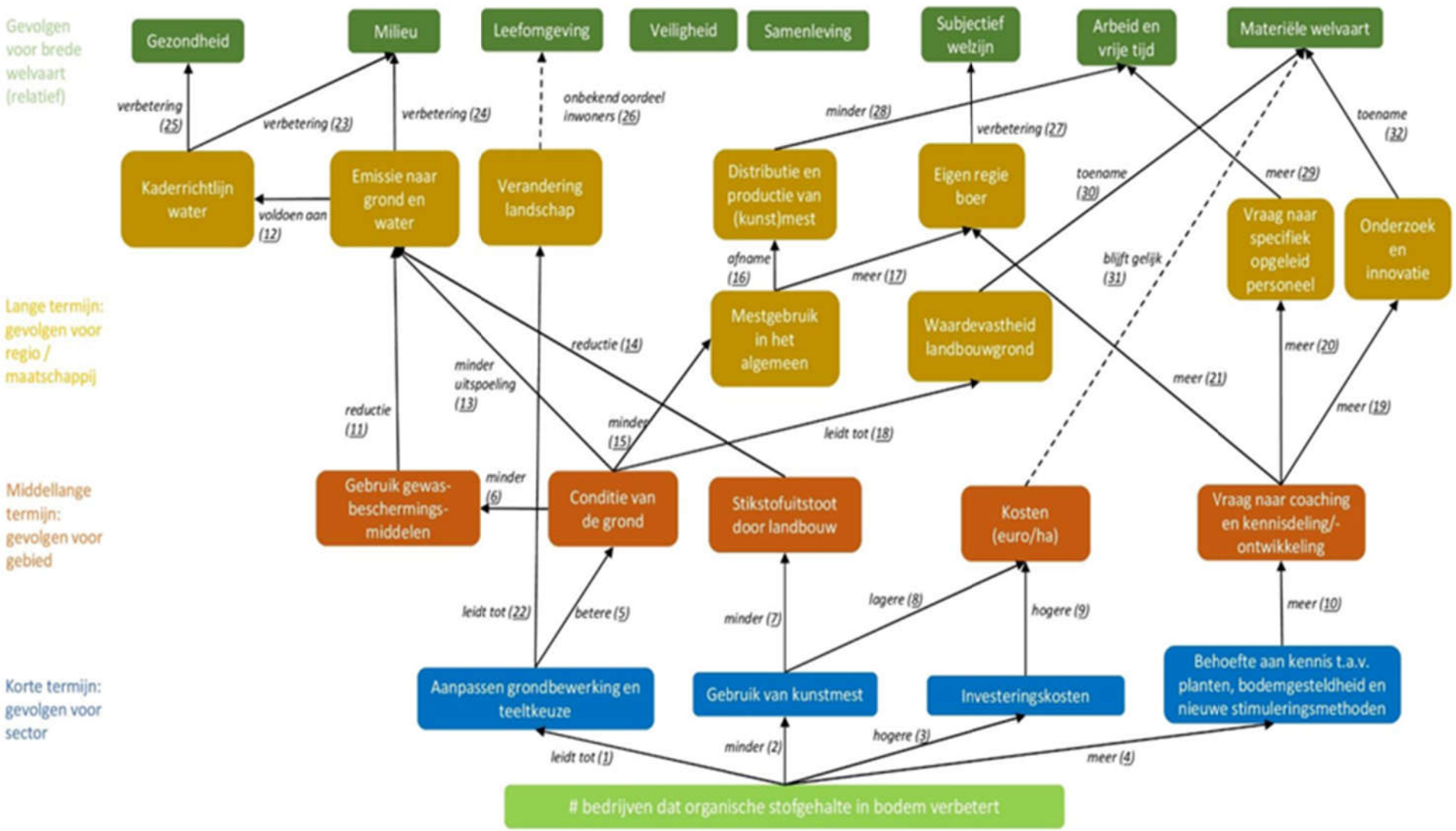

Fig. 6 Oefening maatregel SEEA

De effecten van de maatregel op korte termijn zijn redelijk goed te beoordelen. Echter de effecten op middellange en lange termijn zijn moeilijker te voorspellen.

Op basis van de SEEA worden, met de kennis van nu, effecten van de maatregel 'stimuleren van voldoende organische stof in de bodem' op 6 van de 8 brede-welvaartthema's verwacht. Het gaat om de thema's milieu, gezondheid, leefomgeving, subjectief welzijn, arbeid en vrije tijd en materiele welvaart. Op veiligheid en samenleving (bv. sociaal en maatschappelijk vertrouwen, sociale binding) worden geen directe effecten verwacht. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het effect in relatieve zin bekeken moet worden. Veel gebiedspakketten zullen een klein effect hebben op de brede welvaartsthema's. Maar heel veel maatregelen in een gebied kunnen lokaal toch effect hebben.

3.3 Vervolg

Om voor een specifiek gebied de verwachte sociaaleconomische effecten te kunnen bepalen, moet zo concreet mogelijk duidelijk zijn welke maatregelen of combinatie van maatregelen onderdeel uitmaken van het gebiedspakket. Bij de definitieve samenstelling van het gebiedspakket kan een SEEA worden uitgevoerd en de uitkomst kan meegenomen worden. *De SEEA is dan ook een vast onderdeel van het participatieproces over de gebiedspakketten.*

4. Participatie

De doelen uit het NPLG hebben een brede invloed op de omgeving, niet alleen in het landelijk gebied maar in heel de provincie Zeeland. Dat betekent dat iedere inwoner te maken krijgt met het NPLG en het gebiedsprogramma. Direct, bijvoorbeeld omdat de maatregelen impact hebben op het bedrijf. Of indirect, als de gevolgen in de leefomgeving zichtbaar worden.

Met het vaststellen van het definitieve Zeeuwse gebiedsprogramma (naar verwachting eerste kwartaal 2024) wordt de eerste stap in een langjarig proces gezet. Een proces dat ertoe moet leiden dat, samen met alle overheden, maatschappelijke organisaties en betrokkenen, maatregelen worden getroffen die bijdragen aan de doelen uit het NPLG. Maar die ook bijdragen aan uitstekend wonen, werken en leven in Zeeland (ambitie 1 van de ZOVI).

4.1 Participatie naar concept Zeeuwse gebiedsprogramma

Voor de invulling van het concept Zeeuwse gebiedsprogramma is met diverse sectororganisaties, maatschappelijke partijen en andere overheden gesproken. Hierbij is ook gebruik gemaakt van bestaande overlegstructuren. Wij zien het gebiedsprogramma als een iteratief proces, waarbij overleg en afstemming met alle partners gewenst en noodzakelijk is en blijft.

4.1.1 Gemeenten

Voor het zomerreces (2022) hebben gemeentelijke bestuurders in het Overleg Zeeuwse Overheden (OZO) aangegeven mee te willen denken over de inhoud van het Zeeuwse gebiedsprogramma van de Provincie Zeeland. Als Provincie hebben wij deze kans aangegrepen, gemeenten hebben beter zicht op wat lokaal speelt, waar mogelijke (koppel)kansen liggen, welke bronmaatregelen mogelijk zijn, maar ook welke stakeholders een belangrijke rol kunnen en willen spelen.

Vanuit bovenstaande wens/behoefte heeft de Provincie aan gemeenten gevraagd bijeenkomsten te organiseren, waar lokale stakeholders en relevante maatschappelijke partners bij aanwezig zijn. Hiermee hebben we de keuze voor de invulling en de aanwezige betrokkenen bij de gemeente gelaten en dit heeft geleid tot een diverse samenstelling. Zo zijn er gemeenten waar alleen specifieke partijen aanwezig waren en andere gemeenten die gekozen hebben voor een bredere opzet met ook veel individuele ondernemers. Iedere bijeenkomst werd door de Provincie ingeleid. Het 'Zeeuwse verhaal' werd toegelicht en de Provincie gaf aan hoe het Zeeuwse gebiedsprogramma vorm gaat krijgen en welke aanvullende eisen het NPLG t.o.v. de stikstofopgave uit de Wet stikstofreductie en natuurherstel (Wsn) heeft. Hierop startte een constructieve discussie over de Zeeuwse aanpak. Er werd gesproken over toekomstperspectief en draagvlak onder ondernemers, over geborgde en niet-geborgde maatregelen en over de specifieke situatie in het eigen gemeentelijke gebied en het toepassen van maatwerk per bedrijf.

Uit de gesprekken zijn een aantal algemene punten opgehaald:

- Op bedrijfsniveau zijn vaak wel maatregelen mogelijk, maar het is maatwerk per bedrijf of per cluster van bedrijven.
- Het Rijk heeft het over of aanpassen of opkopen, maar er zijn nog meer instrumenten zoals kavelruil. Het gehele pallet aan mogelijkheden moet goed in beeld zijn als, al dan niet gebiedsgericht, nagedacht wordt over mogelijke maatregelen.
- Om te kunnen verduurzamen in de industriële sector is eenmalig stikstofruimte nodig. Daarnaast is niet goed inzichtelijk wat er nu gebeurt in de industriële sector en wat dat oplevert aan stikstofreductie.
- Behoefte aan duidelijke communicatie over probleem en urgentie daarvan.
- Zorgen om aanpak scheepvaart en buitenland.

- Naar aanleiding van de bijeenkomsten gaven gemeenten, maar ook stakeholders aan behoefte te hebben aan vervolgafspraken met de Provincie om het proces van het Zeeuwse gebiedsprogramma te kunnen volgen en input te leveren.

4.1.2 Externe werkgroep/bestuurlijk overleg

In de externe werkgroep zijn maatschappelijke organisaties, terreinbeherende organisaties (hierna: tbo's) en andere overheden vertegenwoordigd. In de werkgroep worden ontwikkelingen binnen het NPLG besproken. Daarnaast wordt gesproken over het proces naar het Zeeuwse gebiedsprogramma (1.0 en verder) en wordt in de externe werkgroep het bestuurlijk overleg stikstof voorbereid.

4.1.3 Waterschap Scheldestromen en Rijkswaterstaat Zee en Delta

Het Waterschap en Rijkwaterstaat zijn belangrijke partijen, bij zowel het opstellen van het concept Zeeuwse gebiedsprogramma als de uitvoering van maatregelen. Zij dragen bij aan de opgaven (zoals de KRW) en leveren een belangrijke bijdrage binnen de structurerende keuzes (zoals groenblauwe dooradering en water-bodem sturend). Met beide partijen vindt regulier overleg plaats. In het overleg wordt gesproken over de opgaven, de stand van de zaken en hoe kan worden bijgedragen. Daarnaast zijn er vijf medewerkers van het Waterschap in samenwerking met provinciale collega's binnen de Provincie aan het werk om te komen tot een gezamenlijke invulling van het gebiedsprogramma.

4.1.4 Interne projectgroep

Natuurlijk is er, naast bovenstaande overleggen, veelvuldig intern overleg, met collega's van andere beleidsvelden zoals natuur, landbouw, water, mobiliteit, energie en recreatie. Hiervoor is een projectgroep gevormd. Samen met de interne collega's worden maatregelen die bijdragen aan de diverse opgaven geïnventariseerd en uitgewerkt.

4.1.5 Regiodialogen

In maart en mei (2023) zijn in Zeeland met sectororganisaties en andere overheden regiodialogen gevoerd. Hiervoor is Zeeland ingedeeld in drie regio's, namelijk (1) Zeeuws-Vlaanderen, (2) Bevelanden & Tholen en (3) Walcheren & Schouwen-Duiveland. De basis voor de regiodialogen was het gebiedsprogramma 0.5.

In de eerste regiodialoog is per regio gesproken over de opgave en daarnaast zijn maatregelen, aanvullend op de maatregelen opgenomen in het gebiedsprogramma 0.5, geïnventariseerd.
In de tweede regiodialoog zijn per regio de opgehaalde maatregelen teruggekoppeld. Vervolgens is geoefend met een vertaling van een aantal maatregelen en structurerende keuzes in het gebied. Hiervoor zijn, per regio, de volgende maatregelen en structurerende keuzes meegenomen.

Maatregel	Zeeuws-Vlaanderen	Bevelanden & Tholen	Walcheren & Schouwen-Duiveland
Groenblauwe dooradering	X		X
Duurzaam watersysteem	X	X	X
Recreatiemaatregelen			X
Industriemaatregelen	X		
Extensivering van de landbouw		X	
Innovatie in de landbouw	X	X	X
Water-bodem-sturend		X	X

Tabel 2 Besproken maatregelen regiodialogen

De uitkomsten van de regiodialogen zijn opgenomen in bijlage 1.

In de regiodialogen zijn maatregelen opgehaald, een korte samenvatting per hoofdthema:

- Akkerbouw
    - Meer organische stof in de bodem
    - Klimaatrobuuste landbouw met verdienmodel
- Veehouderij
    - Vergisting
    - Extensiveren
    - Innovatie
- Water
    - Brede waterkeringen in verband met klimaatverandering
    - Zilte natuur op zilte plekken en landbouw op zoete plekken
    - Slim watergebruik door samenwerking met de industrie
    - Regelbare drainage/flexibel waterpeil
    - Boven- of ondergrondse opslag
- Natuur
    - Natuurinclusieve landbouw
    - Eilanden voor de kust, met hoge natuurwaarden
    - Gebruik maken van bestaande landschapsstructuren
- Algemeen
    - Korte ketens
    - Combineren van functies, zoals natuur en landbouw, natuur en recreatie
    - Betere communicatie
    - Coaching
    - Ondersteuning van functies zoals zoet water bij recreatiebedrijven of in natuurgebieden
    - Ruimtelijke keuzes; functie volgt locatie specifieke omstandigheden/functieruil

Een deel van deze maatregelen komt ook terug in de maatregelpakketten in dit gebiedsprogramma. Voor andere maatregelen is nader onderzoek nodig. Deze maatregelen kunnen, verder uitgewerkt, meegenomen in een volgende versie van het gebiedsprogramma.

4.1.6 En op verzoek

Een aantal partijen hebben zelf gevraagd om een toelichting en hiervoor is een bijeenkomst georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomsten zijn de opgaven toegelicht en is gesproken over het gebiedsprogramma. Deze bijeenkomsten hebben bijvoorbeeld plaatsgevonden op verzoek van de gemeenten Veere, Schouwen-Duiveland en agrariërs in Tholen.

Tijdens de eerste ronde regiodialogen is geconstateerd dat ook vanuit medeoverheden op bestuurlijk niveau behoefte is om geïnformeerd te worden over het NPLG, het gebiedsprogramma en de conclusies van de NDA's. Daarom is op 7 juni 2023 een bijeenkomst georganiseerd voor wethouders, raadsleden, leden van DB en AV van het Waterschap en Statenleden.

5. Grond

De komende jaren zullen scherpe, ruimtelijke keuzes gemaakt worden. Want niet alles kan overal. Naast de NPLG-doelstellingen liggen meer opgaven die een grondvraag hebben. De te maken keuzes raken direct eigenaren en gebruikers van grond/vastgoed. Grond is schaars. We zien de vraag naar grond steeds groter worden, terwijl uit de grondprijsmonitor blijkt dat de grondprijs al hoog is (bron: Kadaster). We moeten ons er bewust van zijn dat de te maken keuzes in grondbeleid en het hieraan verbonden (wettelijk) instrumentarium direct effect hebben op zakelijke, emotionele en sociale verhoudingen. Het creëren van draagvlak is cruciaal en dat kost veel tijd. Maar een snelle aanpak, zonder draagvlak, leidt zeker niet tot het gewenste resultaat.

Om de voorgenomen doelen uit het NPLG binnen de vooraf afgesproken tijd te realiseren, zal de druk, ook vanuit het Rijk toenemen om over te gaan tot het toepassen van dwingende instrumenten zoals onteigening en wettelijke herverkaveling. **Op basis van de huidige Zeeuwse werkwijze (Nota Grondbeleid Zeeland 2022) is ten principale gekozen voor de vrijwillige, integrale benadering**. Hiermee doen we het meest recht aan de posities van de getroffen eigenaren en gebruikers en kunnen we hen zoveel mogelijk toekomstperspectief bieden én maatschappelijke doelen realiseren. De uitdaging voor de komende periode zal zijn om bij het besluit over het inzetten van grondinstrumenten ons nog meer bewust te zijn van het feit dat het géén 'juridisch kunstje' is van het toepassen van wetteksten en procedures, maar vooral een kwestie is van empathie en vertrouwen. Dit vraagt continue bestuurlijke (en ambtelijke) aandacht, bewustzijn, goede communicatie en afstemming.

Naast agrariërs en andere grondeigenaren, leveren overheden in belangrijke mate een bijdrage aan het realiseren van de opgaven. De inzet van grondinstrumenten, waarover de overheid beschikt is hiervoor belangrijk. Hierbij valt te denken aan het aan- en verkopen, vrijwillige kavelruilen, voorkeursrecht, (provinciale) grondbank, wettelijke herverkaveling, verplaatsen, verpachting, samenwerking en het op peil houden van adequate vakinhoudelijke kennis en vaardigheden.

5.1 Algemene principes

In de recente vastgestelde nota grondbeleid Zeeland (2022) is geanticipeerd op de opgaven die op ons afkomen. In het Zeeuwse grondbeleid zijn de volgende uitgangsprincipes opgenomen:

- ✓ **Vrijwilligheid** vormt het uitgangspunt.
- ✓ De Provincie handelt binnen de daarvoor geldende wet- en regelgeving en de financiële kaders; dat wil zeggen: **marktconform, rechtmatig, integer en transparant.**
- ✓ De Provincie zorgt voor haar eigendom; **passend bij het DNA van Zeeland.**
- ✓ **(Grond)exploitatie van gronden of gebouwen**, die niet betrokken zijn bij een kerntaak van de Provincie, vindt **niet** plaats. Denk bijvoorbeeld aan woningbouw, bedrijventerrein of recreatie

Op basis van de nota grondbeleid 2022 zetten we de komende jaren (verder) in op:

- Het (verder) versterken van de Zeeuwse uitvoeringkracht
- Het bevorderen van de samenwerking tussen overheden en grondeigenaren in Zeeland
- Vergroten van het areaal van ruilgronden (Grondbank Zeeland)
- Introduceren van het nieuwe grondinstrument: Ontwikkelingsbank
- Ontwikkelen 'Kennisalliantie Grond & Eigendom' om uitvoeringskracht te vergroten

5.2 Integrale gebiedsaanpak, landinrichtingsinstrumentarium en grondbank

De roep om meer overheidsregie, gebiedsgerichte aanpak en inzet van grondinstrumenten nemen toe. De druk vanuit allerlei opgaven (zoals wonen, landbouw, natuur, water, bereikbaarheid, duurzame economie, energie & klimaat) op de leefomgeving neemt toe. Steeds duidelijker wordt dat

de opgaven alleen aangepakt kunnen worden als we dit in samenhang doen (zie hoofdstuk 12: gebiedsprocessen). Voor al deze ontwikkelingen is ruimte nodig.

Als we functies van een gebied willen veranderen of nieuwe functies willen toevoegen, dan is schuiven met, en ruilen van grondeigendom meestal noodzakelijk.

5.2.1 Vrijwillige kavelruil

Voor de inzet van het instrument vrijwillige kavelruil is vertrouwen noodzakelijk. De Provincie moet een volwaardige partner in het gesprek zijn en de aanwezigheid van voldoende ruilgrond is van doorslaggevende betekenis om maatwerk mogelijk te maken.

Sinds 2012 faciliteert de Provincie Zeeland vrijwillige kavelruilprocessen door middel van de adviescommissie Kavelruilbureau Zeeland, de inzet van kavelruilcoördinatoren, subsidie en het beschikbaar stellen van ruilgronden (Grondbank Zeeland). Door onderlinge afstemming met particulieren en alle overheden is de afgelopen jaren in heel Zeeland vrijwillig grond geruild. Dit bevordert op vrijwillige wijze een toekomstbestendige landbouw, maar ook het op integrale wijze realiseren van maatschappelijke doelen zoals waterberging, natuur, verkeersveiligheid en cultuur.

5.2.2 Wettelijke herverkaveling

Mocht het op vrijwillige wijze niet lukken dan hebben de Provincies – als enige overheidsinstantie – de mogelijkheid om het gebiedsproces en gewenste doelstellingen te realiseren door het inzetten van het landinrichtingsinstrument: wettelijke herverkaveling met het hieraan verbonden proces en de financiële afhandeling (Wet inrichting landelijk gebied).

5.2.3 Grondbank

Bij de gebiedsgerichte aanpak is naast het instrument ‘kavelruil’ – al dan niet wettelijk - het voorhanden hebben van voldoende ruilgronden een kritische succesfactor. Dit blijkt uit jarenlange ervaring die in Nederland is opgedaan met integrale landinrichtingsprojecten. We zien dat bij het ontbreken van deze factor een gebiedsgerichte aanpak niet of nauwelijks van de grond komt. Om de omvang van een benodigde grondvoorraad te bepalen, wordt als soort van ‘vuistregel’ het volgende gehanteerd: voor een gebied met overwegend een landbouwfunctie en zonder specifieke publieke doelen is voor het op gang brengen van een vrijwillig ruilingsproces ongeveer 2% ruilgrond nodig (20 ha in een gebied van 1.000 ha). In gebieden met een meervoudige opgave geldt 3% ruilgrond als minimale norm (bron: Kadaster).

In Zeeland heeft de Provincie ruilgronden voorhanden. We zien dat, in combinatie met de werkwijze van het Kavelruilbureau Zeeland, maatschappelijke doelen op vrijwillige wijze gerealiseerd worden. De komende periode wordt verwacht dat de provinciale grondvoorraad ongeveer met 100 tot 150 hectare per jaar zal moeten toenemen tot ongeveer 1.600 hectare. Dit hangt onder meer af van ontwikkelingen op de grondmarkt (grondmobiliteit en prijsontwikkelingen) en van ontwikkelingen rond provinciale opgaven.

Op nationaal niveau biedt het Rijk (LNV) een faciliteit ‘nationale grondbank’ om de grondmobiliteit te bevorderen ten behoeve van de realisatie van landelijke doelen op het gebied van water, bodem, klimaat en biodiversiteit. Hierop kan de Provincie een beroep doen. Vooropgesteld dat de nationale grondbank in een opbouwende fase zit. Naast voorgaande is het Rijk (LNV) bezig om andere regelingen te ontwikkelen zoals opkoopregelingen. In tegenstelling tot de grondbank (ruilgronden), zijn deze regelingen gericht op het opkopen ten behoeve van één specifieke doelstelling.

5.3 Organisatie

Ervaring leert dat het aankopen van grond specialistisch werk is en veel tijd neemt. Tegelijk komt een mogelijkheid vaak spontaan op de markt en is snelheid van handelen vereist. Binnen gebiedsprocessen moet voldoende expertise aanwezig zijn om door te kunnen pakken als het nodig is.

Wij constateren dat de uitvoering op dit moment (nog) niet op het niveau is om uitvoering te kunnen geven aan de doelstellingen van het NPLG. Dit betekent dat er extra capaciteit beschikbaar moet komen voor Grond en Vastgoed. Ook voor de uitvoering en/of ondersteuning van (Rijks)regelingen is extra capaciteit gevraagd.

Vooralsnog wordt uitgegaan van voortzetting van de huidige werkwijze, beleidsuitgangspunten en de op dit moment bekende doelrealisatie. Op basis hiervan dient er een uitbreiding van 3,5 fte plaats te vinden. Tevens blijven we actief jonge mensen te enthousiasmeren door het aanbieden van stage- en traineeplekken.

Indien bestuurlijk – al dan niet op basis van verzoeken van derden – besloten wordt tot het inzetten van wettelijke herverkaveling, kan Gedeputeerde Staten op basis van de wet een bestuurscommissie instellen. In dat geval zal er meer arbeidscapaciteit en expertise beschikbaar moeten komen, we spreken dan over een uitbreiding van 3,5 fte op ‘grondzaken en vastgoed’.

6. Data en monitoring

De Provincie opereert op het schakelpunt tussen (inter-)nationale opgaven en lokale uitvoering van gebiedsplannen. Om deze rol goed te kunnen vervullen is het zaak dat de Provincie Zeeland zich een goede, strategische informatiepositie verwerft ten aanzien van integrale gebiedsprocessen.

6.1 Opgave

Om integrale afwegingen te kunnen maken en beslissingen te nemen over bijvoorbeeld de gebiedspakketten, maar ook bij keuzes met een ruimtelijke impact, is inzicht nodig in de relevante data voor een gebied over diverse sectoren zoals landbouw, klimaat, energie, woningbouw, mobiliteit, natuur, grondwater, economie etc. Nu worden data sectoraal weergegeven. Voor een integrale afweging moet ook data integraal worden weergegeven. Daarnaast willen we permanente inzichten in de vorm van data om te kunnen monitoren wat het effect van ons beleid is zodat we, indien nodig, tijdig kunnen bijsturen.

6.2 Doel

Om data op de juiste manier te kunnen betrekken bij de keuzes is het nodig dat we onze informatievoorziening en onderliggende gegevenshuishouding dynamisch inrichten zodat inzicht kan worden gegeven en ingespeeld kan worden op nieuwe ontwikkelingen. In de gewenste situatie:

- Zijn rekenmodellen, voorspellingen en analysemethoden beschikbaar;
- Staan visualisaties (kaarten, dashboards) gereed;
- Hebben we prestatie-indicatoren gedefinieerd waarlangs we onze beleidseffecten meten;
- Zijn onderliggende data permanent en kwalitatief goed beschikbaar;
- Zijn data zijn zodanig beschikbaar, dat er (meerjarige) trends aan te ontlenen zijn.

En daarnaast zijn de afwegings- en besluitvormingsprocessen zodanig ingericht dat de data-inzichten voor gebiedsgerichte afwegingen ingezet kunnen worden. We willen ook direct kunnen schakelen als (de inhoud van) een opgave of vraagstuk wijzigt. We willen in onze gebiedsgerichte informatievoorziening ook vlot en professioneel kunnen schakelen met ketenpartners: in de Zeeuwse regio én interbestuurlijk.

6.3 Omgaan met data

Om de gewenste situatie te bereiken en daarmee data optimaal te kunnen inzetten in de gebiedsaanpak moeten we anders omgaan met data. Data moet sneller in de juiste vorm (kaarten, visualisatie, tabellen enz.) beschikbaar zijn. Om dit te bereiken zijn:

- Afspraken over kwaliteit, vorm en beschikbaarheid van data nodig
- Moet de organisatie hierop ingericht zijn;
- Moeten voldoende modellen beschikbaar zijn om data in te kunnen zetten voor een integrale benadering.

Beleidsvorming en informatieanalyse kunnen veel directer en intensiever met elkaar kunnen schakelen.

Een transitie naar gebiedsgerichte informatievoorziening vraagt om de ontwikkeling van de informatieanalyse, de benodigde kennis daarvoor, van data-kwaliteit en data-beschikbaarheid. Dit betekent dat informatievoorziening op verschillende niveaus nodig is en dat er inzicht nodig is in alle beschikbare databronnen. Hiervoor is het nodig dat informatie voor iedereen beschikbaar is of beschikbaar kan worden gesteld.

6.4 Gebiedsgerichte informatievoorziening

In de gebiedsaanpak zijn diverse partijen actief. In die samenwerking is het van belang dat de informatie en data op een met elkaar vergelijkbare (en optelbare) manier verzameld worden en transparant uitgewisseld kunnen worden.
Een gebiedsgerichte informatievoorziening sluit aan de bij diverse initiatieven die deze ontwikkeling in gang zetten en ondersteunen zoals de Interprovinciale aanpak 'Datagedreven gebiedsplannen' (IPO, RO Dataspace) en het Programma Realisatie Interbestuurlijke data-strategie (IBDS, Dataspace Fysieke Leefomgeving).

7. Transitie landbouw

Het NPLG gaat over het landelijk gebied en daarmee met name over de landbouw. In de Handreiking NPLG van 17 maart 2023[3] wordt ook aandacht gevraagd voor een volhoudbare landbouw; landbouw met toekomstperspectief passend binnen de culturele, landschappelijk en sociaal economische situatie van de deelgebieden. Gezien deze specifieke voorwaarde in de handreiking wordt aan de transitie van de landbouw een apart hoofdstuk gewijd.

Zeeland is een echte akkerbouwprovincie omgeven door zout water. Perspectief voor een volhoudbare landbouw die bijdraagt aan de maatschappelijke doelen vereist dan ook een specifieke aanpak. Een gezonde bodem en watersysteem wat past binnen - en samenwerkt met - de natuurlijke omgeving is een essentiële voorwaarde voor perspectief. Zonder dat perspectief is het ook niet mogelijk te investeren in maatregelen. Zeeland wil op basis van praktijkgericht onderzoek op bovengenoemde domeinen ondernemers ondersteunen die de transitie naar een volhoudbaar systeem willen maken.

7.1 Perspectief voor de landbouw

Een perspectief voor de landbouw in Zeeland is essentieel voor het streven naar het NPLG-doelbereik. Of zoals in de kamerbrief Toekomst Landbouw van het Ministerie van LNV[4] wordt gesteld; **Zonder toekomst voor de landbouw in Nederland kunnen de opgaven niet worden opgelost. Omgekeerd net zo: er is geen toekomst voor de landbouw als de landbouw haar bijdrage niet levert aan de genoemde opgaven.** Op landelijk niveau is dit landbouwperspectief ((Het Niet-) Landbouwakkoord) nog in de maak, op provinciaal niveau is de basis reeds gelegd.

7.1.1 Nationaal (Nederland); (Het Niet-)Landbouwakkoord

De kamerbrief van het Ministerie van LNV onderschrijft het belang van de landbouw in Nederland. Het kabinet omarmt daarbij de aanbevelingen van de heer Remkes[5], waaronder de 'tweede lijn'; het bieden van een langjarig perspectief voor de agrarische sector en het landelijk gebied, bij voorkeur in de vorm van een landbouwakkoord met horizon 2040. Het doel van het landbouwakkoord is tweeledig;

A. Beschrijving van de toekomstbestendige positie van de landbouw als strategisch belangrijke economische sector, producent van duurzaam voedsel en grondstoffen en essentiële drager van een vitaal platteland.
B. Beschrijving van de wijze waarop de landbouwsector haar aandeel gaat leveren aan de grote opgaven van natuurherstel, water en klimaat.

De door de heer Remkes en de Sociaal Economische Raad genoemde transitiepaden (trappetje van Remkes) kunnen hierin richting geven;

- Doorontwikkelen (hightech open of gesloten systemen, extensievere productiewijze, goed management)
- Omschakelen (biologische en natuurinclusieve landbouw, hernieuwbare energie, leveren diensten voor natuur, multifunctionele landbouw)
- Verplaatsen
- Stoppen

Daarbij is de verduurzaming van het voedselsysteem en de transitie naar kringlooplandbouw niet alleen een verantwoordelijkheid van de agrariër, maar een opgave voor de gehele keten; toeleveranciers, verwerkers, Retail en banken.

---

[3] *https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2022/11/25/handreiking-voor-de-gebiedsprogrammas-nationaal-programma-landelijk-gebied*
[4] *Kamerbrief Toekomst Landbouw, Rijksoverheid, 25 november 2022*
[5] *Wat wel kan – Uit de impasse en een aanzet voor perspectief, Johan Remkes, 5 oktober 2022*

Op dit het moment ligt er geen Landbouwakkoord. Mocht dit Landbouwakkoord er alsnog toch komen, dan zal dit, bij de verdere uitwerking van de maatregelen, alsnog worden meegenomen.

7.1.2 Provinciaal (Zeeland); Volhoudbare landbouw

In de recent opgestelde ZOVI (2021)[6] en het daaraan gekoppelde Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied (2021)[7] is uitvoerig beschreven hoe Zeeland invulling geeft en wilt geven aan de 'volhoudbare landbouw' in Zeeland voor de periode tot en met 2030. Hierin spreken we over een volhoudbaar landbouwsysteem dat functioneert in evenwicht met de omgeving, waarbij kringlopen op een zo laag mogelijk niveau gesloten zijn en er productie op basis van marktvraag plaatsvindt.

Fig. 7 Praatplaat over Kringlooplandbouw (bron: LNV en Provincie Noord-Holland)

De ambitie voor volhoudbare landbouw volgens het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied (2021-2030) is als volgt: *'Het creëren van zoveel mogelijk meerwaarde. Meerwaarde die ontstaat door een samenhangende integrale benadering van bodem(vruchtbaarheid), beheer (zoet) water, biodiversiteit en landschap in combinatie met het (kosten)-efficiënter bedrijfsvoeren. Door verbetering van de bedrijfsstructuur maar ook bijvoorbeeld door het stimuleren van kringlopen of innovatie. Meerwaarde die vooral ook tot uitdrukking komt in kostenbeheersing en een betere prijs die de agrariër ontvangt voor zijn product.'*

De landbouwsector zal haar bijdrage leveren aan de beoogde stikstofreductiedoelen. Daarbij vooropgesteld dat een perspectief voor de landbouw en middelenpakket noodzakelijk is.

Middels maatwerkplannen voor agrarische bedrijven wordt ondersteuning geboden bij het vormgeven van de eigen transitie, passend bij de aard en schaal en rekening houdend met de natuurlijke en maatschappelijke context.

De lijn van volhoudbare landbouw wordt voortgezet, verbreed met doelen van het NPLG, wat zich in het gebiedsprogramma toespitst op de volgende thema's;

1. Bodem/mest
2. Zoet water

[6] *Zeeuwse Omgevingsvisie, Provincie Zeeland, 2021*
[7] *Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 2021*

3. Functionele agrobiodiversiteit/gewasbescherming

De thema's komen terug in paragraaf 9.4 (Stikstofopgave – Landbouw) en de maatregelpakketten (deel III) toegespitst op akkerbouw en veehouderij.

In de volgende paragrafen wordt een analyse gegeven van de landbouw in Zeeland, verdeeld in plantaardige (akkerbouw, fruitteelt, glastuinbouw) en dierlijke (veehouderij) sectoren.

7.2 Plantaardige sectoren[8]

De plantaardige sector in Zeeland wordt uitgesplitst in akkerbouw en tuinbouw (open grond en onder glas). De verdeling in oppervlakte is hieronder weergegeven.

7.2.1 Sector akkerbouw

In Zeeland bestaat de top vijf aan akkerbouwgewassen in 2022 uit wintertarwe (26.916 ha), consumptieaardappelen (14.330 ha), suikerbieten (11.905 ha), uien (5.638 ha) en snijmais (4.915 ha)[9]. Ondanks de toenemende verzilting is Zeeland de tweede akkerbouwprovincie van Nederland.

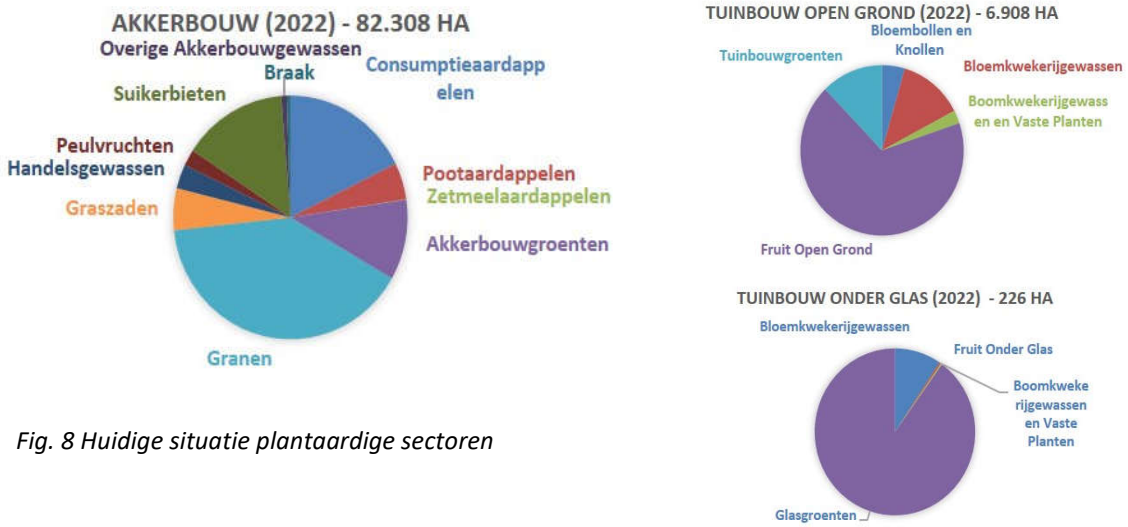

Fig. 8 Huidige situatie plantaardige sectoren

De akkerbouw in Zeeland is steeds beter in staat de goede keuze te maken in teelten en efficiënt met zoet water om te gaan. Om de verzilting in de komende periode tegen te gaan is het noodzakelijk nog efficiënter met het beschikbare zoete water om te gaan. De beschikbaarheid is voorwaardelijk voor een volhoudbare landbouw. Hiervoor zijn maatregelen opgenomen in deel III.

7.2.2 Sector glastuinbouw[10]

In vijf gemeenten in Zeeland zijn concentratiegebieden voor glastuinbouw. De omvang van deze gebieden variëren van circa 30 tot 124 ha. In totaal gaat het om ruim 340 ha[11] aan glas.

Binnen de sector zijn al afspraken gemaakt in het kader van de energietransitie. Zo is in 2022 het Convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022 = 2030 getekend. In het convenant is de ambitie van een klimaatneutrale en rendabele sector in 2040 opgenomen met afspraken wat nodig is om die ambitie ook haalbaar te maken. Voor 2030 is daarin een voorlopig restemissiedoel opgenomen van 4,3-4,8 Mton CO_2. Een CO_2-reductie zorgt ook voor een stikstofreductie.

---

[8] *Bron: QuickScan Veehouderij en plantaardige landbouwsectoren, Connecting Agri&Food 01-05-2023*
[9] *Bron: https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/7100oogs/table*
[10] *Bron: Provincie Zeeland*
[11] *Volgens onderzoek Glastuinbouw Nederland*

De totale warmtebehoefte van de glastuinbouwbedrijven in de Zeeuwse clustergebieden is door Glastuinbouw Nederland berekend op 65 miljoen m^3 gas per jaar. Er wordt in Zeeland voor de warmtevraag al een koppeling gemaakt tussen glastuinbouw en industrie en er wordt onderzoek gedaan naar meer mogelijkheden.

7.3 Dierlijke sectoren[12]

Het aandeel van de Zeeuwse veehouderijbedrijven in de landelijke veestapel is weergegeven in onderstaande tabel.

	Aantal bedrijven met…	Aantal dieren	Aandeel Zeeland in veestapel Nederland	Gemiddeld aantal dieren per bedrijf
Melkkoeien	192	23.088	1,5%	120
Vleeskalveren	10	1.174	0,1%	117
Melkgeiten	14	3.677	0,8%	263
Fokzeugen (op zeugen en gecombineerde bedrijven)	11	2.989	0,4%	272
Vleesvarkens (op vleesvarkensbedrijven)	28	25.577	0,6%	913
Leghennen	20	1.143.356	2,7%	57.168
Vleeskuikens	13	708.831	1,5%	54.525

Tabel 3 Aandeel Zeeuwse veehouderijbedrijven

Het aandeel veehouderij is Zeeland ten opzichte van het totaalaantal in Nederland is beperkt. De gemiddelde omvang van de melkveehouderij is met 120 melkkoeien groter dan het gemiddelde Nederlandse bedrijf (107 melkkoeien). De gemiddelde omvang van de bedrijven in de intensievere sectoren (kalveren, pluimvee, varkens) is kleiner dan gemiddeld in Nederland.

7.3.1 Sector grondgebonden veehouderij

In 2022 waren 192 bedrijven met melkkoeien in Zeeland aanwezig, waar 23.088 melkkoeien werden gehouden, dit is 1,5% van de landelijke melkveestapel In totaal waren er 89 bedrijven met een omvang van minder dan 100 melkkoeien (5.127 melkkoeien, 22% van het aantal dieren), 79 bedrijven met meer dan 100 en minder dan 200 melkkoeien (10.686 melkkoeien, 46% van het aantal dieren) en 24 bedrijven met een omvang van meer dan 200 melkkoeien (7.275 melkkoeien, 32% van het aantal dieren).

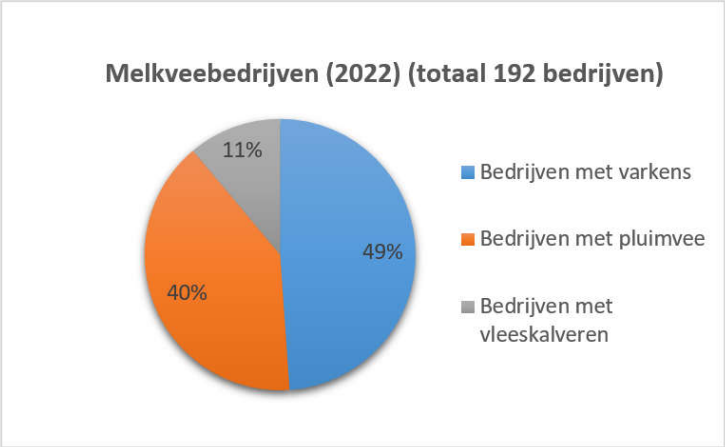

Fig. 9 Melkveebedrijven in Zeeland

[12] *Bron: QuickScan Veehouderij en plantaardige landbouwsectoren, Connecting Agri&Food 01-05-2023*

7.3.2 Sector intensieve veehouderij

Het aantal intensieve veehouderijbedrijven in Zeeland is relatief beperkt, zo ook het aantal dieren. Behalve in de leghennenhouderij, is het gemiddeld aantal dieren per bedrijf (aanzienlijk) kleiner dan het landelijk gemiddelde. Het grootste gedeelte van de intensieve bedrijven in Zeeland heeft een omvang kleiner dan wat als volwaardig wordt beschouwd. Het betreft vaak een gemengd bedrijf, een neventak of men heeft er een baan naast.

In 2022 waren er in Zeeland:

- 44 varkensbedrijven, waarvan 28 vleesvarkensbedrijven.
- 36 pluimveebedrijven, waarvan 20 legkippen en 13 vleeskuikens
- 10 bedrijven met vleeskalveren
- 14 bedrijven met melkgeiten.

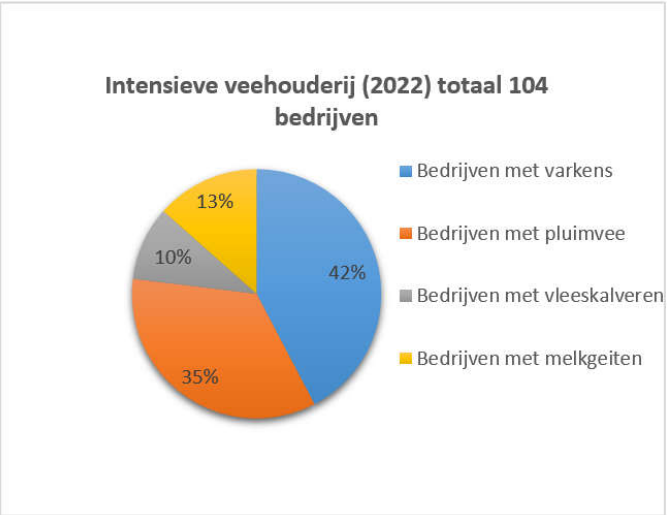

Fig. 10 Intensieve veehouderij in Zeeland

7.4 Uitdagingen[13]

De landbouw heeft, en krijgt, te maken met diverse uitdagingen, die per sector verschillen. Zo is voor de melkveehouderij het Europese en Nederlandse mestbeleid van grote invloed, terwijl bij de intensievere sectoren het accent ligt op stikstofreductie uit stallen en dierenwelzijn. In de plantaardige teelten ligt het accent meer op waterkwantiteit en –kwaliteit en klimaatadaptatie. In het algemeen kan worden gesteld:

- De meeste duurzaamheidsmaatregelen werken kostprijsverhogend en leiden niet direct tot een beter rendement, hierdoor leiden ze tot verdergaande en soms versnelde schaalvergroting. De bedrijven met een grotere omvang zijn over het algemeen beter in staat om de lasten van deze investeringen ook te dragen.
- Bij een veelheid aan benodigde duurzaamheidsinvesteringen (én dierenwelzijn, én stikstofreductie, én energietransitie in de dierlijke sectoren bijvoorbeeld) is er onvoldoende investeringsruimte om deze, binnen korte termijn, te realiseren.
- Investeren tégen het normale investeringsritme in is duurder door een toename van de jaarkosten (afschrijving) en dient te worden voorkomen. Het verstrekken van subsidie kan het toenemen van de kosten compenseren.
- Verplichte (grote) investeringen, in bijvoorbeeld staltechnieken, zijn vaak een hard keuzemoment voor ondernemers om keuzes te maken over de toekomst van het bedrijf (stoppen, doorgaan, groeien, consolideren).
- Financierbaarheid van investeringen is op dit moment lastiger vanwege de onzekerheden over het huidige beleid.
- In de intensieve sectoren kan een kleine verbetering in de productiekenmerken (verlaging van de kostprijs en/of een verbetering van efficiëntie, bijvoorbeeld verlaging kostprijs/uitval), door de grote aantallen een aanzienlijke impact hebben op de omzet. In de melkveehouderij is dit effect beperkter.

7.4.1 Plantaardige sectoren

In de plantaardige landbouwsectoren spelen stikstofemissies in de vorm van ammoniak maar een beperkte rol. Wel gaat de nodige aandacht uit naar stikstof als belangrijk nutriënt in bemesting. Dierlijke mest enerzijds en de productie van (eiwitrijke) voeders anderzijds dragen bij aan

[13] *QuickScan Veehouderij en plantaardige landbouwsectoren, Connecting Agri&Food 01-05-2023*

kringlooplandbouw waarin de veeteelt en plantaardige landbouwsectoren een rol spelen. De plantaardige landbouwsectoren kunnen geconfronteerd worden met ongewenste neveneffecten als gevolg van gemaakte keuzes voor de veehouderij.

Voor plantaardige landbouwsectoren hebben waterbeschikbaarheid en klimaatadaptatie (omgaan met droogte, extreme weersomstandigheden, verzilting, etc.) binnen de gebiedsopgaves prioriteit. Vergunningverlening en gebiedsafstemming kunnen bepalend zijn.

Omdat in de provincie Zeeland de plantaardige landbouwsectoren een groot areaal beslaan, is de kans reëel dat deze sectoren een rol zullen moeten spelen als bijkomende natuur en biodiversiteit wordt gecreëerd (overgangsgebied rond Natura 2000-gebied en groenblauwe dooradering).

7.4.2 Dierlijke sectoren

Grondgebonden veehouderij

De Europese en Nederlandse (voorgenomen) mestwetgeving (nieuw GLB en wijzigingen Meststoffenwet, Msw) hebben een grote impact op de melkveehouderij. Er liggen ook nog andere uitdagingen ten aanzien van stikstofdoelen en klimaateffecten en –regelgeving. Voor een aantal uitdagingen zijn reeds doelen geformuleerd, maar is nog niet helder hoe deze moeten worden doorvertaald naar het individuele bedrijf en wat dit op specifiek bedrijfsniveau betekent voor de ondernemer. De uitdagingen hebben onder andere (niet limitatief) betrekking op de mogelijkheden voor mestaanwending, wettelijke regelingen over bufferstroken, stalaanpassingen enz. Met name voor stalaanpassingen is het van belang dat er voldoende juridische zekerheid is. Vanuit de klimaatopgave komen aanvullende doelen voor een CO_2-reductie (zie hoofdstuk 11).

Intensieve veehouderij

De belangrijkste uitdagingen voor de intensieve veehouderij hebben betrekking op stikstofreductie, dierenwelzijn en de energietransitie. Ook hierbij geldt dat bijdragen aan de doelen vaak betekent dat er aanpassingen aan de stal dan wel aan de bedrijfsvoering moeten plaatsvinden. De juridisch onzekerheid op dit moment zorgt voor een vertraging in het doelbereik en tot onzekerheid bij ondernemers.

7.5 PAS-melders

PAS-melders zijn bedrijven die onder het Programma Aanpak Stikstof (PAS) een melding op grond van de Wnb hebben gedaan. De melding was volgens de PAS-systematiek nodig als de gewenste activiteit een berekende stikstofdepositie veroorzaakte tussen de 0,05 en 1,0 mol/ha/jr. Voor deze toename gold geen vergunningplicht op grond van de Natuurbeschermingswet (nu Wnb). Met de uitspraak van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: Afdeling) op 29 mei 2019 is de PAS-systematiek vernietigd. De Afdeling heeft daarnaast geoordeeld dat alle projecten die een berekende stikstofdepositie veroorzaken, een vergunning op grond van de Wnb moeten hebben. Eerder onder de PAS gemelde activiteiten zijn daardoor niet meer legaal. Op dit moment zijn de (53) nog te legaliseren PAS-melders in beeld, maar zijn nog geen meldingen gelegaliseerd door middel van een vergunning.

Op 28 februari 2022 is door het Rijk het legalisatieprogramma voor PAS-melders[14] vastgesteld. Hierin staat welke maatregelen genomen worden om stikstofruimte voor PAS-meldingen vrij te maken. Binnen drie jaar na vaststelling van het programma, uiterlijk 28 februari 2025, moeten maatregelen getroffen zijn waarmee legalisatie van PAS-meldingen mogelijk is.

---

[14] *https://www.aanpakstikstof.nl/actueel/nieuws/2022/02/28/start-legalisatieprogramma-pas-meldingen#:~:text=Het%20legalisatieprogramma%20PAS%2Dmeldingen%20is,voor%20het%20cre%C3%ABren%20van%20stikstofruimte.*

In het legalisatieprogramma zijn de volgende maatregelen opgenomen:
- Opkoopregelingen zoals de Landelijke beëindigingsregeling voor veehouderijlocatie (Lbv+).
- Stikstofruimte uit het Stikstofregistratie Systeem (SSRS).

De LBV-plus regeling, ook wel piekbelastersregeling genoemd, is een eenmalige vrijwillige regeling voor ondernemers die piekbelaster zijn. Met de behaalde stikstofreductie kunnen o.a. PAS-melders worden gelegaliseerd. De Regeling is in juni van dit jaar opengesteld. Er is geen lijst bekend van ondernemers die van deze regeling gebruik kunnen maken, ondernemers kunnen zelf via een digitaal systeem bepalen of zij piekbelaster zijn.

Uit informatie van het Rijk blijkt dat het gaat om vier veehouders in Zeeland. Gezien het beperkt aantal ondernemers dat hiervan gebruik kan maken is de verwachting dat deze Regeling geen of onvoldoende ruimte oplevert voor de legalisatie van PAS-melders.

Daarnaast heeft het Rijk besloten de prioritering van doelen in het Stikstofregistratiesysteem (hierna: SSRS) aan te passen. Het SSRS was eerder bestemd om ruimte uit de Subsidieregeling sanering varkenshouderijen (Srv) toe te kennen aan woningbouwbouwprojecten en enkele grote wegenprojecten (MIRT). Ruimte die niet nodig was voor deze doelen, kon aan PAS-meldingen worden toegedeeld. PAS-meldingen kunnen bij inwerkingtreding van de herprioritering op 1 oktober 2023 nu als eerste van de beschikbare stikstofruimte gebruik maken.

Omdat in Zeeland geen bedrijven gebruik hebben gemaakt van de Srv, is in Zeeland geen stikstofruimte beschikbaar voor PAS-melders. Daarmee leidt de herprioritering niet tot legalisatie van PAS-melders.

Als laatste is ook de Regeling voor provinciale voorstellen vergunning PAS-meldingen open. Met deze regelingen kunnen Provincies voorstellen indienen voor het versnelde legaliseren van PAS-meldingen. Er is een aanvraag ingediend voor dertien miljoen om twee tot drie PAS-melders te kunnen legaliseren.

Op 26 januari 2023 hebben we, als Provincie Zeeland, een bijeenkomst georganiseerd waarin we alle PAS-melders hebben bijgepraat over hierboven genoemde problematiek en het gebrek aan perspectief. Wij zullen, in overleg met sectororganisaties, PAS-melders blijven informeren.

8. Natuuropgave

Binnen dit kerndoel staan twee doelen centraal, namelijk (a) de natuur verbeteren c.q. het ontwikkelen van nieuwe natuur die noodzakelijk is door de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden te halen en (b) het verminderen van de stikstofdepositie in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Het tweede doel wordt uitgewerkt in hoofdstuk 9. Het eerste in dit hoofdstuk. In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de Zeeuwse Natuurdoelanalyses (hierna: NDA's), het Programma Natuur (dat onlosmakelijk onderdeel uitmaakt van dit gebiedsprogramma), de VHR-doelen, bossenstrategie en als laatste het Natuurnetwerk Zeeland (hierna: NNZ).

8.1 Algemeen

In de Zeeuwse Omgevingsvisie is het volgende hoofddoel voor de Zeeuwse natuur geformuleerd: *"De Zeeuwse biodiversiteit ontwikkelt zich positief. Specifiek wordt daarbij ingezet op het bereiken van een 70% doelbereik van stikstofgevoelige binnendijkse Natura 2000-gebieden"*.
In Nederland, en ook in Zeeland is de trend van de laatste jaren een afname van de biodiversiteit. De natuur is in Zeeland verweven in de verschillende Zeeuwse waardevolle landschappen. De natuur binnen deze verschillende landschappen is in kwaliteit en omvang nog niet op orde. De doelen voor veel Natura 2000-soorten en –habitats of leefgebieden worden (nog) niet gehaald. Met name de staat van instandhouding van soorten en habitats van buitendijkse gebieden (kust- en deltawateren), delen van de duinen en boerenlandvogels zijn matig tot zeer ongunstig. Oorzaken hiervan zijn met name stikstofdepositie, verstoring, tekort aan leefgebied, verdroging, verzuring, overbegrazing en versnippering. De achteruitgang in de biodiversiteit lijkt minder snel te gaan door het huidige beleid, maar een extra inspanning is noodzakelijk. Het is niet voldoende om alleen naar de natuur in de natuurgebieden te kijken. De nadruk komt (inter-) nationaal meer te liggen op intensivering van het natuurbeleid via het steeds meer vervlechten van natuur met andere sectoren van de samenleving en de economie (natuurinclusief). Hierbij krijgt de biodiversiteit een volwaardige plaats naast instandhouding van het (landbouwkundig) gebruik en behoud en versterking van de verschillende Zeeuwse (cultuurhistorische) landschappen.

De natuurinzet is in te delen in drie onderdelen met ieder een eigen urgentie

Deel 1. De basis op orde

We doen dit via bestaande wetgeving, zoals vastgelegd in de Wnb (Natura 2000-gebieden) en de Omgevingsverordening, waarin de planologische bescherming van het NNZ is geborgd. Om de kwaliteit van de Zeeuwse natuur in stand te kunnen houden is naast wettelijke bescherming ook actief beheer nodig. Dit beheer richt zich op de natuurgebieden van het NNZ, inclusief de Natura 2000-gebieden.

Deel 2. Afspraken natuurherstel

Eerder, zijn afspraken gemaakt in het kader van het natuurherstel. Daarbij gaat het om de afronding van het NNZ door natuurontwikkeling, het uitvoeren van de maatregelen en acties uit het Programma Natuur (periode 2021-2030) en de uitvoering van de bossenstrategie binnen en buiten het NNZ (zie paragrafen 8.5 en 8.6) Hierop zal de komende periode veel inzet nodig zijn om de gemaakte afspraken daadwerkelijk uit te voeren.

Deel 3. Aanvullende opgaven

Als laatste de aanvullende opgaven die nodig zullen zijn ten behoeve van het doelbereik vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn (hierna: VHR) waaronder ook de extra inspanning op het gebied van agrarisch natuurbeheer.

8.1.1 De Zeeuwse Natura 2000-gebieden

Binnen de provincie Zeeland vallen (geheel of gedeeltelijk) zestien Natura 2000-gebieden, waarvan in dertien gebieden stikstofgevoelige habitats liggen. Van zeven van deze gebieden is de Provincie voortouwnemer in beheer. Dit betekent dat de Provincie verantwoordelijk is voor het opstellen van het beheerplan, de monitoring en de rapportage over de uitvoering van de herstelmaatregelen.

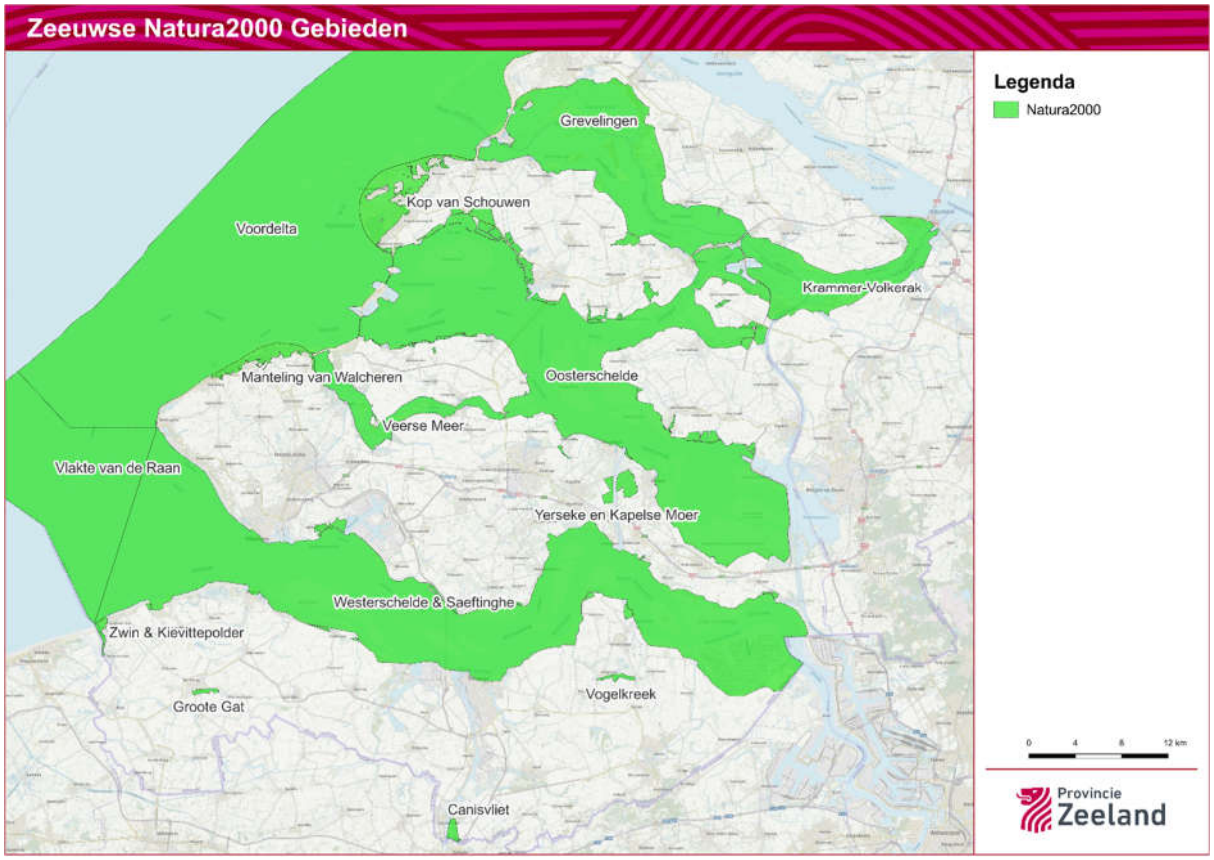

Fig. 11 Natura 2000-gebieden in Zeeland

Het Ministerie van Infrastructuur & Waterstaat (hierna: I&W) is beheerder van de grote wateren en als voortouwnemer verantwoordelijk voor het opstellen van het beheerplan, de monitoring en de rapportage over de uitvoering van de herstelmaatregelen voor het waterdeel van die Natura 2000-gebieden. Voor de landsdelen van deze Natura 2000-gebieden is de Provincie verantwoordelijk. En daarmee zijn wij (of de Provincie Zuid-Holland, bij overlappende Natura 2000-gebieden) ook medeverantwoordelijk voor het behalen van de opgaven in het landsdeel van de grote wateren.

De Natura 2000-gebieden Grevelingen, Krammer-Volkerak en Markiezaat zijn provinciegrens overschrijdend. Hierover is afgesproken dat resp. de Provincie Zuid-Holland en Noord-Brabant trekker zijn voor wat betreft het gebiedsproces.

8.2 Natuurdoelanalyses

Voor alle stikstofgevoelige gebieden is een NDA opgesteld. In de NDA wordt inzichtelijk gemaakt hoe de natuur zich heeft ontwikkeld (vanaf het moment van aanwijzing), zodat verslechtering kan worden uitgesloten of aangetoond. Op basis van de ontwikkelingen in kwaliteit en oppervlak is per natuurdoel geconcludeerd of de instandhoudingsdoelstellingen (behoud of verbeter/uitbreiding) is gehaald. In geval dat verslechtering is opgetreden en doelstellingen niet worden gehaald, zijn aanvullende maatregelen aangedragen. Met deze nieuwe aanvullende maatregelen moeten de aanwezige knelpunten ('drukfactoren') worden aangepakt zodat (verdere) verslechtering wordt voorkomen en de instandhoudingsdoelstellingen in de toekomst kunnen worden gehaald. De NDA's

zijn een basis voor het opstellen van nieuwe Natura 2000-beheerplannen en input voor gebiedsprocessen.

De Provincie Zeeland heeft een NDA opgesteld van de volgende Natura 2000-gebieden:

Natura 2000-gebied	**Richtlijn**
1. Yerseke en Kapelse Moer (121)	Habitat- en Vogelrichtlijn
2. Groote Gat (124)	Habitatrichtlijn
3. Canisvliet (125)	Habitatrichtlijn
4. Vogelkreek (126)	Habitatrichtlijn
5. Manteling van Walcheren (117)	Habitatrichtlijn
6. Kop van Schouwen (116)	Habitatrichtlijn
7. Zwin & Kievittepolder (123)	Habitat- en Vogelrichtlijn

Tabel 4 Natura 2000-gebieden beheerd door provincie Zeeland

De uitvoeringsorganisatie van het Ministerie van I&W, Rijkswaterstaat, is (zoals aangegeven in het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN)) verantwoordelijk voor de NDA's van vijf stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden (tabel 5). Voor één gebied wordt een beknopte natuurdoelanalyse opgesteld.

Natura 2000-gebied	**Richtlijn**
1. Voordelta (113)	Habitat- en Vogelrichtlijn
2. Krammer-Volkerak (114)	Habitat- en Vogelrichtlijn
3. Grevelingen (115)	Habitat- en Vogelrichtlijn
4. Oosterschelde (118)	Habitat- en Vogelrichtlijn
5. Westerschelde & Saefthinge (122)	Habitat- en Vogelrichtlijn

Tabel 5 Natura 2000-gebieden beheerd door Ministerie van I&W

De onderstaande Natura 2000-gebieden zijn niet stikstofgevoelig. Voor deze gebieden is geen NDA opgesteld.

Natura 2000-gebied	**Richtlijn**
6. Veerse Meer (119)	Vogelrichtlijn
7. Zoommeer (120)	Vogelrichtlijn
8. Vlakte van de Raan (163)	Habitatrichtlijn

Tabel 6 Niet stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden beheerd door Ministerie van I&W

De Provincie Noord-Brabant is verantwoordelijk voor de NDA van Markiezaat:

Natura 2000-gebied	**Richtlijn**
1. Markiezaat (127)	Vogelrichtlijn

Tabel 7 Natura 2000-gebied beheerd door de provincie Brabant

8.2.1 Hoofdlijnen uitgevoerde natuurdoelanalyses

De korte conclusies van de zeven NDA's opgesteld door de Provincie Zeeland zijn opgenomen in bijlage 2. Voor de volledige NDA en uitgebreidere conclusie per gebied, verwijzen wij u graag naar de website van de Provincie Zeeland. In zes van de zeven gebieden is 'nee, tenzij' de meest voorkomende eindconclusie. In deze Natura 2000-gebieden heeft in een meerderheid van de doelstellingen verslechtering opgetreden of kon, door een gebrek aan informatie, verslechtering niet worden uitgesloten. De belangrijkste knelpunten ('drukfactoren'), afhankelijk van het desbetreffende gebied, zijn: gevolgen van een te hoge stikstofdepositie (o.a. vermesting en verzuring), ontoereikende waterhuishouding (verdroging), invasieve exoten, verstoring door recreatie en/of een te hoge begrazingsdruk. In geval van verslechtering en het niet behalen van de instandhoudingsdoelstellingen met de geborgde maatregelen, geeft de NDA richting aan benodigde aanvullende maatregelen. Deze maatregelen worden uitgevoerd in het kader van het Programma Natuur, fase 2 en/of het NPLG. In hoofdlijnen zijn de aanvullende maatregelen gericht op het vergroten van de dynamiek (o.a. overstuiving kalkrijk zand), hydrologische systeemherstel (beperken invloed van verdroging, versterken van kwel, dynamisch peilbeheer), bronmaatregelen (gericht op het verlagen van de stikstofdepositie), optimaliseren van natuur- en landschapsbeheer en aanvullende onderzoeksmaatregelen. Als gevolg van het advies van de EA (Ecologische Autoriteit) zijn eventuele wijzigingen van de NDA en de voorgestelde aanvullende maatregelen mogelijk.

8.2.2 Effecten conclusies NDA's voor vergunningverlening en handhaving.

In grote lijnen geldt voor de Zeeuwse natuurgebieden dat met name rondom de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren de doelstellingen op dit moment niet gehaald worden, dat verslechtering niet uit te sluiten is, dat stikstof een belangrijke drukfactor is én dat aanvullende maatregelen urgent zijn. Voor de andere natuurgebieden is soms ook sprake van een verslechtering nu, of in de toekomst, maar deze wordt veroorzaakt door andere drukfactoren als stikstof. Voor de gebieden waar sprake is van een verslechterig en waarbij stikstof het kernprobleem is (Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen) zijn mogelijk gevolgen bij het verlenen van een vergunning. Voor deze gebieden geldt vanaf dat moment dan ook dat projecten met een toename van depositie op stikstofgevoelige hexagonen in deze Natura 2000-gebieden in de meeste gevallen niet meer vergund kunnen worden.

8.3 Programma Natuur

Het Programma Natuur is in 2021 tot stand gekomen, de eerste fase richt zich op kwaliteitsverbetering van stikstofbelaste Natura 2000-gebieden. In Zeeland zijn dat de 1) Kop van Schouwen, 2) Manteling van Walcheren, 3) Yerseke en Kapelse Moer, 4) Zwin en Kievittepolder, 5) Grevelingen, 6) Oosterschelde, 7) Groote Gat, 8) Canisvliet, 9) Westerschelde & Saefthinge, 10) Krammer-Volkerak. De Vogelkreek is in de eerste fase van het Programma Natuur niet meegenomen, maar uit de opgestelde NDA blijkt voor de Vogelkreek een stikstofgevoeligheid (zie bijlage 2) en de noodzaak tot aanvullende maatregelen. Om die reden is de Vogelkreek in de tweede fase van het Programma Natuur toegevoegd.

Het Programma Natuur richt zich op de periode 2021 tot en met 2030. Het programma is onderverdeeld in twee fases. De eerste fase loopt tot 2023 waarbij de maatregelen die in de eerste fase geformuleerd zijn tot 2025 mogen worden uitgevoerd. De tweede fase start in 2024 en kent een looptijd tot en met 2030. De eerste fase wordt nu uitgevoerd en is geen onderdeel van dit gebiedsprogramma.

8.3.1 Programma Natuur, tweede fase

De tweede fase van het Programma Natuur, en haar maatregelen, zijn integraal onderdeel van dit gebiedsprogramma (en wordt als bijlage bij deel III bijgevoegd). De tweede fase van het Programma Natuur richt zich net als de eerste fase op de natuur in en rond de beschermde Natura 2000-

gebieden. In de tweede fase wordt ingezet op de structurele aanpak van de stikstofbelaste Natura 2000-gebieden en hun directe omgeving. Hierbij wordt gekeken naar het gehele systeem en alle verstoringsfactoren teneinde een goede staat van instandhouding te bereiken. In de tweede fase is net als in de eerste fase gebruik gemaakt van een overprogrammering. Bij de uitvoering van de eerste fase van Programma Natuur hebben we gemerkt dat dit noodzakelijk is. De maatregelen uit de NDA's zijn meegenomen in de tweede fase van het Programma Natuur. Ook de maatregelen uit de eerste fase zijn overgenomen omdat nu nog niet te voorspellen is welke maatregelen voor 2025 daadwerkelijk getroffen zijn en er sprake was van overprogrammering. Voor de tweede fase is een bedrag van €85.648.392,- (inclusief overprogrammering) geprogrammeerd.

Bij het treffen van de maatregelen zal eerst zoveel mogelijk gekeken worden naar de mogelijkheden van systeemherstellende maatregelen en noodmaatregelen om de effecten van de drukfactoren zoveel mogelijk te mitigeren. Waarbij prioriteit gegeven wordt aan de meest belaste gebieden. Op basis van de eerder landelijk gemaakte afspraken is voor de Provincie Zeeland voor de eerste fase programma natuur een bedrag van 20 miljoen beschikbaar en voor de tweede fase Programma Natuur een bedrag van 44 miljoen.

8.4 VHR-doelen

8.4.1 Doelen:

Het Rijk rapporteert richting Europa over de realisatie van de VHR-doelen in Nederland. Dat beperkt zich niet tot de aangewezen instandhoudingsdoelen Natura 2000-gebieden maar gaat over de hele natuur. Met de actualisatie Natura 2000-doelen en het NPLG wordt deze landelijke benadering over de gehele VHR ook doorvertaald naar de regio. Daarbij wordt uitgegaan van de wettelijke verplichting van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. Daarin staat dat voor 2030 natuurherstel heeft plaatsgevonden om 30% van het gat naar een gunstige staat van instandhouding te overbruggen.

Wat houdt dit doel voor 30% natuurherstel in:

- Uiterlijk moeten voor 2030 maatregelen worden getroffen voor:
    - 30% van het in goede conditie te brengen areaal en
    - 30% van het te ontwikkelen areaal dat noodzakelijk is voor een gunstige staat van instandhouding van habitattypen en leefgebieden van soorten.
- Het opnemen van maatregelen opdat in 2030 voor ten minste 30% van in een ongunstige staat van instandhouding verkerende VHR-soorten en habitattypen een landelijk gunstige staat van instandhouding wordt bereikt dan wel een sterk positieve trend in gang is gezet.
- Uiterlijk moet in 2030 de landelijke negatieve trends van alle VHR-soorten en –habitattypen zoveel mogelijk worden gestopt.

Het Rijk heeft bepaald wat de landelijk gunstige staat van instandhouding van de VHR doelen inhoudt en heeft deze doelen indicatief door vertaald naar de Zeeland. Dit betekent dat Zeeland doelen heeft voor 17 habitattypen; 14 habitatsoorten en 70 vogelsoorten (zowel broedvogel als niet-broedvogel). Voor deze typen en soorten zijn doelen gedefinieerd in oppervlakte, kwaliteit, de draagkracht van leefgebieden, verspreiding of aantallen. Momenteel wordt voor al deze doelen samen met het Rijk uitgezocht in hoeverre de indicatieve opgave haalbaar is voor Zeeland.

Duidelijk is dat de grootste opgave voor Zeeland ligt bij de kenmerkende habitattypen van slik en schor, de binnendijkse zilte graslanden, de duinen en het agrarisch gebied. Voor de soorten moet je denken aan de kustbroedvogels, kruipend moerasscherm, de nauwe korfslak, de patrijs en de veldleeuwerik.

De VHR-doelen zijn tot nu toe uitsluitend gekoppeld aan de Natura 2000-gebieden, maar alleen met het beschermen van de doelen binnen deze gebieden, gaat de landelijke gunstige staat van instandhouding niet worden bereikt. Het NNZ is eveneens van groot belang en levert zeer zeker een bijdrage aan het doelbereik. Ons uitgangspunt is dat het verbeteren van de biodiversiteit zoveel mogelijk binnen de Natura 2000-gebieden en het NNZ wordt gerealiseerd. Maar dit is geen doelstelling op zichzelf. Het gaat bij leefgebieden van soorten niet alleen om natuurgebieden. Deze leefgebieden zijn zeer divers en kunnen liggen binnen het stedelijk- en landelijk gebied of gebonden zijn aan water, denk bijvoorbeeld aan weidevogels of vleermuizen. Ook de Zeeuwse dijkenstructuur, de wegbermen, het bebouwde gebied en de agrarische natuur leveren een bijdrage aan de biodiversiteit van Zeeland.

Een deel van de VHR doelen heeft betrekking op agrarisch natuurbeheer (open akkerlandschap en open graslandschap)en is bedoeld als leefgebied van onder andere de patrijs, veldleeuwerik, kluut, kievit en scholekster. Deze vogels zijn een wezenlijk onderdeel van de beleving van het Zeeuwse landschap. In Zeeland is het agrarisch natuurbeheer hiervoor het in te zetten instrument. Agrarisch natuurbeheer is, naast de bijdrage die het levert aan bijvoorbeeld weidevogels, akkervogels en wintergasten, ook van belang voor de realisatie en beheer van de groenblauwe dooradering (hierna: GBDA) en kruidenrijke randen en de akkers en sloten die zowel de biodiversiteit als de waterkwaliteit bevorderen. De mogelijkheden voor GBDA staan omschreven in deel II (structurerende keuzes) van het gebiedsprogramma.

8.4.2 Huidige situatie

Momenteel kunnen wij nog geen uitspraken doen over de haalbaarheid van de indicatieve opgave zoals het Rijk die heeft geformuleerd. Op basis van de kennis die er is, blijkt dat enkele van de aan Zeeland toebedeelde VHR-doelen niet realistisch zijn of dat de maatregelen die daarvoor nodig zijn onmogelijk uitgevoerd kunnen worden.
Wel hebben wij een goed beeld van knelpunten en kansen van de mogelijk haalbare doelen. Voor deze habitattypen blijkt verdroging, een te hoge stikstofdepositie, de waterkwaliteit en soorten die van elders komen en de natuur verstoren – invasieve exoten – de voornaamste knelpunten. Stikstofdepositie leidt tot verzuring en/of vermesting, die vaak worden versterkt door verdroging. Het herstel van de aanwezige habitattypen of ontwikkeling van nieuwe standplaatsen wordt hierdoor moeilijker.

Voor de soorten zijn de belangrijkste knelpunten voedselbeschikbaarheid (biodiversiteit), peilbeheer, omvang en versnippering van de leefgebieden, verstoring, predatie (bedreiging door andere dieren) en klimaatverandering. De voedselbeschikbaarheid heeft voornamelijk te maken met de beschikbaarheid of bereikbaarheid van prooisoorten, waaronder insecten, wormen, waterdiertjes, vissen en kleine zoogdieren. De overige genoemde knelpunten gaan over de geschiktheid van het leefgebied voor de doelsoorten als geheel, qua kwaliteit, omvang en onderlinge verbondenheid. In dit gebiedsprograma zit geen vorostel voor de realisatie van de indicatieve opgave vanuit het Rijk.

8.4.3 Agrarisch natuurbeheer

Het huidige agrarisch natuurbeheer wordt succesvol uitgevoerd via het agrarisch collectief Poldernatuur Zeeland (ANLb regeling) en middels gebiedsgerichte projecten als PARTRIDGE, waarin natuurorganisaties en agrariërs nauw samenwerken. Het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (hierna: ANLb) is vanaf 2016 georganiseerd via het collectieve stelsel ANLb. De huidige uitvoering van het ANLb wordt landelijk gezien als een succesvolle en goed georganiseerde wijze van natuurbeheer in het agrarisch gebied. Met de leefgebieden benadering wordt het leefgebied optimaal ingericht. Het gaat in Zeeland om akkerranden, vogelakkers, (botanisch) grasland en landschapselementen zoals hagen, knotbomen en poelen. Het ANLb wordt voor een groot deel

gefinancierd vanuit het EU GLB budget. Nationale financiering is gedekt middels het Natuurpact uit het provinciefonds en wordt aanvullend gefinancierd vanuit de Provincie Zeeland en waterschap Scheldestromen. Jaarlijks is meer vraag naar het agrarisch natuurbeheer dan dat er middelen beschikbaar zijn. PARTRIDGE is een project dat zich specifiek richt op de patrijs maar waar andere soorten wel op meeliften. Het is een Europees project waar in tien leefgebieden (waaronder Schouwen-Duiveland, 500 ha) betere leefomstandigheden voor de patrijs gecreëerd worden. Een patrijs kan alleen overleven als de omstandigheden tijdens alle seizoenen goed zijn. De maatregelen die vanuit het project getroffen worden zijn winterstoppels, keverbanken, bloemenblokken, wintervoeding, patrijzenhagen en insectenrijk grasland.

8.4.4 Aanpak op hoofdlijnen

Hoewel de concrete opgave nog niet geheel duidelijk is, is wel duidelijk dat de overbrugging van 30% van het gat tussen de huidige staat van instandhouding en een gunstige staat van instandhouding voor alle VHR-beschermde habitattypen en soorten tot 2030 moet worden gerealiseerd. Daarvoor zetten we in op no regret maatregelen zoals het verstevigen van al lopende programma's en activiteiten. Dat gaat om de Natura 2000-beheerplannen, de actualisatie en realisatie van het NNZ, Programma Natuur, de GBDA, de bossenstrategie, het agrarisch natuurbeheer, experimenteergronden landbouw-natuur en de zoetwateropgave.

Tevens gaan we aan de slag met het wegnemen van de belemmerende factoren en het op orde brengen van de omgevingscondities voor VHR-beschermde habitattypen en soorten die op dit moment nog niet in een landelijk gunstige staat van instandhouding verkeren. Ook kunnen er nu al maatregelen ter verbetering van de kwaliteit en of uitbreiding van het habitattype en of leefgebied voor beschermde soorten worden genomen die een bijdrage leveren aan het bereiken van de gunstige staat van instandhouding.

Komende jaren worden gebruikt om deze kennisleemte op te lossen, zodat maatregelen ingezet kunnen worden voor een effectief natuurherstel, onderdeel hiervan is de extra inzet op de herziening van de Zeeuwse ambitiekaart. Het doel is dat deze herziene ambitiekaart beter kan dienen als sturingselement. In een volgende versie van het gebiedsprogramma zullen de resultaten van de herziening bekend zijn.

Omdat er jaarlijks meer vraag dan aanbod is voor de deelname aan het agrarisch natuurbeheer zijn er wel direct al kansen voor de realisatie van extra hectares agrarische natuur in de komende jaren. Hiervoor is het ook noodzakelijk dat de ruimte binnen het collectief Poldernatuur Zeeland ontstaat. Daarnaast wordt er gekeken of er meer integrale projecten naar voorbeeld van PARTRIDGE kunnen worden (door)ontwikkeld die de meest kwetsbare akkervogels beschermen door het stimuleren van natuurinclusieve landbouw. Naast de bestaande ANLb regeling[15] wordt ook ingezet op het opzetten van een stoppel project in Zeeland.

Wat gaan we doen op de korte termijn:

- In samenwerking met het Rijk verder uitwerken van de concrete VHR opgave voor Zeeland in haalbare en uitlegbare doelen.
- Van start gaan met het inventariseren van de kennisleemtes en invulling geven aan het oplossen van deze kennisleemtes;
- Alvast van start met no-regret maatregelen (zoals uitgewerkt in deel III, natuur, van het gebiedsprogramma - maatregelpakketten)

[15] *https://www.rvo.nl/onderwerpen/glb/anlb*

8.5 Bossenstrategie

In de Nationale Bossenstrategie[16] (2020) hebben Rijk en Provincies afgesproken om maatregelen te treffen die bijdragen aan biodiversiteitsherstel in het Nederlandse bos en die zorgen voor meer CO_2-opslag. Daarnaast zorgen de maatregelen voor aanvullende ecosysteemdiensten, zoals verbeterde waterkwaliteit (KRW), ruimte voor recreatie en een bijdrage aan de circulaire economie. Door de Bossenstrategie uit te voeren via het NPLG, kunnen integrale keuzes worden gemaakt in de gebiedsplannen, met het oog op natuur, water en klimaat.

8.5.1 Nationaal; Bossenstrategie

Om de klimaatdoelen voor 2030 te behalen en een bijdrage te leveren aan beekherstel, is het noodzakelijk om de gehele Bossenstrategie uit te voeren. De totale opgave voor de 37.400 ha bosuitbreiding is als volgt ruimtelijk verdeeld:

- 15.000 ha nieuw bos binnen het Natuurnetwerk Nederland (NNN) via Natuurpact.
- 3.400 ha nieuw bos (ter compensatie van bos dat is verdwenen in het kader van de Programmatische Aanpak Stikstof) via het Programma Natuur.
- 19.000 ha extra bos buiten het bestaande en nog te realiseren NNN. Voor deze opgave worden de Provincies gevraagd in juli 2023 te komen tot doelen per provincie die optellen tot het landelijk doel.

8.5.2 Provinciaal; De Zeeuwse Bosvisie

In Zeeland is de opgave voor meer bos en houtige elementen reeds enkele jaren geleden ingezet middels De Zeeuwse Bosvisie[17] en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied[18]. De Zeeuwse Bosvisie is een regionale vertaling van de Nationale Bossenstrategie, vanuit een landschappelijke en ecologische ruimtelijke insteek welke met alle relevante partners is vormgegeven. In Zeeland kennen we zowel klei- als zandbodems. De Bosvisie heeft als doel vanuit het landschap geredeneerd kansrijke gebieden te duiden voor bosontwikkeling.
Wij beschouwen alle opgaande, houtige beplantingen als bos. Dit is een vrij brede definitie van bos. Zeeland heeft nu circa 4.100 ha bos, maar kenmerkt zich op veel plekken door een open landschap. Toch zijn bomen en struiken sterk bepalend voor het karakter van het Zeeuwse landschap, zoals hagen, weg- en dijkbeplantingen, duinbossen, knotwilgen en hakhoutsingels.

De opgave betreft 410 ha. Binnen (205 ha), buiten (205 ha) het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ) en 4 ha compensatieopgave. Deze lijn wordt voortgezet, verbreed met doelen van het NPLG, wat zich in het gebiedsprogramma toespitst op de volgende thema's;

- Opgaande bossen
- Lagere bostypes
- Houtige landschapselementen

De maatregelen voor Zeeland richten zich op de opgave buiten het Natuurnetwerk Zeeland, dit betreft 205 ha.

In de Bossenstrategie staat dat Provincies met een uitvoeringsplan komen voor de invulling van de kwaliteitsimpuls voor het bos. Deze plannen zijn momenteel in de maak, de plannen worden in 2023 gereed gemaakt.

8.5.3 Kansenkaart

---

[16] *Ontwikkeldocument Nationaal Programma Landelijk Gebied, Rijksoverheid, 25 november 2022*
[17] *De Zeeuwse Bosvisie, Provincie Zeeland, 2020*
[18] *Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 10 juni 2021*

Voor Zeeland zijn kansrijke gebieden voor realisatie van bos en houtige landschapselementen verzameld. Ook huidige ontwikkelingen zijn daarin meegenomen. Deze zijn vertaald naar één samenhangend kaartbeeld voor de gehele provincie; de kansenkaart bos en houtige landschapselementen.

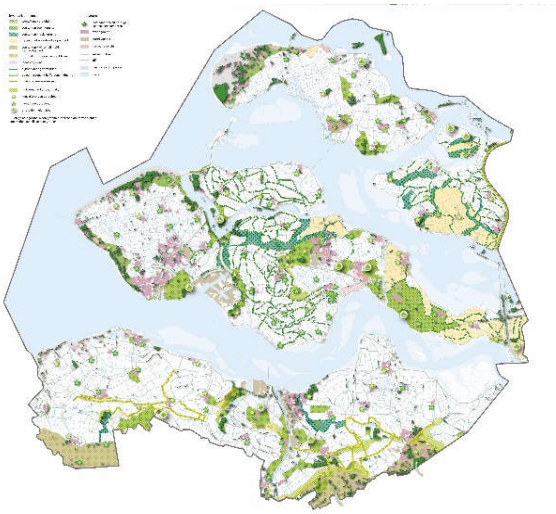

Fig. 12 Kansenkaart Zeeuwse bosvisie

8.6 Natuurnetwerk Zeeland

Opgave

In het Natuurpact (2013) is afgesproken dat de Provincies uiterlijk in 2027 minimaal 80.000 ha nieuwe natuur in het Natuurnetwerk Nederland (hierna: NNN) realiseren. Inmiddels is hier 45.000 ha van gerealiseerd, maar blijft nog een grote landelijke opgave van 34.432 ha over. De restantopgave per provincie maakt deel uit van het NPLG. Financiering hiervan is al voorzien in het Natuurpact. De verwervingsopgave voor Zeeland bedraagt 565 ha (dd. 1-1-2023).

In Zeeland is de afgelopen decennia hard gewerkt aan de realisatie van het NNZ. Mede hierdoor is de resterende opgave voor Zeeland in verhouding klein en lopen we naar verhouding voor op het landelijk gemiddelde.

Doel

In figuur 13 is de voortgang van de verwervings- en inrichtingsopgave te zien over de afgelopen jaren. Hierin is te zien dat er vooruitgang wordt geboekt. Momenteel wordt er door zowel de Provincie Zeeland als onze partners gewerkt aan de realisatie van het NNZ. Gronden/kansen die nog niet verworven en ingericht zijn, worden nauwgezet gevolgd. Deze worden in figuur 1 gearceerd weergegeven. Mede door deze kansen, is de prognose dat met de huidige strategie de gronden voor het NNZ in 2027, grotendeels verworven zijn. De inrichting volgt logischerwijs op de verwerving, deze zal doorlopen tot na 2027. Van belang is en blijft dat de inzet is; de juiste percelen verwerven om kwaliteit te realiseren (en niet zozeer kwantiteit als doel te stellen).

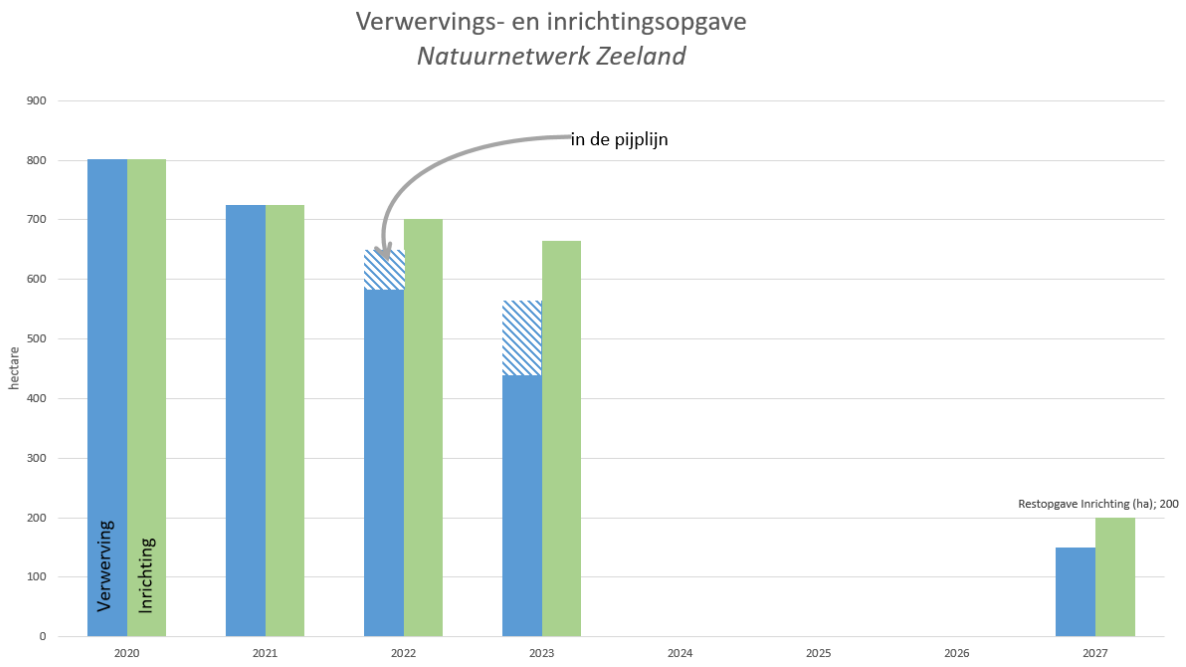

Fig. 13 Weergave verwervings- en inrichtingsopgave Natuurnetwerk Zeeland

Voor het behalen van de opgave voor het NNZ zijn uitgangspunten, aanpak en acties geformuleerd in de Omgevingsvisie Zeeland, Natuurvisie, Nota Grondbeleid en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied. Deze zijn samengevoegd en verder uitgewerkt in de in december 2022 vastgestelde Realisatiestrategie NNZ 2023-2027 (zie bijlage 3). Verwacht wordt dat er met deze strategie een restantverwervingsopgave van 150 ha blijft in 2027.

8.7 Beheerplannen

In Zeeland zijn beheerplannen waarvoor de Provincie Zeeland voortouwernemer is vastgesteld voor alle Natura 2000-gebieden met uitzondering van de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen. Voor de twee laatste gebieden is de vaststelling van de beheerplannen in voorbereiding. De verwachting is dat het beheerplan voor de Kop van Schouwen medio 2023 wordt vastgesteld. De vaststelling van het beheerplan voor de Manteling van Walcheren zal dan in het najaar van 2023 volgen. De andere beheerplannen waarvoor de Provincie verantwoordelijk is zijn in 2017/2018 vastgesteld en lopen tot 2023/2024. In 2023 wordt gestart met het opstellen van nieuwe beheerplannen voor deze gebieden of de procedure tot het verlengen van het bestaande beheerplan als er weinig aanpassingen nodig zijn.

Vanwege de zoet – zout discussies rondom het Natura 2000-gebied Krammer-Volkerak en de gevolgen daarvan op het Natura 2000-gebied Zoommeer ligt er voor deze gebieden momenteel geen definitief Aanwijzingsbesluit. Het voortouw voor het opstellen van deze Natura 2000 beheerplannen ligt bij Rijkswaterstaat. Dit proces om tot een beheerplan te komen is nog niet opgestart, omdat er nog geen definitieve aanwijzing. Wel heeft RWS een natuurdoelanalyse (NDA) opgesteld op basis van de ontwerp-instandhoudingdoelstellingen voor de Krammer-Volkerak.

Rijkswaterstaat heeft met instemming van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (hierna: LNV) en de Provincie Zeeland besloten de looptijd van de huidige beheerplannen met zes jaar te verlengen.

9. Stikstofopgave

Deze opgave valt binnen het kerndoel voor natuur, om de natuur te verbeteren is het onder andere nodig om de stikstofdepositie in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden te verminderen. Deze opgave is vastgelegd in de Wsn. In de Wsn is een kwantitatieve doelstelling, de omgevingswaarde, opgenomen om de landelijke stikstofdepositiereductie te behalen. Dit is uitgedrukt in een specifiek percentage areaal stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden die niet meer is overbelast door stikstof. Ook zijn hiervoor een drietal realisatietermijnen opgenomen, namelijk de jaren 2025, 2030 en 2035:

Jaar	Omgevingswaarde
2025	40%
2030	50%
2035	74%

Tabel 8 Te halen omgevingswaarde per jaar

Alle maatregelen in de provinciale gebiedsprogramma's samen moeten resulteren in de landelijke reductiedoelstelling uit de Wsn, namelijk 74% van het areaal met stikstofgevoelige habitats, binnen de Natura 2000-gebieden onder de Kritische Depositiewaarde (hierna: KDW).

Daarnaast zijn er voor de sectoren industrie en energie, mobiliteit en landbouw landelijke indicatieve reductie doelstelling vastgesteld in de kamerbrief van 12 februari 2023. Deze landelijke reductiedoestellingen voor NH_3 en NO_x zijn weergegeven in de onderstaande tabel.

Sector	Indicatieve reductie o.b.v. sectordoelen 2019-2030
Industrie en energie - NO_x	38 %
Mobiliteit - NO_x	25 %
Landbouw – NH_3	41 %

Tabel 9 Indicatieve reductie per sector

In de Startnotitie NPLG van 10 juni 2022[19] is, naast het veelbesproken kaartje, in de bijlage ook een tabel opgenomen met richtinggevende emissiereductiedoel per provincie. Dit richtinggevende doel, 631 ton in 2035 voor Zeeland, betreft de NH_3 emissie uit de veehouderij. In de Startnotitie staat daarnaast dat: *"bij de modelmatige berekening is gerekend met de uitstoot van NH_3 (ammoniak) vanuit de landbouw (veehouderij). Er is ruimte in de gebiedsprocessen voor maatwerk, bijvoorbeeld om de doelstellingen voor een deel in te vullen met reductie in andere sectoren (zoals industrie) waar dit even effectief, dan wel effectiever is"*. In Zeeland gaan wij uit van maatwerk, alle sectoren dragen bij én we kijken ook naar de uitstoot van NO_x. Dit betekent dat wij in Zeeland streven naar een reductie van stikstofemissie van 631 ton NH_3/NO_x in 2035.

9.1 Opbouw stikstofdepositie provincie Zeeland

Onder andere uit de Natuurdoelanalyses volgt dat de overbelasting van stikstofdepositie een belangrijke drukfactor is op de natuur. Niet alle natuurgebieden in Zeeland zijn stikstofgevoelig en niet alle natuurgebieden zijn overbelast. Hieronder wordt op een kaart aangegeven welke Natura 2000-gebieden in Zeeland stikstofgevoelig zijn en in welke mate deze overbelast zijn.

[19] *https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/06/10/startnotitie-nplg-10-juni-2022*

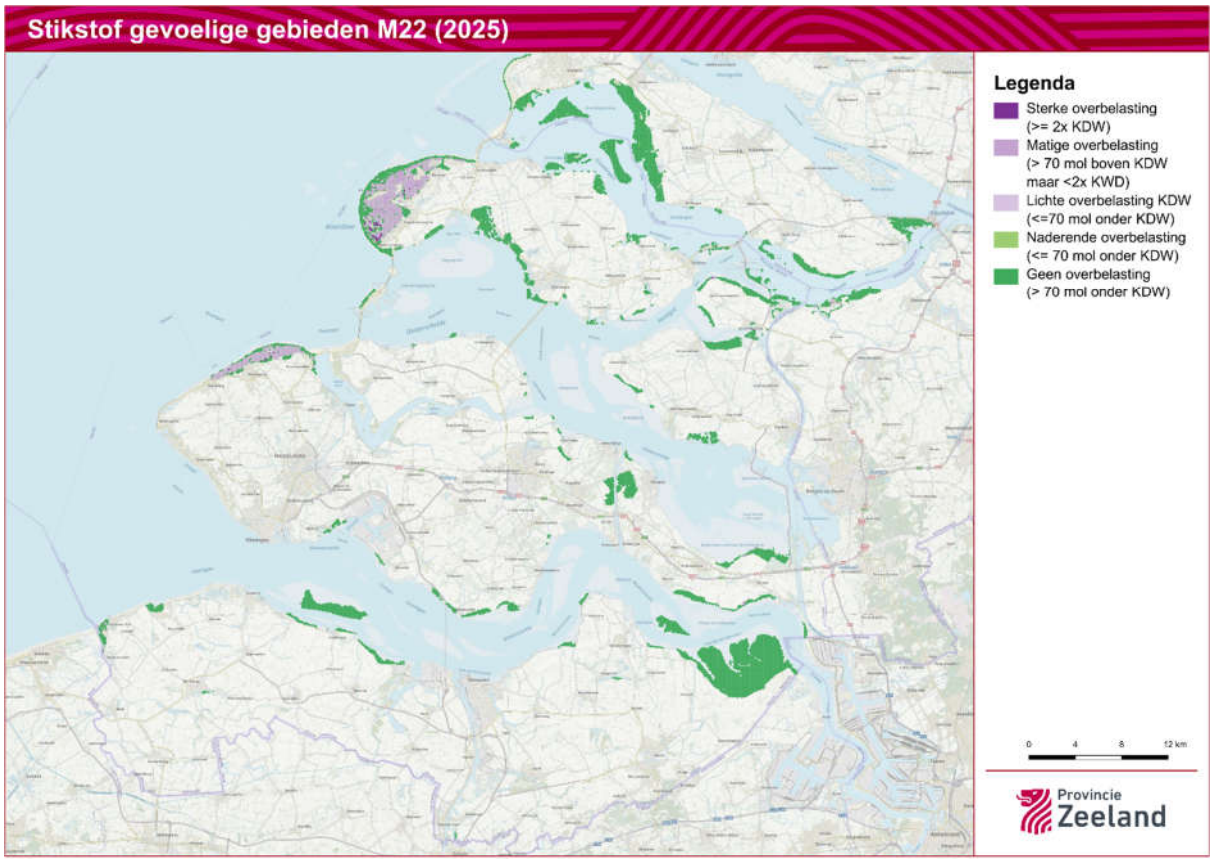

Fig. 14 Stikstofgevoelige gebieden Zeeland (op basis van dataset 2022)

De herkomst van de stikstofdepositie en de afstand tot de Kritische Depositie Waarde is, per stikstofgevoelig Natura 2000-gebied opgenomen in bijlage 4. Deze percentages zijn gebaseerd op de autonome ontwikkelingen en de Klimaat- en Energieverkenning (KEV). In het algemeen kan in Zeeland gesteld worden dat we te maken hebben met veelal moeilijk beïnvloedbare stikstofbronnen. Dat wordt ook duidelijk aan de hand van onderstaande opbouw van stikstofdepositie:

Nederland
Opbouw stikstofdepositie

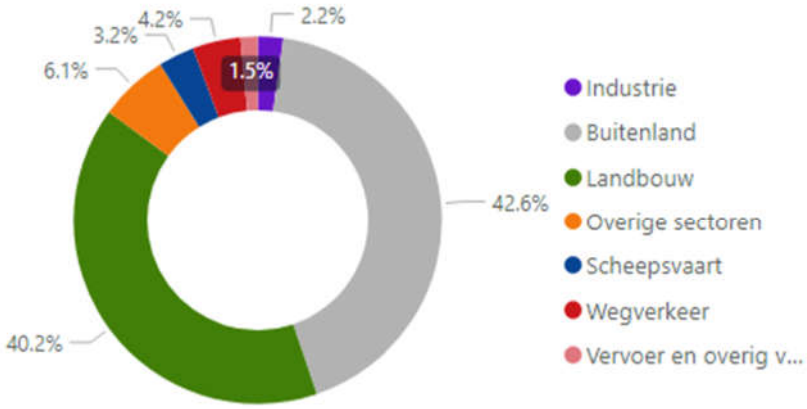

Fig. 15 Opbouw stikstofdepositie Nederland

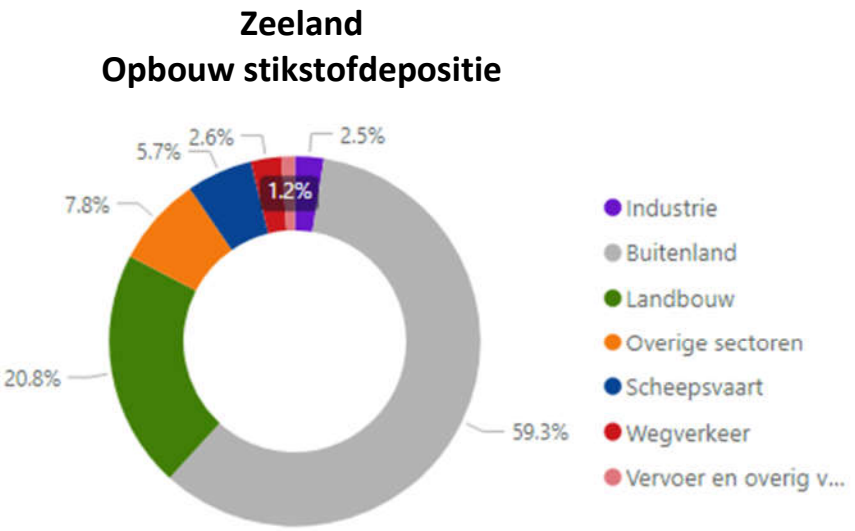

Fig. 16 Opbouw stikstofdepositie Zeeland

NB. In de cirkeldiagrammen op de vorige pagina is de meetcorrectie niet opgenomen. Dit is het verschil tussen de berekende en de gemeten stikstofdepositie. De gemeten concentratie ammoniak (en daarmee de depositie) is volgens de gemeten waarde hoger dan wat het model voorspelt. Zeeland heeft daarom te maken met een flinke meetcorrectie. Deze is in omvang bijna even groot als de berekende bijdrage van de landbouw, al verschilt de omvang na elke (jaarlijkse) aanpassing van AERIUS. In het depositieoverzicht is de meetcorrectie niet als aparte bron terug te vinden. De bij deze bron behorende tonnen stikstof worden naar rato verdeeld over de andere sectoren. Voor Zeeland betekent dit dat het overgrote deel toebedeeld wordt aan de bronnen landbouw en buitenland. In overleg met de andere kustprovincies is aan het RIVM gevraagd om in beeld te brengen waar het verschil tussen de berekende en gemeten waarde vandaan komt. Op deze vraag wordt eind van dit jaar antwoord verwacht. Mogelijke aanpassingen aan het AERIUS model worden dan verwacht aan het eind van 2025.

9.1 Alle sectoren dragen bij

De focus van het landelijke generieke beleid is – naar onze mening onterecht – overwegend gericht op het behalen van reductie in de landbouwsector, en dan voornamelijk de veeteelt. Deze aanpak doet geen recht aan de werkelijkheid, in ieder geval niet in Zeeland waar de sector landbouw (zie fig. 16) een veel kleiner aandeel heeft dan gemiddeld in Nederland. In Zeeland is zoals bekend het buitenland verantwoordelijk voor de grootste bijdrage in de depositie op de Zeeuwse Natura 2000-gebieden.

Zowel GS als PS hebben in september 2022 besloten dat alle sectoren een bijdrage moeten leveren aan de opgave tot stikstofreductie. Hiernaar streven is belangrijk voor het benodigde draagvlak om daadwerkelijk samen stappen te zetten. Zoals eerder gesteld houden wij als richtinggevend reductiedoel 631 ton NH_3/NO_x aan in 2035 aan. Vanaf paragraaf 9.4 wordt per sector de opgave en het doel beschreven, in deel III zijn de benodigde maatregelen uitgewerkt.

9.2 Vergunningverlening

De bouw van een woning, het uitbreiden of oprichten van een bedrijf, het aanleggen van een weg of het veranderen van een bestemmingsplan. Dit zijn voorbeelden van projecten of plannen (hierna: handelingen) die aan de Wnb getoetst moeten worden. Wanneer een handeling mogelijk een significant negatief effect op de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebied(en)

veroorzaakt, bijvoorbeeld omdat er een toename in stikstofdepositie veroorzaakt wordt, dient er een vergunning in het kader van de Wnb (hierna: natuurvergunning) aangevraagd te worden. Tijdens het toetsen van deze aanvragen, kijkt het bevoegd gezag of een handeling de natuur verder zou beschadigen wanneer het uitgevoerd zou worden. Het bevoegd gezag voor de natuurvergunningen is over het algemeen de Provincie, enkele uitzonderingen daargelaten (bijvoorbeeld handelingen aan een rijksweg of luchthaven).

9.2.1 Directe en indirecte effecten op Natura 2000-gebieden

De Provincie kijkt eerst of een handeling direct effect heeft op de instandhoudingsdoelstellingen van een Natura 2000-gebied. Bij een direct effect moet gedacht worden aan bijvoorbeeld het fysiek verwijderen van natuuroppervlakte uit een gebied, omdat er bijvoorbeeld een nieuw fietspad moet komen. Het is aan de Provincie om te beoordelen of deze handeling een significant negatief effect heeft op de gezondheid van het gehele Natura 2000-gebied en of de doelstellingen die voor het Natura 2000-gebied zijn beschreven nog behaald kunnen worden na de handeling.

Daarnaast kijkt de Provincie ook naar indirecte effecten van handelingen op Natura 2000-gebieden. Dit komt met name door werkzaamheden en bedrijfsvoering waar stikstof in de vorm van NH_3 en NO_x bij uitgestoten wordt. Wanneer een aanvrager van plan is een handeling uit te voeren die niet in of direct naast een Natura 2000-gebied gelegen is, dienen zij alsnog te onderzoeken of er geen indirecte effect veroorzaakt wordt door bijvoorbeeld stikstofdepositie. Dit kan een negatief effect op de instandhoudingsdoelstellingen van dat Natura 2000-gebied veroorzaken, vooral wanneer de natuur die daar voorkomt gevoelig is voor te veel stikstof.

9.2.2 Wanneer is een natuurvergunning nodig?

Voor handelingen die een direct effect veroorzaken op de instandhoudingsdoelstellingen zal een natuurvergunning benodigd zijn. Tenzij het gaat om natuurherstelmaatregelen die vastgelegd zijn in het beheerplan van een specifiek Natura 2000-gebied en die worden uitgevoerd ten behoeve van de instandhoudingsdoelstellingen van het gebied.

Wanneer een toename van stikstofdepositie veroorzaakt wordt, zullen de initiatiefnemers een natuurvergunning aan moeten vragen. Tenzij in de ecologische voortoets aangetoond kan worden dat significante negatieve effecten op voorhand uitgesloten kunnen worden. Is er op de locatie waar de handeling wordt uitgevoerd in het verleden een vergunning verleend, dan kan deze gebruikt worden om mee te salderen. Dit noemen we intern salderen. Mocht er na salderen nog steeds een zeer kleine toename berekend worden dan zou het in sommige specifieke gevallen ecologisch onderbouwd kunnen worden dat significant negatieve effecten door deze kleine toename op voorhand uitgesloten kan worden. Dit is echter heel locatie specifiek.

9.2.3 Knelpunten voor vergunningverlening in Zeeland

Met betrekking tot stikstof verkeren in Zeeland de duingebieden in de meest kritische toestand. Deze natuurgebieden zijn zwaar overbelast en kunnen geen toename in stikstofdepositie aan. Dit wordt aangetoond in de NDA's die de Provincie of Rijkswaterstaat heeft gemaakt. Wanneer handelingen een toename in stikstofdepositie op de Zeeuwse duingebieden veroorzaken, dan zal aan de hand van een voortoets aangetoond moeten worden of significante negatieve effecten op voorhand uitgesloten kunnen worden. Zo niet, dan zal een natuurvergunning benodigd zijn. De kans dat dat een natuurvergunning verleend kan worden is dan echter klein. Dit komt doordat deze natuurgebieden zeer gevoelig zijn voor stikstof en stikstof in deze gebieden ook vaak een van de hoofdknelpunten is. In specifieke gevallen zou het verlenen van een vergunning wellicht met een zeer lage (en bijvoorbeeld tijdelijke) toename aan stikstofdepositie nog kunnen, maar dit moet altijd per project en locatie apart beoordeeld worden.

9.2.4 Extern salderen in de provincie Zeeland

Wanneer een toename in stikstofdepositie veroorzaakt wordt, kan extern salderen een mogelijkheid bieden om alsnog een vergunning te krijgen. Hierbij wordt de toename in stikstofdepositie gecompenseerd door de stikstofruimte van externe bedrijven over te nemen. Echter, de Provincie, heeft te maken met een aantal duingebieden. Om extern salderen in te kunnen zetten wanneer depositie op deze duingebieden veroorzaakt wordt, zal aangetoond moeten worden dat de vrijgekomen stikstofruimte niet nodig is om de instandhoudingsdoelstellingen te behalen[20].

9.3 Realiseren klimaatdoelstellingen

In het Klimaatakkoord van Parijs is in 2015 afgesproken dat de opwarming van de aarde wordt beperkt tot minder dan twee graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële tijdperk. Het kabinet heeft dit vervolgens vertaald naar het Klimaatakkoord. Hierin is afgesproken dat er in Nederland in 2030 49% minder CO_2 wordt uitgestoten vergeleken met 1990. In 2050 moet dit ongeveer 95% minder CO_2 zijn. De Provincie Zeeland heeft de Klimaatafspraken van Parijs en het landelijk Klimaatakkoord vervolgens vertaald naar de Zeeuwse situatie: 'Parijs op z'n Zeeuws'. Deze vertaling is de RES 1.0 die in 2020 door de Zeeuwse overheden is vastgesteld. In de RES staat welke keuzes we in Zeeland maken als het gaat om energiebesparing, duurzame opwek van elektriciteit, de inzet van mogelijke warmtebronnen, de opslag en het transport van elektriciteit, toepassingen van waterstof en de inzet van duurzame oplossingen voor mobiliteit. Het Cluster Energie Strategie 2.0 van de Schelde Delta Regio voorziet in de randvoorwaarden voor de verduurzaming van de Zeeuwse industrie.

9.3.1 Opgave

Om de doelstellingen t.a.v. CO_2-reductie te halen wordt o.a. ingezet op meer inzet van duurzame en groene energie. Dus toepassen van wind- en zonne-energie en waterstof i.p.v. het gebruik van fossiele brandstoffen als olie en aardgas. Om dit te realiseren wordt – in ieder geval – de industriesector de komende jaren geconfronteerd met een flinke (ver)bouwopgave. Huidige installaties moeten worden omgebouwd om ze geschikt te maken voor het gebruik van andere typen energie. Om het gebruik van grote hoeveelheden duurzame en hernieuwbare energie mogelijk te maken zal daarnaast ook het (energie) systeem flink onder handen moeten worden genomen. Denk aan de nieuwbouw van nieuwe hoogspanningsstations, het uitbreiden van bestaande stations, de bouw van waterstoffabrieken en het aanleggen en ombouwen van onder- en bovengrondse infrastructuur om al deze energie te kunnen transporteren. En dit speelt al op vrij korte termijn.

9.3.2 Uitdaging

Bij het uitvoeren van werkzaamheden die nodig zijn om de energietransitie te realiseren zal in meer of mindere mate sprake zijn van uitstoot plaatsvinden van CO_2, NO_x en andere stoffen zoals fijnstof. Dat geldt ook voor de gebruiksfase. Wanneer bij projecten de verwachting is dat deze werkzaamheden een significant nadelig effect hebben op de met stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden is een vergunning nodig op grond van de Wnb. De Provincie is hiervoor bevoegd gezag. Gelet op de huidige problematiek rondom vergunningverlening op dat vlak is het reëel te veronderstellen dat vergunningverlening voor dergelijke activiteiten (bouw en exploitatie) niet in alle gevallen vanzelfsprekend zal zijn. In ieder geval niet zolang er geen maatregelen worden genomen (wet- en regelgeving en/of fysiek).

Daarmee staan we voor een flinke en lastige uitdaging waarbij ook sprake is van een gevoel van tegenstrijdigheid: om invulling te kunnen geven aan de doelstellingen van de energietransitie moeten maatregelen worden getroffen. Maar het realiseren daarvan wordt erg bemoeilijkt omdat vergunningverlening zeer lastig is grond van huidige wet- en regelgeving m.b.t. de stikstofopgave.

---

[20] *https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RVS:2021:2627*

Dat gevoel wordt versterkt omdat nadat de werkzaamheden zijn gerealiseerd er sprake zal zijn van significante afname van uitstoot van CO_2 en NO_x. Zowel bij de bedrijven die zorgen voor productie van hernieuwbare energie, maar ook in de keten bij de bedrijven die deze energie vervolgens toepassen in hun bedrijfsvoering.

9.3.3 Vraagstuk

Om invulling te geven aan de klimaatdoelstellingen is het randvoorwaardelijk dat er maatregelen getroffen worden om de omslag te kunnen maken naar het toepassen van duurzame en hernieuwbare energie. De vraag is op welke manier dat mogelijk is in het kader van het huidig juridisch kader ten aanzien van de stikstofopgave. Welke mogelijke oplossingen zijn er en welke partijen spelen daarbij een rol. Maar ook wat er absoluut niet kan en of er mogelijk sprake is van tegenstrijdige belangen met betrekking tot doelstellingen op andere beleidsvelden zoals natuur, woningbouw, de (vaar)weginfrastructuur, landbouw en niet te vergeten de PAS-melders.
De Provincie heeft hierin een grote rol omdat ze bevoegd gezag zijn met betrekking tot het verlenen van vergunningen op grond van de Wnb.

9.4 Landbouw

Zeeland is een van de grotere landbouwprovincies, Zeeland is met name een akkerbouwprovincie van Nederland. In totaal telt Zeeland ongeveer 2.700 landbouwbedrijven, waarvan zo'n 80% akkerbouwbedrijf is[21]. Door het geringe aantal (intensieve) veehouderijen is de impact, op de sterk overbelaste duingebieden, gering zo blijkt uit verschillende berekeningen.[22]

In Zeeland is gesteld dat alle sectoren bijdragen aan de voorgenomen reductie van stikstof, ook de landbouw zal haar bijdrage leveren. **Daarbij vooropgesteld dat een landbouwperspectief en middelenpakket noodzakelijk zijn in het verhaal van natuurherstel, water en klimaat.** Evenwicht is noodzakelijk.

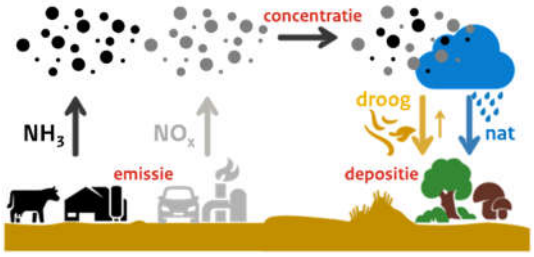

Fig. 17 Overzicht inzake emissie en depositie (bron: www.rivm.nl/stikstof)

In Zeeland is de transitie naar *volhoudbare landbouw*[23] enkele jaren geleden ingezet. Deze lijn wordt voortgezet, verbreed met doelen van het NPLG, wat zich in het gebiedsprogramma toespitst op de volgende thema's;

- Bodem en mest
- Zoet water
- Functionele agrobiodiversiteit/gewasbescherming

9.4.1 Bodem en mest

De bodem vormt letterlijk en figuurlijk de basis van het agrarisch bedrijf. Goed bodembeheer kan bijdragen aan een groot aantal uitdagingen waar de landbouwsector voor staat. Klimaatverandering, verduurzaming en vergroting van biodiversiteit zijn voorbeelden van deze uitdagingen. Daarom wordt naar manieren gezocht om de kwaliteit van de Zeeuwse bodem op peil te houden en te verbeteren. Het organische stofgehalte vormt een belangrijke factor voor een goede bodem, omdat dit effect heeft op het bodem- en plantenleven, de waterhuishouding en de bodemchemie.

Nitraat (NO_3-) en ammoniak (NH_3) komen via het bodem- en watersysteem in het milieu terecht door onder andere de aanwending van mest op landbouwgronden. Het oppervlaktewater in Zeeland

---

[21] *Bron: CBS*
[22] *Startdocument Gebiedsproces Natuur en Stikstof Provincie Zeeland, 2022)*
[23] *Zeeuwse Omgevingsvisie, Provincie Zeeland, 2021*
Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 10 juni 2021

bevat hierdoor een te hoge concentratie van nitraat. Ook de vervluchtiging van ammoniak naar de atmosfeer zorgt voor ongewenste stikstofemissie. In bijgevoegd figuur wordt de stikstofkringloop weergeven, waarbij deze processen te zien zijn.

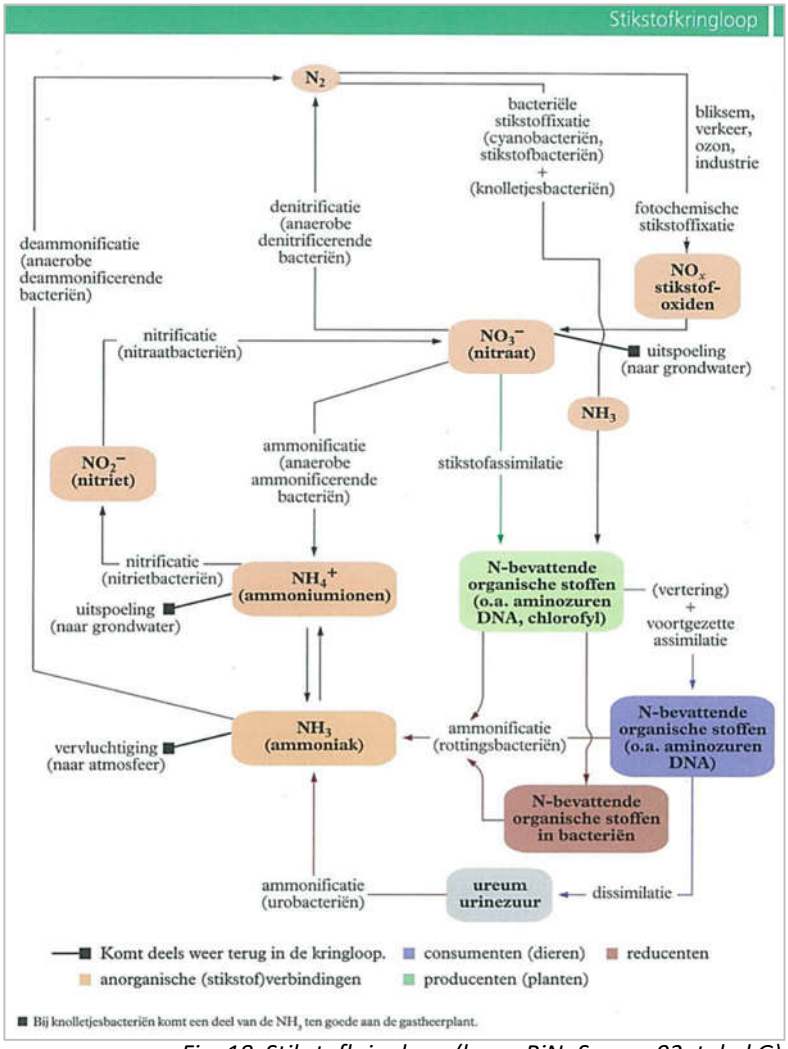

Fig. 18 Stikstofkringloop (bron: BiNaS, pag. 93, tabel G)

9.4.2 Zoet water

Vanuit kwantitatief en kwalitatief perspectief vormt zoet water een belangrijke productiefactor voor de landbouw en een belangrijke voorwaarde voor natuur. Met het ontstaan van extremere weerpatronen als gevolg van de klimaatverandering neemt de behoefte aan bescherming tegen zowel wateroverlast als watertekort als -droogte toe.

Omdat zoet water voor zowel natuur als landbouw belangrijk is, moet worden gezocht naar een optimale balans tussen het afvoeren en vasthouden van zoet water. De toenemende verzilting van de landbouwgrond vormt daarbij een extra bedreiging.

9.4.3 Functionele agrobiodiversiteit[24]/gewasbescherming

De natuurlijke omgeving is medebepalend in het producerend vermogen van gronden. Functionele agrobiodiversiteit (zowel ondergronds- als bovengronds) is zowel voor de landbouw als voor de natuur van groot belang. Dit belang wordt alleen maar groter wanneer we rekening houden met

[24] *Functionele agrobiodiversiteit (FAB) is het versterken van het natuurlijke vermogen om ziekten en plagen te beheersen in cultuurgewassen door de biodiversiteit te stimuleren.*

ontwikkelingen ten aanzien van gewasbeschermingsmiddelen (verbod op middelen) en de toenemende weersextremen (groter risico op plagen).
Projecten rondom kruidenrijk grasland en groenbemesters zijn interessant omdat ze als doel hebben om a) de mestgift te verminderen, en b) de uitspoeling van (nitraat)stikstof naar grond- en oppervlaktewater te verminderen. Voor Zeeland zijn vooral de groenbemesters met vlinderbloemigen interessant, gezien het grote aandeel akkerbouw in Zeeland.

9.5 Industrie

Opgave

Binnen de grenzen van de provincie Zeeland bevinden zich een aantal grote industriële bedrijven die naast CO_2 ook stikstof en andere schadelijke stoffen voor het milieu en de leefomgeving uitstoten. Het landelijke generieke bronmaatregelenpakket kent echter geen bronmaatregelen meer voor de industrie. Die waren er bij de start van de landelijke aanpak in het voorjaar van 2020 wel (aanpak piekbelasters industrie) maar het budget dat hiervoor landelijk beschikbaar was, is overgeheveld naar het Versnelde klimaatinvesteringen industrie (VEKI) budget. Dit budget is bedoeld om de energietransitie in de industrie te versnellen. Inmiddels is er voor de stikstofuitstoot door de industrie een aardig budget beschikbaar en werkt het Rijk in overleg met de Provincies aan het opstellen van een plan voor de aanpak van stikstofuitstoot door de industrie. O.a. met een zogeheten aanpak piekbelasters industrie die naar analogie van de aanpak voor de landbouw wordt opgesteld.

Doel

Het huidige Kabinet heeft in het Coalitieakkoord opgenomen dat men afspraken wil maken over CO_2-reductie met de 20 grootste CO_2-uitstoters van Nederland. Voor zover deze bedrijven niet vallen onder de aanpak piekbelasters industrie en daarmee dus niet binnen een apart traject vallen, zal in het kader van deze maatwerkafspraken ook worden gekeken naar de mogelijkheden voor structurele reductie van stikstof. Het gaat daarbij om maatregelen die verder en/of sneller gaan dan wat op basis van bestaande wet- en regelgeving moet. En wat in dat verband de tegenprestatie van het Rijk in financiële zin of anderszins is om de maatregelen daadwerkelijk door te voeren Binnen de Provincie Zeeland komen drie bedrijven in aanmerking voor het maken van maatwerkafspraken: DOW Benelux, Yara Sluiskil en Zeeland Refinery. Inmiddels wordt met alle drie de bedrijven overleg gevoerd over maatwerkaanpak. De gesprekken bevinden zich voor alle drie in een andere fase.

Voor zover nu bekend worden deze bedrijven niet aangemerkt als industriële piekbelaster en zal er voor hun dus geen apart traject m.b.t. stikstofreductie volgen. Het is dus van belang dat er voldoende aandacht is voor stikstofreductie in de lopende overleggen over maatwerkafspraken.

9.6 Recreatie

Opgave

Recreatie en toerisme is een belangrijke sector voor Zeeland, met jaarlijks zo'n 19 miljoen overnachtingen en 1,8 miljard aan toeristische bestedingen. Met meer dan 100.000 verblijfsaccommodaties (waarvan ruim 17.000 recreatiegebouwen) en in totaal bijna 350.000 slaapplaatsen, kent de sector een groot ruimtebeslag. Door deze grootschaligheid drukt de sector op onze natuurlijke bronnen en zorgt voor grote afvalstromen. Er is vooral in voorjaar en zomer recreatiedrukte, soms ook in natuurgebieden. Alle verblijfsparken en –accommodaties nemen zo'n 2.320 ha aan oppervlak in. Dit al bestaande ruimtebeslag en de recreatiedruk gaan gepaard met de voorspelling dat het aantal nationale en internationale verblijfstoeristen aan de Nederlandse kust tot 2030 met 56% toeneemt (Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen). Deze groei in recreatiedruk komt met vele andere uitdagingen en transities op de vrijetijdssector af. We hebben

onder andere te maken met schaarse ruimte en klimaatverandering. Om een balans te bereiken tussen een vitale vrijetijdssector, omgeving en samenleving, is het ambitiedocument Toekomstbeeld Bestemming Zeeland 2030 opgesteld. Voor een bestemming in balans zijn drie pijlers essentieel: 1) De vrijetijdssector is toekomstbestendig, 2) Toerisme draagt positief bij aan de omgeving en de samenleving en 3) Inwoner en gast hebben een optimale beleving. Met een actieagenda Bestemming Zeeland 2030 worden acties uitgevoerd om deze doelen te bereiken. Eén van de thematische ambities van deze actie-agenda is 'Duurzaamheid in toerisme is vanzelfsprekend'. Dit thema is door de sector, met als overkoepelend platform Toeristisch Ondernemend Zeeland (TOZ), geprioriteerd om aan te pakken.

Doel

Zeeland vormt een blauwgroen hart in het verstedelijkt gebied in Noordwest-Europa. Bescherming en beleving van de natuur boven en onderwater is voor inwoners en gasten een belangrijk thema. De ambitie van de sector is dan ook dat bedrijven in de vrijetijdssector doorgaan met het leveren van een betekenisvolle bijdrage aan de Zeeuwse biodiversiteit en zich maximaal inspannen op verduurzaming. Bedrijven in de vrijetijdssector reduceren hun 'voetafdruk', emissies en watergebruik maximaal. Een en ander is mede afhankelijk van de beschikbare capaciteit van de energie-netwerken, beschikbare financiering, subsidies en voldoende exploitatieopbrengsten voor deze hoge investeringen. In de openbare ruimte zijn er voldoende duurzame vervoersmogelijkheden, met bijpassende toeristische infrastructuur (parkeergelegenheden met zonnepanelen, laadpalen, goede ontsluitingswegen rondom recreatie- en natuurgebieden e.d.) om Zeeland te ontdekken, zodat iedereen zijn auto zo veel mogelijk laat staan. Hiervoor wordt geïnvesteerd in een goede inrichting van recreatieve voorzieningen in de openbare ruimte, zoals recreatieve routes e.d. Zeeland is ook buiten het hoogseizoen aantrekkelijk en kent een divers aanbod met lokaal onderscheidend vermogen. Hierdoor is toerisme (meer) in tijd en ruimte verspreid. De recreatiedruk past bij de draagkracht van regio's en (natuur)gebieden en er is voldoende draagvlak onder inwoners.

9.7 Mobiliteit

Opgave

De sector mobiliteit is verantwoordelijk voor een deel van de NO_x-uitstoot in Zeeland. De mogelijkheden van de Provincie om gericht maatregelen in deze sector te treffen zijn gering. Structurele reductie is daarmee voornamelijk afhankelijk van autonome ontwikkelingen zoals strengere emissienormen voor verbrandingsmotoren en de verdere introductie van elektrische voertuigen. Op dat vlak zijn de afgelopen decennia al flinke stappen in de goede richting gezet en die trend zal zich naar verwachting alleen maar voortzetten.

Doel

De Regionale Mobiliteitsstrategie, de Actieagenda Bestemming 2030 en overkoepelend het Schone Lucht Akkoord (hierna: SLA) zien toe op verduurzaming en dan met name op een CO_2-reductie. De maatregelen zullen tevens leiden tot een stikstofreductie. Hier is sprake van een meekoppelkans, waarbij de stikstofreductie meelift met de algemene verduurzamingsopgave.
Daarnaast heeft de Provincie een doelstelling om de eigen organisatie te verduurzamen. In dat kader streven wij naar het verminderen van de emissies. Hoewel dit niet expliciet over stikstof gaat, betekent een emissiereductie ook vaak een stikstofreductie.

9.8 Scheepvaart

In het gebiedsprogramma 0.5 is onder andere het toepassen van walstroom genoemd als maatregel voor de scheepvaart die bijdraagt aan een vermindering van de stikstofemissies en daarmee -deposities.

In mei 2023 heeft het Ministerie van I&W bekend gemaakt in totaal 180 miljoen beschikbaar te stellen voor de aanleg van walstroom in de vijf zeehavens, waaronder North Sea Port District. Hiervoor is een overeenkomst getekend met het Brancheorganisatie Zeehavens waarin publiek private afspraken over het uitrollen van walstroom zijn vastgelegd. Naast een stikstofreductie zorgt de aanleg van walstroom ook voor minder fijnstof, geur en geluid.

Verder heeft North Sea Ports een QuickScan laten uitvoeren naar het potentiële effect op de reductie van stikstofdepositie als gevolg van de realisatie van walstroom voor zeevaart. Uit de QuickScan blijkt dat, uitgaande van een best case scenario, de aanleg van walstroom voor zeeschepen tot een beperkte reductie van de stikstofdepositie leidt op de relevante Natura 2000-gebieden.

Voor de binnenvaart geldt er een landelijke Subsidieregeling Verduurzaming Binnenvaartschepen (SRVB). Met deze subsidie kan geïnvesteerd worden in nieuwe, schonere motoren of katalysatoren. Verder loopt er een onderzoek naar emissie-eisen voor de binnenvaart. De resultaten worden eind dit jaar bekend. De verwachting is dat met deze subsidieregeling ongeveer 900 schepen een katalysator krijgen. PBL heeft berekend dat door deze maatregel de stikstofneerslag tussen 2021 en 2030 daalt met 4,2 mol per hectare per jaar in 2030

Op basis hiervan is besloten de maatregel walstroom niet op te nemen in deze versie van het concept gebiedsprogramma. Als er op een later moment meer duidelijk is over de bijdrage aan de doelen, de benodigde investeringen en (het effect van) de landelijke maatregelen, kan in een volgende versie van het gebiedsprogramma walstroom alsnog als maatregel worden opgenomen.

Bij het Rijk is wel nagevraagd wat het verwachtte effect op de stikstofemissie is van de aanleg van walstroom voor de zeevaart. De verwachtte emissiereductie draagt bij aan het richtinggevend emissiereductiedoel van 631 ton NH_3/NO_x in 2035.

9.9 Buitenland

Opgave

De provincie Zeeland is, door de geografische ligging, netto stikstofimporteur. In 2020 betrof de stikstofdepositie uit het buitenland 60% van de totale stikstofdepositie in Zeeland. (bron: Aerius). Zie ook figuur 16. Op de twee meest overbelaste Natura 2000-gebieden, Kop van Schouwen en Manteling van Walcheren, bedraagt de depositie uit het buitenland respectievelijk 60% en 62%. De stikstof is voornamelijk afkomstig uit Vlaanderen en in mindere mate uit Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De belangrijkste bronnen in Vlaanderen zijn de landbouw- en industriesector (incl. de havens).

Om te komen tot natuurherstel en daarmee het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen, is het van belang dat de buitenlandse stikstofuitstoot fors wordt gereduceerd. Hiervoor zijn bronmaatregelen nodig waarop wij als Provincie geen invloed hebben, deze opgave ligt bij het Rijk.

Doel

De Provincie Zeeland heeft weinig tot geen mogelijkheden om zelf maatregelen te treffen die zorgen voor verlaging van de depositie uit het buitenland. De Provincie is daarvoor sterk afhankelijk van de inzet het Rijk en de betreffende buitenlandse overheden. De Provincie is samen met het IPO van mening dat het Rijk aan zet is om in overleg met de betreffende buitenlandse overheden te komen tot maatregelen die leiden tot verlaging van de grensoverschrijdende stikstofuitstoot en -depositie. Tevens vindt de Provincie het de taak van het Rijk om wanneer nodig ook op Europees niveau dergelijke afspraken te maken.

Daarnaast betreft grensoverschrijdende aanpak van het stikstofdossier een politiek erg gevoelig onderwerp waardoor overleg op hoog politiek niveau nodig is.
De Provincie ziet wel een rol voor zichzelf als het gaat over het meedenken over mogelijke maatregelen en het implementeren daarvan en het aanleveren van data. De data kan gebruikt worden bij het afwegen en beoordelen van de potentie van maatregelen op verschillende locaties en ten aanzien van verschillende bronnen.

In het Psn is een paragraaf opgenomen over de grensoverschrijdende samenwerking en aanpak van het stikstofvraagstuk. Aan weerskanten van de grens is sprake van depositie van stikstof die wordt uitgestoten door het buurland. Dat betekent dat ook maatregelen die in het ene land getroffen worden een positief effect hebben op de depositie in het andere land.

De buitenlandaanpak is gericht op vijf sporen:
1. Grensoverschrijdende samenwerking met Vlaanderen.
2. Grensoverschrijdende samenwerking met Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen.
3. Borging van de buitenlandaanpak in de gebiedsgerichte aanpak gebiedsprogramma.
4. Nationale inzet in relevante Europese/internationale dossiers.
5. Inzicht/data/kennis met betrekking tot de situatie in het buitenland.

Voor de Provincie Zeeland is spoor 1 van belang. De sporen 4 en 5 dragen ook bij, zij het in mindere mate. Spoor 2 is voor Zeeland niet relevant. In het gebiedsprogramma wordt invulling gegeven aan spoor 3. Het is gelet op de voortgang op het buitenlanddossier eigenlijk niet mogelijk om inhoudelijk maatregelen te noemen. De grensoverschrijdende aanpak blijft daarmee vooralsnog erg beschrijvend en procesmatig van aard. Dit heeft met name te maken van de rolverdeling, de maatregelen om tot een stikstofreductie te komen moeten van het Rijk komen.

10. Wateropgave

De Zeeuwse Delta wordt gekenmerkt door een eilandenstructuur omringd door de grote wateren. Met een kustlijn van 650 km is de invloed van het zoute buitenwater overal merkbaar. Onze wateropgave volgt niet alleen uit de KRW, de Nitraatrichtlijn en de EU-grondwaterrichtlijn, maar ook uit het feit dat grote delen van Zeeland voor hun zoetwaterbeschikbaarheid afhankelijk zijn van de jaarlijkse neerslag. De kwaliteit van het oppervlaktewater en het grondwater moet worden verbeterd en voor de kwantiteit moet het juiste evenwicht worden gevonden. De wateropgave wordt groter door klimaatverandering (hitte en droogte) en de verwachte zeespiegelstijging en geldt zowel voor zoet als voor zout water. In dit hoofdstuk kijken we naar de mogelijkheden de doelen te realiseren. Specifiek voor zoet water hanteren we daarbij de leidende principes uit het Zeeuws Deltaplan Zoet Water.

10.1 Kaderrichtlijn Water

De KRW richt zich op het beschermen en verbeteren van watersystemen met het oog op duurzaam gebruik en verplicht de lidstaten hun grond- en oppervlaktewater, via op te stellen maatregelenprogramma's, in een 'goede toestand' te brengen en te houden. De deadline voor realisatie daarvan was in principe 2015 met de mogelijkheid het doelbereik maximaal twee planperiodes uit te stellen (fasering). De huidige KRW-planperiode 2022-2027 is daarmee de laatste mogelijkheid om hier invulling aan te geven.

De KRW geeft randvoorwaarden voor wat de goede toestand inhoudt en verplicht tot het opstellen van maatregelenprogramma's om de doelen te bereiken. De wijze waarop hier invulling aan gegeven moet worden, is in Nederlandse wetgeving vastgelegd. De doelen zijn deels Europees, deels nationaal en deels provinciaal vastgesteld.

Bij de doelen voor oppervlaktewater gaat het om eisen met betrekking tot de chemie (stoffen), biologie (soorten) en hydromorfologie (stroming, peilen en inrichting). Voor grondwater gaat het om chemie (stoffen) en kwantiteit. Met name de eis dat er evenwicht moet zijn tussen onttrekking en aanvulling van grondwater is voor Zeeland relevant.

Maatregelen bestaan zowel uit wet- en regelgeving (o.a. mest en bestrijdingsmiddelen en vergunningen) als uit beheer- en inrichtingsmaatregelen (o.a. oeverinrichting en peilbeheer). De bevoegdheden zijn verdeeld en liggen deels bij Rijk, Provincie en waterschap.

Er is gerede twijfel over de vraag of de KRW-doelen in 2027 gehaald kunnen worden met daarbij de vraag wat de (juridische) consequenties daarvan kunnen zijn. De Minister van I&W heeft dan ook een brede tussenevaluatie in 2024 aangekondigd[25], om te bezien of Nederland op koers ligt wat betreft de realisatie van de KRW-doelen en waar eventueel bijsturing nodig is.

Opgave

Uit de KRW-oordelen volgt dat de waterkwaliteit in de Zeeuwse wateren voor veel parameters niet voldoet (zie figuur 19). De oorzaak hiervan is niet in alle gevallen duidelijk. Een belangrijke sturende parameter voor de biologische kwaliteitselementen is het doorzicht (zie figuur 20). De mate van doorzicht houdt direct verband met de hoeveelheid fytoplankton die op zijn beurt weer bepaald wordt door de belasting met nutriënten. In brakke wateren is het met name de overmaat aan stikstof die zorgt voor een teveel aan fytoplankton. Om deze situatie te kunnen verbeteren moet de

[25] *IENW/BSK-2021/150646 voortgangsbrief water*

belasting met nutriënten teruggedrongen worden. De belangrijkste bron voor deze belasting is de uit- en afspoeling van meststoffen vanuit de landbouw.

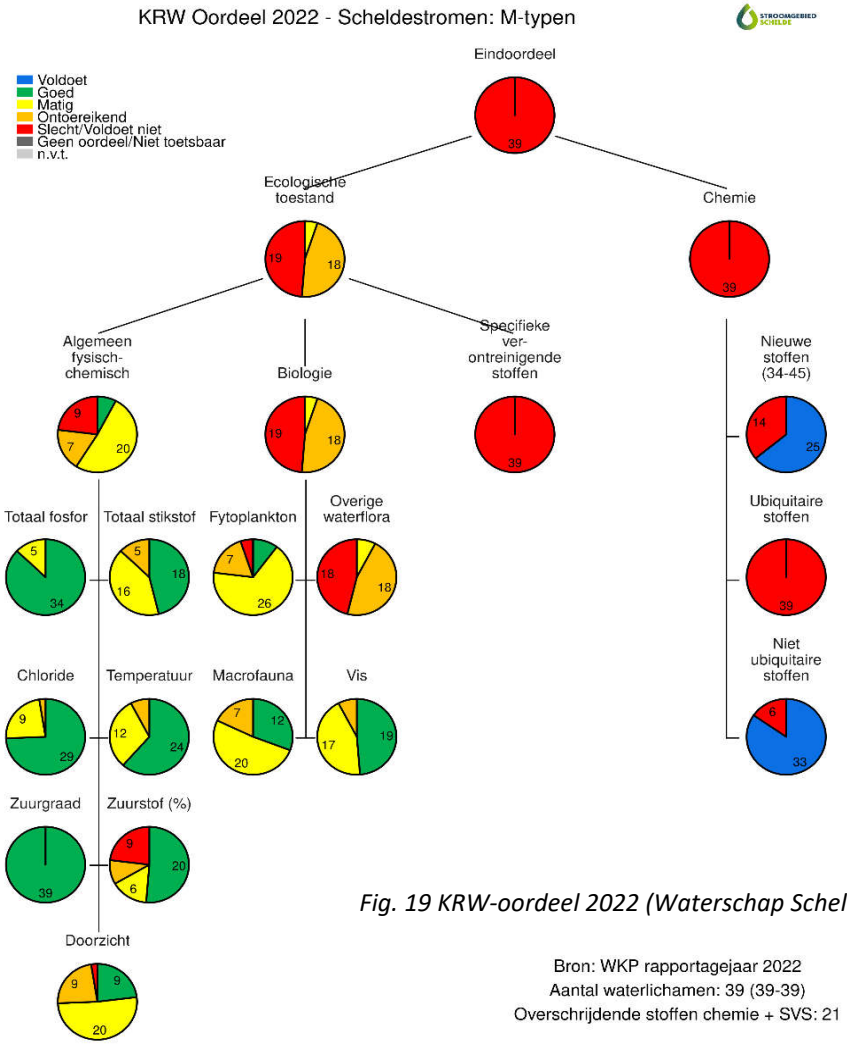

Fig. 19 KRW-oordeel 2022 (Waterschap Scheldestromen)

Bron: WKP rapportagejaar 2022
Aantal waterlichamen: 39 (39-39)
Overschrijdende stoffen chemie + SVS: 21

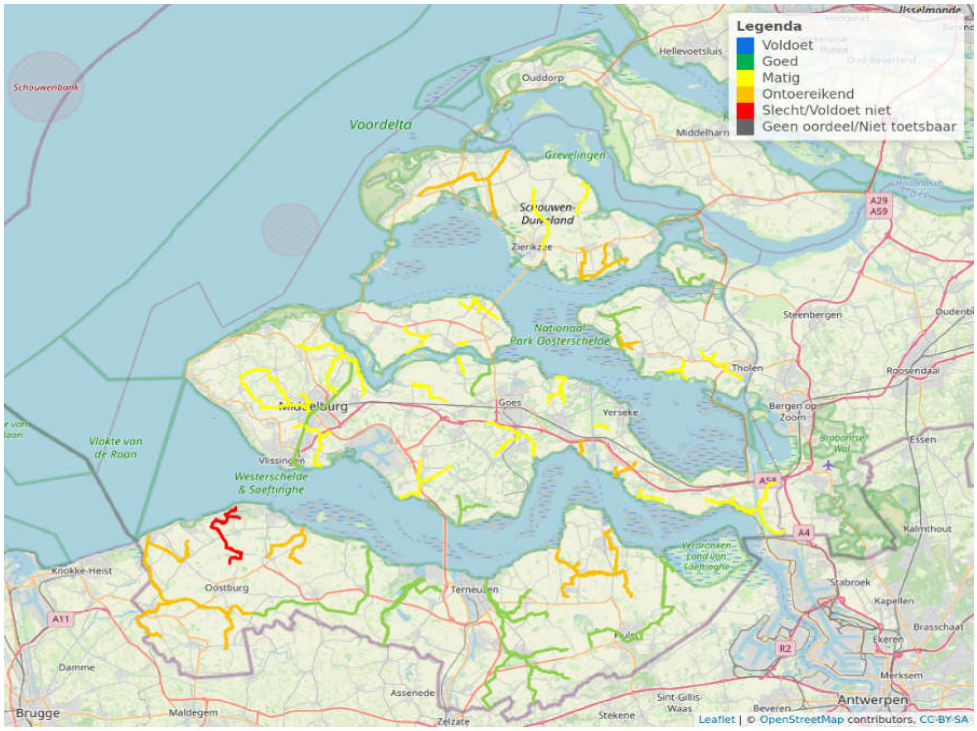

Fig. 20 KRW-waterlichamen (oordeel doorzicht)

Voor vissen lijken de maatregelen (m.n. aanleg vispassages) voldoende effect te hebben, maar voor waterplanten en macrofauna is niet goed duidelijk waarom daar geen verbetering optreedt. Naast de lokale water- en bodemsituatie zal beheer en inrichting zeker een rol spelen. Met alleen een natuurvriendelijker oeverinrichting wordt tot nu toe geen duidelijk positief effect gemeten, maar mogelijk dat een combinatie van maatregelen wel effect heeft.

Ook voor Zeeland geldt dus dat realisatie van de KRW-doelen lastig zal zijn. Naast de problemen die daarbij elders in Nederland spelen, hebben we in Zeeland te maken met brakke oppervlaktewateren. De ecologische doelen daarvoor worden door de Provincie vastgesteld. Probleem daarbij vormt de beperkte ecologische kennis over brakke wateren. Afgelopen jaren is daarom gewerkt aan het vergroten van inzicht in het ecologisch functioneren van brakwatersystemen. Momenteel loopt een traject waarin we op basis van de laatste inzichten komen tot onderbouwde aanpassing van de eerder vastgestelde ecologische doelen voor brakke wateren. In de praktijk zal hierdoor de kans op realisatie van de doelen vergroot worden.

Hoe dan ook blijft een forse inzet op de uitvoering van het maatregelenprogramma noodzakelijk. De benodigde inzet ligt met name bij het waterschap en – indirect via de regelgeving – bij de landbouw-sector.

De KRW-maatregelen hebben voornamelijk betrekking op het:

- ✓ Beperken van de belasting van het watersysteem door uit- en afspoeling van landbouwgronden (m.n. mest en bestrijdingsmiddelen), emissies van rioolwaterzuiverings-installaties (RWZI's) en lozingen (verontreinigende stoffen).
- ✓ Verbeteren van de hydromorfologie door aanleg van natuurvriendelijke oevers (NVO's) en vispassages en door realisatie van een natuurlijker peilverloop.
- ✓ Voorkomen van intering op (zoete) grondwatervoorraden (vergunningverlening).

Risico's voor de uitvoering worden met name gezien in grondverwerving, kosten en capaciteit.

Doel

De Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) richt zich op het beschermen en verbeteren van grond- en oppervlaktewater en stelt zich ten doel dat alle Europese wateren uiterlijk in het jaar 2027 een 'goede toestand' hebben bereikt en dat er binnen heel Europa duurzaam wordt omgegaan met water.

10.2 Zoet water

Opgave

Zoet water is een cruciale productiefactor voor de landbouw en in algemene zin van groot belang voor de natuur. Toenemende weersextremen door klimaatverandering, vergen een daarop toegesneden waterbeheer. Er moet feitelijk meer rek in het beheer worden ingebouwd, om beter gesteld te zijn tegen zowel wateroverlast als droogte. Zeeland heeft daar bovenop een toenemende verziltingsdruk, door een stijgende zeespiegel. De wijze waarop we onze weerbaarheid tegen deze ontwikkelingen willen vergroten is nader uitgewerkt in het Zeeuws Deltaplan Zoet Water en de Klimaatadaptatiestrategie Zeeland 2021-2026.

Meer rek in het waterbeheer vergt aan de ene kant voldoende bergings- en afvoercapaciteit om piekbuien te kunnen verwerken, maar aan de andere kant grotere zoetwatervoorraden om droogteperiodes te kunnen overbruggen. Om deze twee op het eerste oog tegenstijdige vereisten te combineren, biedt nadrukkelijker benutting van zowel het oppervlaktewatersyteem als de ondergrond de sleutel. Door stabiele zoete grondwatervoorraden te creëren met meer gecontroleerde interactie met het veel dynamischer oppervlaktewater, kan bovendien verzilting effectief beperkt worden. Door tegelijkertijd het oppervlaktewatersysteem te verruimen wordt de

bergings- en afvoercapaciteit voor neerslag vergroot. We karakteriseren dit als het versterken van de onderlegger, waarmee Zeeland weerbaarder wordt tegen zowel klimaatverandering als zeespiegelstijging. Dat is gunstig voor de natuur, maar biedt ook de landbouw in Zeeland perspectief.

Dit nuanceert de negatieve boodschap uit de water en bodem sturend-brief, dat de kustgebieden zonder zoetwaterdoorspoeling onvermijdelijk verzilten. Uiteraard zijn er grenzen aan de weerbaarheid en zal verzilting bij sterke zeespiegelstijging meer en meer invloed hebben op binnendijkse gebieden, maar met een aangepast waterbeheer kan de verziltingsdruk in Zeeland, dat met zijn gemiddelde hoogteligging rond NAP beduidend hoger ligt dan veel andere delen van Laag-Nederland, significant verminderen. Aldus wordt een buffer opgebouwd waarmee de effecten van zeespiegelstijging langer getrotseerd kunnen worden, naar onze inschatting meerdere decennia.

Doel

Het samengevatte doel ten aanzien van zoet water luidt daarmee *een situatie creëren waarin verzilting effectief beperkt wordt en de scherpe randen van wateroverlast en -tekort worden verzacht.* Dit is cruciaal om de leefbaarheid in Zeeland op peil te houden.

11. Klimaatopgave

Deze opgave is verwoord in de internationale klimaatopgaven, de Europese klimaatwetgeving, de nationale Klimaatwet en het Klimaatakkoord landbouw en landgebruik (terugdringen broeikasgassen door landbouw en landgebruik). Uitgangspunt is dat er geen (lokale) verslechtering optreedt in de luchtkwaliteit en leefbaarheid (incl. geur) en waar mogelijk een verbetering.

11.1 Reductie broeikasgassen

De landelijke emissiereductieopgave broeikasgassen voor de veehouderij en akkerbouw bedraagt 5 Mton CO_2 -equivalenten in 2030. De opgave in de akkerbouw betreft met name de mestaanwending.

Minister voor Natuur en Stikstof, C. van der Wal, heeft in haar brief over de voortgang van de integrale aanpak landelijk gebied met kenmerk DGLGS/26174881, 10 februari 2023, een nadere toelichting gegeven op de klimaatdoelen. Alle sectoren dragen bij aan de reductie. Het realiseren van de reductie in de landbouw schetst de minister als een gezamenlijke opgave van Rijk en Provincies met een mix van generieke en gebiedsgerichte maatregelen die een plek krijgen in de gebiedsprogramma's. Het Rijk neemt verantwoordelijkheid voor het inzetten van generieke maatregelen passend in het gebiedsproces. De generieke maatregelen worden nader uitgewerkt, zoals verplichte voer- en managementmaatregelen om te komen tot CO_2-reductie en kringlooplandbouw. Voor Zeeland geldt een reductieopgave van 0,1 Mton CO_2 eq ten opzichte van de Klimaat- en Energieverkenning 2021.

Wageningen University & Research heeft voorjaar 2023 een rekentool ontwikkeld. De rekentool is bedoeld om een indicatie te geven van de omvang van de emissies en wat het effect van aanpassingen in de veestapel is. Op basis van de dieraantallen van het basisjaar 2019 is voor dat jaar een totale broeikasgasemissie vanuit de Zeeuwse landbouw van 411 kton CO_2-eq berekend. In de rekentool kunnen diverse generieke maatregelen worden doorgerekend zoals krimp van de veestapel, het doorvoeren van innovaties in stal en mestopslag, wijzigende pensfermentatie bij koeien door voeradditieven en aanpassingen van het rantsoen en reductie van het verbruik van kunstmest en dierlijke mest. De opgave is om door het toepassen van dergelijke maatregelen voor Zeeland in 2030 uit te komen op een restemissiedoel van 290 kton CO_2-eq.

Minister voor Klimaat en Energie, R.A.A. Jetten, heeft in zijn brief over de voorjaarsbesluitvorming klimaat met kenmerk DGKE/27070798, 26 april 2023, bevestigt dat het kabinet de klimaatopgave voor veehouderij en akkerbouw handhaaft op 5 Mton broeikasgasreductie in 2030 via het NPLG. De verwachting is dat met opkoopregelingen circa 1 Mton reductie gerealiseerd kan worden. Voor de resterende klimaatopgave van 4 Mton is de bedoeling dat normerend en beprijzend beleid gemaakt wordt. Over de concrete invulling van het normerende en beprijzende beleid maakt de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit afspraken. Als de beoogde reductie hiermee niet wordt gehaald, komt het kabinet met aanvullende maatregelen.

Elders in het gebiedsprogramma worden maatregelen in de landbouw uitgewerkt die effect hebben op stikstof, water, natuur en ook op klimaat. Het te ontwikkelen normerend en beprijzend beleid dient te zorgen voor een instrumentarium voor de agrariër bij de keuze voor bepaalde maatregelen. De minister voor Natuur & Stikstof werkt daarom ook normering en beprijzing uit in het kader van het stikstofbeleid.

We gaan ervan uit dat de rol van de Provincie is het stimuleren van de diverse generieke maatregelen om te komen tot de gewenste broeikasgasreductie.

11.2 Koolstofvastlegging

De NPLG-opgave voor koolstofvastlegging in landbouwbodems in 2030 bedraagt (in Nederland) 0,5 Mton CO_2 eq. Begin april 2023 is een studie afgerond van het Louis Bolk Instituut, concept publicatienummer 2023-012 LbP. Het betreft de impact van koolstofmaatregelen op regioniveau, een scenariostudie naar de mogelijkheden per provincie.

In totaal is een set van tien maatregelen om koolstof vast te leggen in minerale bodems meegenomen in deze studie. Het betreft de volgende maatregelen: aandeel graan verhogen, extra vaste mest, extra compost, groenbemesters/vanggewassen, akkerranden, vogelakkers, gewasresten achterlaten, hoger aandeel blijvend grasland, leeftijd grasland verhogen en mais-grasklaver wisselteelt.

De volgende conclusies en adviezen worden getrokken en gegeven:
Voor Zeeland is kenmerkend dat nagenoeg het volledige landbouwareaal op zeeklei ligt. Hierop wordt met name akkerbouw bedreven. Hierdoor zijn in Zeeland de klimaatmaatregelen die zich richten op de akkerbouwbedrijven het meest kansrijk. Het telen van extra groenbemesters en het achterlaten van stroresten heeft de meeste potentie voor koolstofvastlegging. Het telen van extra groenbemesters kan een uitdaging zijn op de zware kleigronden en vraagt om een goede timing bij het inwerken. Opvallend is ook de relatief hoge potentie voor het toepassen van compost vergeleken met andere provincies. Compost draagt als bodemverbeteraar bij aan een verbeterde waterhuishouding en verhoogt de bodemvruchtbaarheid. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat de beschikbaarheid van compost in de provincie zelf beperkt is en dat transportafstanden in deze studie niet meegenomen zijn.

Het areaal graangewassen in Zeeland is vergeleken met het Nederlandse gemiddelde aan de hoge kant en opschalen naar 50% graangewassen in het bouwplan levert daardoor slechts een geringe koolstofvastlegging. Indirect creëert deze maatregel nieuwe mogelijkheden voor koolstofvastlegging, aangezien meer graan in het bouwplan de mogelijkheden voor gewasresten en het telen van groenbemesters vergroot. Dit zijn alle drie maatregelen die naast koolstofvastlegging ook sterk bijdragen aan het verhogen van de bodemvruchtbaarheid- en biodiversiteit.

De studie dient als eerste vingeroefening. In het vervolg wil het ministerie van LNV het gesprek aangaan met de Provincies over de mogelijkheden van duurzame bodemmaatregelen in hun regio's. Vooruitlopend op dat gesprek worden elders in het gebiedsprogramma reeds maatregelen in de landbouw uitgewerkt die onder andere de vastlegging van koolstof bevorderen, zoals carbonfarming en de teelt van vlinderbloemige groenbemesters.

12. Gebiedsprocessen – geïntegreerde gebiedenaanpak

12.1 Algemeen

In vijf Zeeuwse regio's zijn problemen en kansen zo sterk met elkaar verbonden dat een gebiedsgerichte aanpak wenselijk is. Er moeten veel (urgente) doelen gehaald worden. Samen met alle betrokken overheden, maatschappelijke organisaties en stakeholders moeten keuzes gemaakt worden om van (veelal sectoraal) beleid te komen tot een afgestemde integrale uitvoering, de geïntegreerde gebiedenaanpak. Ambities, belangen, doelen en opgaven kunnen worden verbonden om te zorgen voor waardesturing en gedragen/passende oplossingen in het gebied. Het is de rol van de netwerkregisseur om dit gebiedsproces aan te jagen en te organiseren. Dit is niet vrijblijvend, maar een essentiële keuze waarbij we samen verantwoordelijkheid nemen om (sneller en op maat) de uitdagingen van Zeeland per gebied tot uitvoering te brengen

Naast deze vijf gebieden is het Nationaal Park Oosterschelde ook een bijzondere samenwerking binnen het Zeeuwse landelijke gebied. Binnen het Nationaal Park wordt actief gewerkt aan het behoud, beschermen en beleefbaar maken van dit bijzondere natuurgebied.

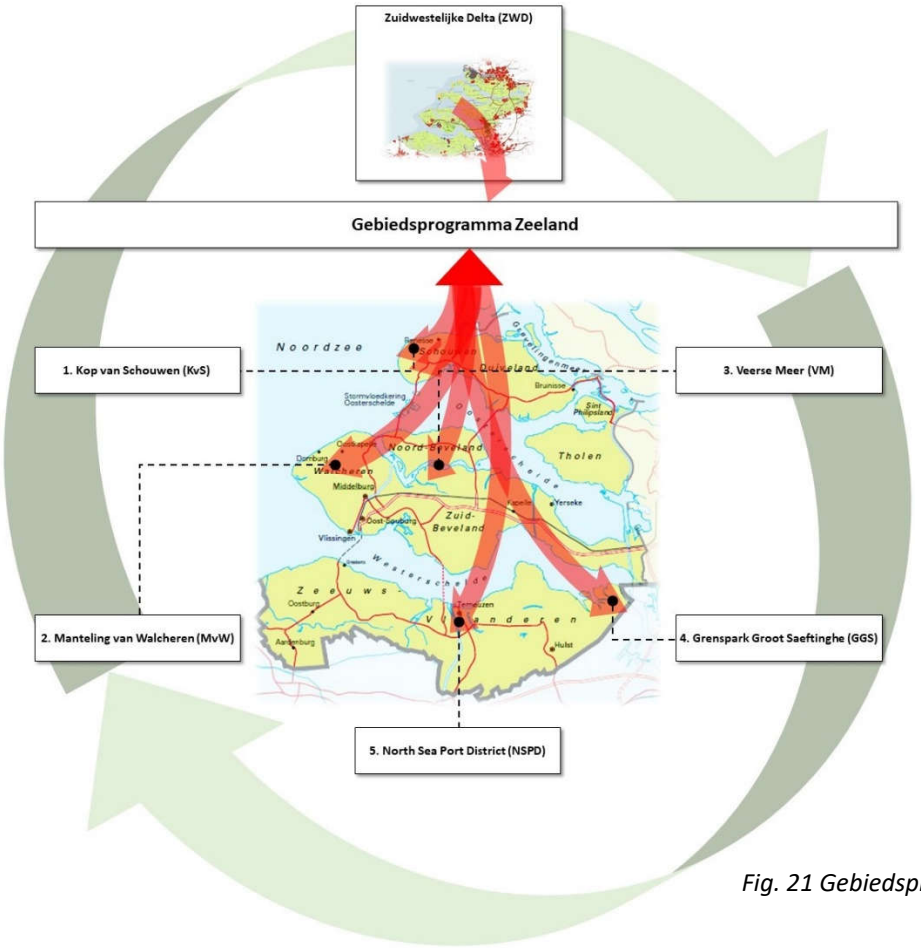

Fig. 21 Gebiedsprocessen Zeeland

Legenda:

1. Kop van Schouwen
2. Manteling van Walcheren
3. Veerse Meer
4. Grenspark Groot Saeftinghe
5. North Sea Port District

6. (Nationaal Park Oosterschelde)

In alle gebieden wordt met relevante stakeholders (overheden, natuurbeheerders, bewoners, ondernemers, etc.) samengewerkt aan het verbeteren van het gebied in brede zin. De verschillende opgaven worden aan elkaar gekoppeld en gezamenlijk aangepakt onder begeleiding van een netwerkregisseur. De NPLG-doelen op het gebied van natuur, water en landbouw staan centraal, maar ook andere opgaven en sociale-, economische- en maatschappelijke doelen krijgen een plaats in de aanpak. Lokale aspecten en de identiteit van het gebied zijn daarbij belangrijk omgevingsfactoren.

12.1.1 Kop van Schouwen – Schouwen (West)

De Kop van Schouwen is een groot duingebied dat als Natura 2000-gebied is aangewezen. De staat van de natuur in het gebied is slecht als gevolg van een te hoge stikstofdepositie, verdroging en gebrek aan natuurlijke dynamiek. In het landelijk gebied ten westen van het Natura 2000-gebied wordt met alle betrokken partijen gewerkt om de opgaven voor natuur, landbouw, water, recreatie in samenhang met elkaar aan te pakken waarbij ook aandacht is voor de sociaaleconomische aspecten. Omdat het gebied verder reikt dan het Natura 2000-gebied, wordt het gebied aangeduid met Schouwen (-West).

12.1.2 Manteling van Walcheren – Noordwest Walcheren

Ook de Manteling van Walcheren is een groot duingebied dat als Natura 2000-gebied is aangewezen. Ook hier is de staat van de natuur slecht als gevolg van onder andere een te hoge stikstofdepositie, verdroging, begrazings- en recreatiedruk. Het gebiedsproces is hier onlangs opgestart en is net als bij de Kop van Schouwen vooral gericht op het in samenhang aanpakken van de opgaven voor natuur, landbouw, recreatie en water Omdat het gebied verder reikt dan het Natura 2000-gebied, wordt het gebied aangeduid met Noordwest Walcheren.

12.1.1 Veerse Meer gebied

Het Veerse Meer is een zoutwater meer omgeven door grootschalige landbouw en verblijfsparken en –accommodaties. Het meer is een Natura 2000 gebied en tegelijkertijd een belangrijke recreatieve bestemming. De kwaliteit van het gebied en het meer staan onder druk. De gebieden aanpak zorgt voor realisatie en kwaliteitsverbetering voor natuur, landbouw en recreatie met oog voor balans van alle functies van het gebied.

12.1.2 Grenspark Groot Saeftinghe

De grensoverschrijdende gebiedsaanpak in het Grenspark, gelegen aan de oever van de Westerschelde (Natura 2000-gebied), komt voort uit de grote druk die het gebied ondervindt van natuurontwikkeling (o.a. ontpoldering Hertogin Hedwigepolder en Prosperpolder) en de voortdurende uitbreiding van de haven van Antwerpen. Deze gebiedsaanpak is diepgeworteld in de streek en wordt sterk gedragen door elf partners, bewoners en ondernemers in het gebied aan beide zijdes van de grens. De integrale aanpak verplaatst zich naar een realisatiefase waarin de opgaves van haven, natuur en landbouw elkaar versterken.

12.1.3 North Sea Port District (NSPD)

NSPD wordt gevormd door het Nederlandse deel van het grensoverschrijdende havengebied North Sea Port. In dit gebied staat economische ontwikkeling voorop, maar moet aandacht besteed worden aan leefbaarheid, natuur, landbouw en ruimtelijke kwaliteit in brede zin.

12.2 De werkwijze in de gebiedsprocessen

De geïntegreerde gebiedenaanpak is een methode om met alle actoren in een gebied te werken aan het bereiken van verschillende doelen. Deze doelen worden met de streek in kaart gebracht en

vastgesteld. Inwoners en ondernemers weten heel goed wat in hun omgeving verbeterd kan worden en wat daar voor nodig is. Dit vraagt om een overheid die faciliteert met menskracht, kennis en financiële middelen om realisatie mogelijk te maken. De vijf hiervoor genoemde gebiedsprocessen kennen allemaal hun eigen specifieke kenmerken en bevinden zich ook in verschillende fases.
De Provincie hanteert een werkwijze waarbij netwerk-/gebiedsregisseurs de netwerken bij elkaar brengen en samenwerkingsprocessen op gang brengen. Omdat de gebieden verschillend van aard zijn ontstaan er gebiedsspecifieke structuren die nodig zijn voor het aanpakken van de lokale problematiek. Hierbij wordt wel veel aandacht besteed aan onderlinge verbondenheid en kennisdeling zodat de gebiedsprocessen ook van elkaar kunnen leren.

12.3 Nationaal Park Oosterschelde

Het Nationaal Park Oosterschelde heeft een aparte status binnen de gebiedsgerichte aanpak. Er is al een bestaande organisatiestructuur waarbinnen de verschillende belangen zijn samengebracht. De basis van het Nationaal Park Oosterschelde is de bijzondere (onderwater) natuur. Daarnaast is het Nationaal Park van groot belang voor de Zeeuwse economie. In en om het park vinden activiteiten plaats op het gebied van o.a. recreatie, beroepsvisserij en beroepsvaart. Voor het Nationaal Park Oosterschelde is een ambitiedocument opgesteld zodat het in de komende jaren kan blijven bijdragen aan grote opgaven zoals natuurbehoud, stikstofreductie, herstel van biodiversiteit en het reguleren van de recreatiedruk.

Begrippenlijst

AERIUS calculator	Rekenprogramma voor het berekening van de stikstofdepositie.
AERIUS monitor	Monitoringstool voor de herkomst en de ontwikkeling van de stikstofdepositie
BBT	Best Beschikbare Techniek
EA	Ecologische Autoriteit
ETS-bedrijven	ETS-bedrijven = Emission Trade System bedrijven
Gebiedspakket	Eén of meer maatregelen die in een gebied worden uitgevoerd
GS	Gedeputeerde Staten
Hexagon	Zeshoek. Natura2000-gebieden zijn in AERIUS verdeeld in hexagonen met een oppervlakte van 1 ha. Per hexagon is vastgelegd welke habitattypes aanwezig zijn.
KasZ	Klimaatadaptatiestrategie Zeeland 2021-2026, vastgesteld 8 oktober 2021
KDW	Kritische depositie waarde
klimaatadaptatie	(aanpassing) aan klimaatverandering is het proces waardoor samenlevingen de kwetsbaarheid voor klimaatverandering verminderen of waardoor zij profiteren van de kansen die een veranderend klimaat biedt.
klimaatmitigatie	bestaat uit maatregelen bedoeld om de omvang of snelheid van de klimaatverandering te beperken
Maatregelpakket	Een of meer maatregelen die een samenhangend geheel vormen. Voor een maatregelpakket wordt geld gevraagd.
Ministerie van BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken
Ministerie van EZK	Ministerie van Economische Zaken
Ministerie van I&W	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Ministerie van LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
NDA	Natuurdoelanalyse
NNN	Natuurnetwerk Nederland
NNZ	Natuurnetwerk Zeeland
NPLG	Nationaal Programma Landelijkgebied
NSP	North Sea Port
Omgevingswaarde	een resultaatsverplichting voor de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur met een stikstofbelasting lager dan de kritische depositiewaarde (bron: Aerius).
OZO	Overleg Zeeuwse Overheden
PAGW	Programmatische Aanpak Grote Wateren
PS	Provinciale Staten
Randzone	Ook wel multifunctionele zone, tot 3 km vanuit Natura 2000-gebieden (term gebruikt in Programma Natuur fase 1).
RES	Regionale Energiestrategie Zeeland
RHDHV	Royal Haskoning DHV
SLA	Schone Lucht Akkoord 2021-2023
SSRS	Stikstof Registratie Systeem
Startnotitie	Startnotitie Programma Landelijk gebied van 10 juni 2022
tbo	Terreinbeherende organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Het Zeeuwse Landschap

AERIUS calculator	Rekenprogramma voor het berekening van de stikstofdepositie.
Transitiefonds	fonds om de maatregelen te bekostigen die nodig zijn om de stikstofbelasting van de natuur terug te dringen, evenals de uitstoot van broeikasgassen door landbouw en landgebruik.
VHR	Vogel- en Habitatrichtlijn
voortouwnemer	Provincie die verantwoordelijk is voor het opstellen van het beheerplan, de monitoring en rapportage over de uitvoering van de herstelmaatregelen en voor het opstellen van een NDA voor het betreffende Natura 2000-gebied
Wnb	Wet natuurbescherming
Wsn	Wet Stikstofreductie en Natuurherstel
zoetwatervoorkomens	Gebieden met zoetwatervoorkomens zijn gebieden waar een zoetwaterbel voorkomt met een dikte van minimaal 15 meter of waar de zoetwaterbel reikt tot aan de geohydrologische basis. Daarbij wordt water met een gehalte tot 1500 mg Cl/liter als zoet aangemerkt.
ZWD	Zuidwestelijke Delta

Bijlage 1 Uitkomsten regiodialogen

1. Uitkomsten thema klimaat

Algemene conclusies uit het gesprek

- Natuur, landbouw en recreatie kunnen elkaar versterken en/of aanvullen.
- Randvoorwaardelijk voor een succesvolle implementatie van de maatregelen zijn ruimte voor innovatie, een goed verdienmodel, langdurig beleid en een gelijk Europees speelveld.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Droogte en zoet water beschikbaarheid en de bijkomende zorgen rondom een goede bodemkwaliteit (zowel vanuit landbouw als natuur)
- Beschikbaarheid van dierlijke en organische bemesting
- Verduurzaming energie: Netcongestie en beperkingen terugwinning
- Ruimte geven aan het water, in plaats van verdere dijkversterking

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Innovatieve biovergisting voor terugdringen CO_2 en methaan
- Mest als verdienmodel: energiewinning groen gas (met stripper stikstof destilleren en plaats specifiek inzetten)
- Korte ketens: dierlijke mest voor lokale akkerbouwer
- Meer dieren voor kringlooplandbouw – 'koehandel'
- Teeltvrije zones biodivers inzaaien en koppelen aan groenblauwe dooradering en bufferzones voor water en mest
- Robuuste bodem door organische stoffen en peilgestuurde drainage > kennis delen/experimenteren en pionieren
- Zonnepanelen op daken van boeren > rendabel maken en korte ketens maken (lokaal opslaan en gebruiken) voor andere functies
- Inspelen op klimaatverandering: Brede waterkeringen
- Hogere waterstanden in de zomer

2

2. Uitkomsten thema water

Grootste opgaven

- Minder afhankelijk worden van klimaatverandering.
- Het natuurlijk inrichten van het waterbeheer.
- Zoet water een goede plek geven, door bijvoorbeeld wateropslag te combineren met agrarisch waterbeheer (kwantitatief en kwalitatief).
- Beperkte instroom (bijv St Janssteen en Assenede) en afvloei naar Westerschelde van zoet water.
- Robuust houden van zoetwaterbellen.

Grootste kansen

- Effectief hergebruik van zoet water door slim samen te werken en samen zoeken naar oplossingen.
- Het combineren van functies voor het opslaan van zoet water, bijvoorbeeld door agrarisch waterbeheer (kwaliteit en kwantiteit) op lagere landbouwgronden.
- Samenwerken met de buren en sector overstijgend denken.
- Verzilting is een bedreiging, maar die is om te zetten in een kans voor versterking van de zilte natuur. Zorg dan dat landbouw de kans krijgt op andere gronden en geen last heeft van het zout.

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Inzetten op agrarisch waterbeheer
- Combineren van functies/opgaven: bufferstroken, waterkwaliteit en natuurlijk oeverinrichting
- Zoet water bufferen in natte perioden; aanleggen van grote bassins (2 - 4 ha) op slechte stukken landbouwgrond
- Faciliteren van collectieve waterbuffers voor agrariërs en recreatie.
- Robuust houden en beschermen van zoetwaterbellen
- Versterken van zilte natuur op zilte plekken en landbouw op zoete plekken.
- Slim watergebruik en samenwerken met de industriesector: zoals Smart Delta Resources, sloten met zoetwater vanuit industrie (Cargill).
- Verbeteren van communicatie rondom waterkwaliteit.
- Regelbare drainage.
- Dimensioneren van waterlopen door het vergroten van kwelsloten.
- Natuurvriendelijke oevers tbv vertraging van af- en doorstroom.
- Combineren van groenblauwe dooradering en bufferstroken.

3

3. Uitkomsten thema natuur

Algemene conclusies uit het gesprek

- Kijk ook naar natuur buiten de Natura 2000-gebieden.
- Ondernemers willen bijdragen, maar moeten wel kunnen (blijven) verdienen.
- Maatregelen op de lijst zijn soms niet duidelijk, bij zero-emissie concessie scholierenvervoer dachten deelnemers dat het vervoer werd afgeschaft.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Er zijn kansen voor samenwerking natuur en landbouw, bijvoorbeeld op gebied van organische mest en dijkbeheer
- Afronding NNZ gaat goed. Wel aandachtspunten rond natuur buiten NNZ en wat betreft vogels.
- Kansen voor meer natuurinclusieve landbouw en ANLb, verdund inzaaien etc.
- Zoetwaterberging en –beschikbaarheid zijn belangrijk voor de akkerbouw. Koppelen aan doelen NPLG!
- Zorg over 'uitdijen' van natuur als er zonering komt.

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Beheer van bloemdijken en dijken in het algemeen.
- ANLb en natuurinclusieve akkerbouw.
- Waterberging en waterbeschikbaarheid .
- Groenblauwe dooradering (dijken, Zeeuwse hagen etc.).
- Organische mest (mest uit groenafval).
- Walstroom is een goede maatregel, maar niet zaligmakend.
- Innovatie in veehouderij, bijvoorbeeld de Lely Sphere toepassen.
- Horeca kan werken aan bewustwording gasten, transferia, aanplant inheemse soorten.
- Boek ook de 'winst' in van maatregelen die sinds referentiejaar 2018 zijn genomen.

4

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 1 Zuid- en Noord-Beveland en Tholen

Dorpshuis Rilland

Donderdag 30 maart 2023

1. Uitkomsten thema klimaat

Algemene conclusies uit het gesprek

- Natuur, landbouw en recreatie elkaar kunnen versterken en/of aanvullen.
- Randvoorwaardelijk voor succesvolle implementatie van de maatregelen zijn het corresponderen van nationaal en lokaal beleid, het integraal benaderen van alle verschillende ruimteclaims en de behoefte aan regie hier op. Er komt veel op het gebied af, dus er is behoefte aan zekerheid en helderheid rondom eisen en verdienmodellen.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Zoetwaterbeschikbaarheid en droogte en het vasthouden van zoet en zout water, verdroging Yerseke en Kapelse Moer.
- Variabel peilbeheer, als kans voor natuur én landbouw
- Zout water als kans voor andere teelten en nieuwe typen natuur
- Klimaat robuust akkerbouwsysteem, met verdienmodel
- Waterbassins Noord-Beveland voor landbouw, maar ook biodiversiteit en landbouw (Groene Kamer Rilland)
- Dijkversterking
- Hittestress in de gebouwde omgeving
- Netcongestie vs windenergie als grote kans

2

1. Uitkomsten thema klimaat (vervolg)

- Innoveren in landbouwsystemen
- Organische meststoffen voor betere bodemkwaliteit
- Industrie op grote schaal verduurzamen
- De kerncentrale

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- CO2 opslaan door carbonfarming
- Klimaatbestendige landbouw
- Functie volgt peil: peilverhoging / variabel peilbeheer
- Groenblauwe dooradering: jonge polder, natuurvriendelijke oevers, berging
- Mulchen (sponswerking) organische huishoudelijke compost en reststromen voor bodem
- Bestaande structuren voor meer hectare groen
- Campings als waterbuffers voor boeren

- Water bassins met groene omzoming bij agrariërs
- Organische en onbewerkte mest tbv bodemkwaliteit
- Gebiedsgerichte functieruil
- Zak als beschermd boeren cultuur landschap (beschermd provinciaal landschap)
- Keten landbouw en energietransitie – zon op land = verdienmodel akkerbouw
- Kleinschalige kringlooplandbouw: dierlijke mest voor eigen voervoorziening
- Groene waterstal
- Cobelfret benutten voor zonnepanelen & opvangen regenwater
- Afvalwater beter benutten voor zoetwater beschikbaarheid
- Restwarmte benutten
- Elektrificatie van industrie en mobiliteit
- Nieuwbouw (woningen en bedrijven) maximaal benutten voor zonnepanelen
- Benutten kustversterking voor natuur, energie en recreatie
- (lokale) Monovergistering bij veehouderijen voor minder aardgasverbruik

3

2. Uitkomsten thema water

Algemene conclusies uit het gesprek

- Interactie en in gesprek gaan om verschillende belangen samen te laten komen is essentieel, samenwerken op problemen op te lossen.
- De eilanden verschillen erg van elkaar, evenals de problematiek en oplossingen
- Grenzen tussen percelen, thema's en sectoren vervagen, niet meer denken in verschillen

Grootste kansen en opgaven

- Verdroging en zoetwater beschikbaarheid: vasthouden in tijden van droogte vs pieken in regenval, gevolgen voor natuurgebieden
- Natuurlijk en flexibel peilbeheer, afgestemd op de ruimte die er is en op gebiedskenmerken (stuwen er in)
- Samengaan van waterveiligheid, kwaliteit en gebiedsontwikkeling
- Overgangsgebieden tussen natuur en landbouw, geschikt voor bufferzones voor flexibiliteit in waterpeil
- Doorspoeling Schelde-Rijnkanaal vs KRW
- Verzilting, kweldruk
- Waterstofproductie
- Inzicht in grondwateronttrekkingen
- Waterkwaliteit: verontreiniging
- Derogatie zorgt voor meer kunstmest, ongewenste
- Energiekosten te hoog voor adequate bemaling
- Leren van andere plekken waar men bezig is watersysteem te verbeteren
- Landbouw omzetten tot natuur op verzilte plekken

4

2. Uitkomsten thema water (vervolg)

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Overgangsgebieden voor water
- Ondergrondse buffering
- Drinkwaterbeschikbaarheid en vestigingsklimaat op elkaar afgestemd
- Tegengaan verzilting – kennis opbouwen over locaties
- Vergroting zoet water lens
- Peilverhoging – regelbare drainage
- Opvangen water juist bij verharding
- Zoete bron Spuikanaal uitbreiden
- Verruimen van watergangen voor meer afvoermogelijkheden, koppelen aan groenblauwe dooradering
- Verdunnen van mest tbv bodem
- Biologische landbouw
- Benutten van proceswater van bedrijven, zoals afvalwater van grootgebruikers
- Onderzoek naar grootverbruikers
- Ontziltingsindustrie ontwikkelen
- Plaatsen van stuwtjes
- 'Drinkable rivers'

5

3. Uitkomsten thema natuur

Algemene conclusies uit het gesprek

- Meer samenwerking is nodig. Hou het realistisch en doe het samen
- Natuur stelt een hulpvraag aan andere sectoren en doet een beroep op intrinsieke motivatie (niet alleen helpen als het financieel oplevert)
- Misschien is een tijdelijke dip in rendement nodig om daarna weer door te kunnen
- We moeten keuzes maken
- Harde grenzen tussen natuur en landbouw moeten vervagen
- Zeeland heeft al veel kringlooplandbouw

Belangrijkste opgaven en kansen

- Meer biologische/natuurinclusieve landbouw --> Vergroten van de vraag naar biologische/duurzame producten
- Juridische borging vergunningen en oplossen PAS-melders
- Mogelijk komt er een tweede kerncentrale met impact op het gebied, die koppelen aan andere opgaven
- In natuurgebieden water bufferen voor natuur én landbouw
- Bomen en planten langs wegen als onderdeel van groene dooradering
- Kustversterking combineren met recreatie

Aanvullende maatregelen tbv gebiedsprogramma 1.0

- Watersysteem (opslag, buffering, hergebruik)
- Rood-voor-groen-fonds (industrie voor natuur)
- Organische mest
- Slimme mobiliteitssystemen
- Marktvraag duurzame producten - stimuleren en/of belonen duurzame landbouw
- Mobiliteitshubs voor recreanten
- Vergroenen van particuliere tuinen

6

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 1 Walcheren & Schouwen-Duiveland

Hotel ter Duin, Burgh-Haamstede

Maandag 3 april 2023

1. Uitkomsten thema klimaat

Algemene conclusies uit het gesprek

- Een stap terug is een stap voorwaarts. Robuuste natuur en een robuuste inrichting zorgen ook voor robuuste economische verdienmodellen.
- Functie volgt locatie: huidige en toekomstige lokale situatie bepalen de functie.
- Goed inzicht in de effecten van maatregelen is belangrijk
- Meekoppelkansen zijn belangrijk. Klimaat en duurzaamheid zouden altijd onderdeel van afweging moeten zijn – bij natuur, recreatie en landbouw.
- Naast aandacht voor realiseren en maken, is er aandacht nodig voor beheer, behoud en doorontwikkeling.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Verdroging; slim omgaan met zoet water en inzetten op flexibel waterpeil
- Monovergisting bij samenwerkende veehouderijen voor stikstofreductie (lokale kringlopen
- Energietransitie vs. stikstofruimte
- Klimaatadaptieve maatregelen bij landschapsinrichting; zoals groenblauwe dooradering, maar ook in bebouwde omgeving en op bedrijven & recreatieterreinen
- Klimaatverandering vraagt om andere inrichting landschap: er is behoefte aan meer koele en schaduwrijke plekken en bebossing.
- Korte ketens bij verduurzaming energie
- Migratie en verandering van biodiversiteit en soorten; wettelijk kader werkt niet meer, zien als kans.
- Herzien van beheer van landschapselementen
- Spanningsveld tussen recreatie en beschermen Natura 2000-gebieden
- Toename recreatie vs klimaatverandering – vraagt om gedragsverandering bij ondernemers en recreanten.

2

1. Uitkomsten thema klimaat (vervolg)

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Inzetten op volwaardig OV in recreatiegebieden
- Zoet water recyclen
- Grondruil voor passende functies op passende locaties
- Collectief vergroenen bedrijventerrein Arnestein
- Business model ontwikkelen voor beheer landschapselementen
- Routes waarin bestaande landschapsstructuren, recreatieve functie en groenblauwe dooradering samenkomen
- Schaduw en koele plekken creëren tbv recreanten
- Klein beginnen met groenblauwe dooradering, om een netwerk te krijgen. Langs wegen lijkt kansrijk
- Spreiding recreatie vanuit kustzone naar achterland
- Recreatie eigen energiebehoefte duurzaam opwekken en opslaan, zelf of in korte keten – oplossing voor onrendabele top
- Opslag regenwater in waterbassins en ondergrond
- Cross-overs op het gebied van energie
- Aandacht voor klimaatadaptatie in de stad
- Monovergisting

3

2. Uitkomsten thema water

Algemene conclusies uit het gesprek

- Samenwerking op het thema water is evident; mede vanwege ruimtelijke functies die elkaar in de weg zitten. Niet alles kan overal.
- Mee-investeren van Rijk is belangrijk
- Accepteren van verzilte grond
- Er zijn behoorlijke verschillen tussen Walcheren en Schouwen-Duiveland
- Regelgeving zit elkaar soms in de weg
- Focus in het Gebiedsprogramma 1.0 zowel op korte als lange termijn (zeespiegelstijging)

Grootste opgaven en kansen

- Minder bemesting voor betere belasting nutriënten, beter groeiende gewassen, betere waterkwaliteit en robuuste bodem.
- Zoetwaterbeschikbaarheid, waterbesparing en verzilting.
- Verdroging en natuurschade door te lage waterstanden (KvS)
- Sponswerking van de bodem
- Peilverhoging gebiedsgericht inzetten – kans en bedreiging
- Bufferzones in natuurgebieden en in de polders, tbv zoet waterbeschikbaarheid in landbouw én natuurontwikkeling
- Dubbele drainage, zout water afvoeren van onder zoet water
- Zorgen dat water minder zout wordt voor betere water en bodemkwaliteit
- Ondernemersangst voor innovatie
- Ten onder gaan van kleinschalige landbouw ten faveure van 'industriële ondernemers'

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Waterbassins en ondergrondse opslag voor zoetwaterbeschikbaarheid
- Watervraag verminderende en beperkende maatregelen: Druppelirrigatie, maatwerk per seizoen (piek in zomer)
- Fijnmazig water vasthouden tbv economische functies
- Ontzilting van zout (brak) naar zoet water
- Bodemkwaliteit verbeteren; regelbare drainage, snelle uitspoeling afremmen, meer organische stoffen
- Terugdringen afvoer van dagelijkse afvoer van zoet water in Ooster- en Westerschelde, duinzoom
- Pilots en experimenten opschalen
- Peilgestuurde drainage a la Waterhouderij op groter schaalniveau toepassen (collectief betalen)
- Groenblauwe dooradering koppelen aan buffering van zoet water in de polder
- Onderzoek naar grootgebruikers en onttrekking door particulieren en recreatiebedrijven
- Onderzoek naar watervraag in droge perioden
- Afvalwater opwaarderen en hergebruiken
- Vertical farming
- Substraten
- Opvang van water in stedelijk gebied

4

3. Uitkomsten thema natuur

Algemene conclusies uit het gesprek

- Urgentie is groot in een gebied met veel recreanten
- Ondernemers willen bijdragen, maar moeten wel kunnen (blijven) verdienen
- Zoveel mogelijk maatregelen nemen die aan meerdere doelen bijdragen
- Natuur stelt een hulpvraag aan andere sectoren en doet een beroep op intrinsieke motivatie (niet alleen helpen als het financieel oplevert)

Belangrijkste opgaven en kansen

- Breder kijken dan alleen naar Natura 2000-gebieden
- Zorgen dat recreatie niet ten koste gaat van natuur
- Waterberging in natuur tbv natuur én landbouw
- Een nieuwe/betere recreatievisie, o.a. ten aanzien van (mini)campings. Meer data over recreatie verzamelen gaat helpen
- Streekproducten gebruiken in horeca
- Dorpsbosjes rond de bebouwde kernen, meer promotie wandelnetwerk
- Coöperaties oprichten

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Zoetwaterberging in natuurgebieden
- Elektrificatie recreatievaart
- Investeren in vogelgebieden/verbeteren natuur buiten Natura 2000
- Extra recreatiemogelijkheden creëren buiten Natura 2000
- Eilanden voor de kust met hoge natuurwaarden!
- Slimme mobiliteitshubs
- Natuurinclusieve landbouw
- Organische mest

5

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 2 Walcheren & Schouwen-Duiveland

Dorpshuis Vrouwenpolder

Maandag 15 mei 2023

1. Uitwerking maatregelen: Groenblauwe dooradering

- Landschapselementen en bestaande structuren in het historisch landschap gebruiken voor de GBDA – heggen, waterlopen, randzones, kreekruggen, dijken enz.
- Het doel van de GBDA goed vastleggen. Bij de aanleg rekening houden met het karakter van het landschap
- Gebruik de Bosvisie en regionale visies op landschap en water bodem sturend als uitgangspunt voor de GBDA
- Klimaatadaptieve verbinding van groen met de stedelijke omgeving zoeken. Kansen voor een koppeling met fiets- en wandelroutes benutten waardoor natuurgebieden worden ontlast. Maak GBDA toegankelijk
- GBDA zien als landschapsontwikkeling, geen koppeling met VHR doelen, soorten zijn bijvangst
- Landschapsaanleg, onderhoud en beheer tegen een vergoeding, met lange termijn strategie (dus geen 10 jaar subsidies). Toetsen op aanwezigheid van vooraf vastgestelde landschapselementen/-kwaliteit. Focus op langere termijn dan NPLG – horizon is echt 30 jaar met dit soort projecten. Er is visie nodig voor deze systeemverandering
- Vooraf 70% van de inrichting borgen. Bouw de nodige flexibiliteit tussen "richting geven" en "spelregels". Zorg voor draagvlak in het gebied. Geef individuele partijen de flexibiliteit, maak gebruik van 'eigen budgetten' en maak duidelijk wat partners bij kunnen dragen aan het grotere verhaal
- Er moet voor alle partijen iets in zitten. Verband leggen met de recreatiesector en zoeken naar de plus voor de landbouwsector. De relatie leggen tussen de economische functie landbouw en de natuurwaarden. Zorgen voor een goede stimulans voor grondeigenaren en een interessante vergoeding voor boeren bij natuurbeleid. Grond is schaars. Natuurbeheer met continuïteit door boeren middels verpachting en met stabiele inkomensbron – natuurwaarde moet financiële waarde krijgen. Bijvoorbeeld in een collectief
- Actief grondbeleid, juridisch en regeltechnisch minder complex maken, een langjarig verdienmodel, versimpeling ambtelijke lijnen, financieringsstructuur, maatwerk mogelijk maken – allemaal randvoorwaarden om van GBDA een succes te maken.

2

2. Uitwerking maatregelen: Duurzaam watersysteem

- Zoet water is belangrijk en wordt steeds belangrijker omdat het klimaat verandert
- Systeemvraagstuk – hoe gaan we goed om met droge en natte perioden en de balans tussen water afvoeren en vasthouden? Niet alleen oppervlaktewater, maar ook grondwater
- Zoet en zout water kan voor natuur, maar voor landbouw zijn locaties met zoet water belangrijk
- Zet in op een natuurlijk watersysteem – omgaan met nat, droog, zoet en verzilting
- Water vasthouden en infiltreren, innovatieve drainage – een collectieve opgave van meerdere partijen en samenwerking tussen boeren en natuurpartijen
- In een heel jaar valt genoeg water maar in de zomer komen we (natuur en landbouw) tekort. Het is nodig om water op te vangen en te bergen voor later gebruik. Er kan veel water ondergronds opgeslagen worden. Dit wordt gezien als belangrijke maatregel. Begin nu, het is dringend. Doe het collectief
- Onderscheid maken tussen drinkwater en zoet water. Reststromen en afvalwater hergebruiken
- Provinciale rol: onderzoek naar geschikte locaties voor beschikbaarheid en onderzoek naar de effecten op korte en lange termijn. Monitoren en benchmark andere voorbeelden in Nederland
- Gemeentelijke rol: lokale stakeholders bij elkaar brengen, werk oppakken
- Waterschap heeft een belangrijke rol in het kader van de waterkwaliteit en waterveiligheid

3

3. Uitwerking maatregelen: Recreatie

- Er is al veel staand beleid dat kan bijdragen aan de doelen. Ook zijn er veel programma's en regelingen. De kunst is om dit verder te brengen en beter te benutten
- De opgave is om te onderzoeken wat er nog meer kan in de context van de doelen rondom water, klimaat, biodiversiteit en landschap
- Haal voor de recreatiesector inspiratie uit regelingen en redeneringen/aanpak vanuit de landbouw ten behoeve van natuurontwikkeling
- Succes van verduurzaming van verblijfsrecreatie valt of staat met uitvoeringskracht en stevige, minder vrijblijvende regels en randvoorwaarden voor natuur en klimaat
- Recreatieterreinen openbaar toegankelijk maken en natuurintensief, duurzaam en klimaatadaptief inrichten
- Meer spreiding van recreatie – niet alleen nabij fragiele natuurgebieden, maar overal. Eventueel bepaalde locaties 'vrijmaken' voor natuur en recreatie verplaatsen.
- 'Scharrelruimte' aan de randen van recreatieterreinen. Dit zijn overgangsgebieden met gebruiksnatuur rondom recreatiegrond, om het gebruik van de fragiele natuur te beperken. Dit is ook voor ondernemers mogelijk interessant – biedt toegevoegde waarde voor bezoekers en voor behalen van doelen
- Daarnaast ook kleine maatregelen nemen, die voor bewustwording zorgen. Van bijenhotel tot collectieve watertank
- Financiering: Stimuleringsfonds voor jonge ondernemers, lokale familie-ondernemers – om tegenwicht te kunnen bieden tegen de grote spelers. Zo bouw je verbinding met het gebied en diversiteit op. De markt zorgt ervoor dat overnameprijzen erg hoog liggen en grote spelers machtig zijn
- Verduurzaming en vernieuwing vraagt om grote investeringen. Recreatieondernemers missen inzicht in urgentie en economische noodzaak om te investeren in verduurzaming. Een uitvoeringsorganisatie ten behoeve van kennisdeling en hulp bij de aanpak is kansrijk
- Provincie en gemeenten kunnen sturen met voorwaarden rondom natuur en klimaat in verordeningen en vergunningverlening

4

4. Uitwerking maatregelen: Innovatie in de landbouw

- Er zijn legio technische innovaties, maar er is onzekerheid voor agrariërs rondom effectiviteit, praktische uitvoerbaarheid en bekostiging. Er lopen onderzoeken naar haalbaarheid en perspectieven van innovaties. Voorbeelden van innovaties die besproken zijn: Lely Sphere, circulair stalsysteem, precisielandbouw, plantversterkers, organische mest, andere en meer diversiteit in teelten, schaalvergroting, mestvergisting en elektrificatie. Korte ketens bieden kansen, maar dat is niet echt een innovatie
- Daarbij wordt wel opgemerkt dat de innovaties vooral algemeen zijn en nog niet op het niveau zijn dat ze toegespitst worden op een bepaald deelgebied binnen de regio
- Overheden kunnen stimuleren met subsidie- en stimuleringsregelingen, het mogelijk maken van stapelen van regelingen, regelingen verruimen (ook voor loonwerkersbedrijven), juridisch borgen en werken met KPI's, ten behoeve van het business model en het wegnemen van onzekerheden bij de agrariërs. Perspectief en zekerheid bieden voor de agrariërs is wat het meeste gemist wordt in de sector en vormt nu een grote drempel om te investeren
- De agrarische sector kan stimuleren met keurmerken, kennisdeling en praktijkproeven. Het stimuleren van duurzaamheid in de keten en financieren met bijvoorbeeld lokale energieopwekking (biovergisting)
- Bij loonwerkersbedrijven zijn veel kansen door hun gebiedskennis en grote ervaring op verschillende plekken. Dat biedt mogelijkheden voor samenwerking met agrariërs ten behoeve van kennisdeling

5

5. Uitwerking maatregelen: Water en bodem sturend

- Water en bodem sturend, of sturen wij water en bodem?
- Het principe gaat meer over 'bijsturen' en acteren op kansen
- We moeten meebewegen met het watersysteem, gezien het belang van zoet water. Hiervoor is inzicht in het systeem en het zoeken naar elkaar versterkende functies erg belangrijk
- Soms remt of bepaalt een ontwikkeling een keuze, bij bijvoorbeeld locaties voor waterinlaat
- Zeeverdediging alleen inwaarts uitbreiden heeft vergaande consequenties. Ontpolderen lijkt geen optie
- Extra kosten voor inrichting en herinrichting van een gebied financieren
- Richting het Rijk is beeldvorming over Zeeland belangrijk – dit gaat nu veelal over verzilting en zeespiegelstijging als voldongen feit
- Inzetten op zoetwaterbeschikbaarheid voor diverse functies geeft tijd om te anticiperen op de toekomstige ontwikkelingen
- Kwel en zoet water zijn sturend voor de invulling van een gebied, net als een robuuste bodem. Het vraagt om maatwerk – niet alle kavels hoeven droog
- Voor ondernemers en de risicoafweging is het tijdspad belangrijk – een langere termijnbeeld. Er is tijd nodig
- De rol van de Provincie is er een van lobbyen naar het Rijk, het positioneren van de provincie, regie nemen, instrumentarium optimaal gebruiken, opdrachten neerleggen in gebieden en knopen doorhakken. Hierin is ook het waterschap belangrijk. Doelen stellen is een overheidstaak (over individuele belangen heen), invulling en uitvoering overlaten aan de gebieden

6

6. Reflectie

Reflectie op het uitwerken van de maatregelen en het canvas als hulpmiddel

Na afloop reflecteerden we op (1) het uitwerken van de maatregelen en (2) het canvas als hulpmiddel in de vervolgfase van het gebiedsprogramma, waarin maatregelen verder geconcretiseerd worden.

De open discussie werd gewaardeerd, waardoor er veel uitwisseling van perspectieven mogelijk was. Deze oefening is duidelijk een eerste stap, omdat er nog veel onduidelijk is.

Op de vraag of het Canvas een goede tool is om gezamenlijk maatregelen uit te werken, kwam een gemengd signaal terug. Aandachts- en verbeterpunten zijn:

- Het Canvas werkt het beste bij een concrete maatregel en overeenstemming over doel en randvoorwaarden.
- Het succes valt of staat bij goede gespreksleiding, waarbij er voldoende tijd is voor diepgang bij elk 'vakje'.
- Helderheid over wat er met elk 'vakje' bedoeld wordt is randvoorwaardelijk.

Hoe vond u het uitwerken van de maatregelen?

7. Samenwerking en organisatie

De Provincie zoekt de komende periode naar een aanpak voor het uitwerken en realiseren van de maatregelen.

Met regionale indelingen op verschillende schaalniveaus, maar ook met een pallet van gebiedsgerichte, projectmatige en generieke aanpakken.

Centraal staat in ieder geval te allen tijde de samenwerking met de regionale partners en de individuele partijen in een gebied en betrokkenen bij een maatregel.

De Provincie vroeg naar de mogelijke inbreng van partners. Deze input neemt de Provincie de komende maanden mee in het verder uitdenken van de samenwerking, organisatie en governance in de vervolgfase.

Een ding is zeker; samenwerking blijft centraal staan.

De meest genoemde waarden in de samenwerking zijn gezamenlijkheid, open & eerlijk, betrouwbaar & betrokken en doelgericht (maak het concreet en realistisch).

Hierbij zijn het kweken van onderling begrip en transparantie over belangen, informatie en afspraken belangrijk. Partijen zijn bereid om tijd te investeren door kennis in te brengen, voor draagvlak te zorgen en capaciteit te leveren. Ga daarbij wel zorgvuldig om met de beperkte tijd en bemensing van partijen.

Verder gaf de zaal mee om gebruik te maken van lokale kennis en bestaande samenwerkingen te benutten. Ook de bereidheid om over eigen grenzen heen te kijken is belangrijk; doe het echt samen en neem input serieus.

Aan de hand van de onderstaande vragen bespraken aanwezigen plenair het onderwerp samenwerking en organisatie.

Wat vindt u de drie belangrijkste waarden voor samenwerking binnen het gebiedsprogramma/in de gebiedsprocessen?

Wat kunt u/uw organisatie bijdragen aan de samenwerking voor het vervolg van het uitwerken en uitvoeren van het gebiedsprogramma?

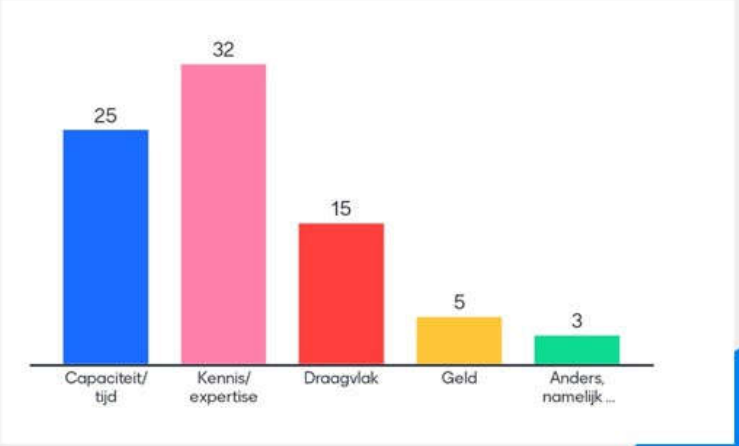

9

Wat heeft u van andere nodig voor een goede samenwerking?

Commitment	Begrip	Kaders, regie en sturing
bereidheid tot sluiten van compromissen	Begrip en waardering	Geld, ondersteuning
Ruimte	Gelijkwaardigheid	Koesteren boeren

Stabiliteit voor de langer termijn, met voldoende rendement	Over je eigen grenzen heen kunnen kijken	Duidelijkheid borgen afspraken
Kennis, een duidelijk doel	Betrokkenheid, inbreng, inzet.	Kennis
Open houding en delen van informatie en belangen voor een gelijk speelveld	Inzicht in wat de maatregelen bijdragen aan de doelen	Gezamenlijk afspraken vastleggen.

Bereidheid	Open houding	Ruimte
Begrip voor het verdien model in de landbouw	Heldere doelen en keuzes in alternatieven	Inzet van tijd en over de eigen grenzen heen kijken, samen op zoek naar verbindend doel. Tijd hiervoor nemen
Vertrouwen in lokale inbreng	Capaciteit	Resultaten

Respect voor ieders standpunten. Focus op de doelen	Pak de regie op de participatie	Onderzekerheid is inderdaad lastig, succes

10

VINU.
Uitkomst Regiodialoog 2
Zeeuws-Vlaanderen
Den Dullaert, Hulst
Dinsdag 16 mei 2023

1. Uitwerking maatregelen: Extensivering in de landbouw

Maatregel: Grond als belangrijkste voorwaarde voor extensivering

- Extra grond lijkt randvoorwaardelijk voor extensivering van de landbouw en daarmee voor het behalen van de doelstellingen. Maar marktwerking en de vele ruimte-claims maakt het complex.
- Wat is extensief? Dit gaat bijvoorbeeld om een ruim bouwplan van 8 tot 10 jaar, minder vee of verbouwen per ha, percelen retour verkavelen tot kleine percelen.
- "Stoppers-voor-blijvers" is potentieel kansrijk, als het gaat om ter beschikking komen van grond. Hiervoor moet dan een goede regeling komen. Vrijkomende grond is nodig om te kunnen extensiveren, maar is schaars. Nu gaat vrijkomende grond te vaak richting bijvoorbeeld Belgische ondernemers tegen te hoge prijzen. Dit zou meer bij Zeeuwen moeten blijven die willen bijdragen aan de verduurzaming, dat moet gestimuleerd worden.
- De vraag is dan hoeveel dit 'waard' is en of dit qua criteria en juridische kaders mogelijk is. Een moreel appel op stoppers doen rondom verduurzaming bij zowel verkoop als verpachting of verdergaande kavelruil is een optie.
- Daarnaast is het business model belangrijk – naast fatsoenlijke pachtprijzen gaat het om een goede prijs voor producten of te leveren diensten in natuurbeheer.
- Een idee is om overheidsgronden te verpachten tegen gunstige prijzen, met voorwaarden die bijdragen aan extensivering en de doelen. Denk dan aan bodemverbetering, andere teelt, anders omgaan met gewasbescherming. De provincie is voornemens in te zetten op het verkrijgen van meer gronden.
- Om extensivering interessant te maken is het voor een ondernemer belangrijk langjarige contracten te hebben. Werken met korting op pachtprijzen of negatieve pachtprijzen voor agrariërs die doen aan natuur-inclusief beheer en duurzame bedrijfsvoering is een interessante denkrichting. Dit gebeurt nu al in natuurgebieden.
- Wat kan helpen? Begeleiding en kennisdeling rondom (eco)regelingen, keurmerken vanuit de markt, proefboerderijen en ruimte voor pionieren.

2

2. Uitwerking maatregelen: duurzaam watersysteem

In Zeeuws-Vlaanderen gaat het vooral om oppervlaktewater en bufferen (bijv. in sloten), vasthouden (denk aan collectieve bovengrondse waterbekkens) en infiltreren.

Doelmatig en duurzaam gebruik is heel belangrijk voor de toekomst van Zeeuws-Vlaanderen; voor zowel landbouw als natuur. Er is in het licht van piekbuien en droogte (klimaatverandering) meer waterberging nodig. Voorkom kwel en buffer meer door sloten breder te graven en water langer in de polder te houden en het watersysteem anders in te richten. Maak het robuuster, combineer met GBDA en water en bodem sturend. Het huidige systeem is zo ingericht dat water zo snel mogelijk door het systeem gaat. We moeten naar een nieuw systeem waarin we water langer vasthouden.

Maatregel: het vasthouden/bergen van water op perceel en systeemniveau

- Kijk naar grondsoort en/of hoogteligging. Zandgronden zijn het meest geschikt, bijvoorbeeld op oude kreekruggen. Bij 'infiltreren' goed rekening houden met het zoute water in de diepere aardlagen. Niet te veel water onttrekken uit de grond, maar vooral meer bufferen.
- Primaire verantwoordelijkheid ligt bij Waterschap, maar ook gemeenten kunnen bijdragen door aanpassen van vergunningenstelsel en Provincie met regelingen (POP) en geld uit het transitiefonds, maar ook met ruimtelijk beleid. Provincie heeft ook een rol in kennisdeling en monitoring. Agrariërs brengen hun kennis over geschikte locaties in en de koplopers kunnen beginnen om anderen te inspireren, voorlichting te geven en een voorbeeldbedrijf te zijn. Voor agrariërs die hun sloten aanpassen en minder grond overhouden, moet compensatie zijn. Er is ook een rol voor terreinbeherende organisaties.
- Aandachtspunten zijn monitoring, het verlies van landbouwareaal, het zorgen voor maatwerkoplossingen en het aanpassen van wet- en regelgeving, zoals het infiltratiebesluit. Kansen zijn de koppeling met GBDA en het omzetten van verzilting van risico naar kans.
- Kleinschalig beginnen (met peilgestuurde drainage bijvoorbeeld) kan gelijk, maar het omvormen van het gehele watersysteem vraagt om een lange adem. Starten op de locaties die kansrijk zijn kan snel, via het POP en als er andere financiering is (uit bijvoorbeeld het transitiefonds). Grote inrichtingsvraagstukken vragen om een veel langere termijn.
- Het is lastig te zeggen om hoeveel water het gaat; benodigd onttrekken van water is afhankelijk van de droogte en verschilt per jaar. Hier richten agrariërs hun bouwplan op in. Ook is het lastig dat grondwater 'van niemand' is, pas bij onttrekking op een perceel wordt je eigenaar, ook van de eventuele gevolgen van meer zout water of minder grondwater bij de buren.
- De financiering voor met name het anders inrichten van het watersysteem zal voor het grootste deel vanuit de overheid moeten komen. Kosten voor aanpassingen op perceelniveau (zoals peilgestuurde drainage) zullen deels door de boer en deels door de overheid (subsidies) bekostigd worden. Het vraagt een grote investering (gemiddeld 4500 euro/per ha). Ingeschat wordt dat ongeveer 60% van het oppervlakte geschikt is, van de 120.000 ha in totaal.

3

3. Uitwerking maatregelen: Groenblauwe dooradering

- Gebruik landschapselementen zoals dijken, primaire waterkeringen, buitendijkse schor-ontwikkelingen, bufferstroken en ecologisch bermbeheer om een fijn netwerk te creëren van GBDA en zo een stapeling van functies mogelijk te maken. Hierbij wordt voortgebouwd op bestaande structuren; natuurgebieden, waterlopen, dijkstructuren, landbouw.
- Maak afspraken met o.a. agrariërs over natuurvriendelijke oevers en erfbeplanting, maar ook met recreatiebedrijven, zo wordt alle ruimte maximaal benut. Kijk hierbij ook naar "overhoekjes".
- Breng het netwerk concreet in beeld om zo onmisbare schakels inzichtelijk te maken. Zet zowel in op een verfijnd netwerk als op een robuust netwerk. Kijk hiervoor onder andere naar bestaande natuurgebieden. Het gaat er om structuren te versterken door te investeren in het versterken van schakels ertussen.
- Er wordt bij specifieke locaties ten behoeve van GBDA gedacht aan inpakken van recreatiebedrijven, buitenkanten landbouwbedrijven, erven, dijken en wegen.
- Breng beheer van dijken onder bij agrariërs in het Agrarisch natuur en landbouwbeheer ANLB, en borg dit voor een langere tijd (10 jaar) .
- Er liggen kansen bij de ruilverkaveling op basis van vrijwilligheid.
- Let op dat planologisch nog niet alles wordt vastgelegd: 70% voor 30 jaar vastleggen maar 30% flexibel houden voor 4 jaar en daarna evalueren.
- Ga voor recreatie uit van recreatie dichtbij agrariërs, wat recreatie mooier maakt. Natuurbewust een bijdrage leveren in partnerschap.

4

4. Uitwerking maatregelen: Industrie

Voor het thema industrie is geen Canvas ingevuld, omdat er geen concrete maatregel is besproken. Hieronder staan de hoofdlijnen uit de discussie weergegeven.

- Industrie kan *zoet water* leveren voor de landbouw vanuit de zuivering. Onderzoek naar de waterkwaliteit, een business case en het wegnemen van juridische belemmeringen is daarbij belangrijk. Dit loopt nu al tussen Cargill, ZLTO, Waterschap en Provincie.
- Wateropslag en berging: water vasthouden in zones rondom industrieterreinen en onder parkeerterreinen in stedelijk gebied, opwerken van regenwater, in beeld brengen van watervraag en het aanbod incl kosten.
- Het starten van een dialoog tussen ZLTO, NSP en gemeenten over de zoetwatervraag in Zeeuw—Vlaanderen kan zinnig zijn, gezien de grote vraag naar zoet water en het aanbod van water vanuit de industrie. Hierbij kunnen maatwerkafspraken per bedrijf ook werken.
- Het zouter worden van het kanaal Gent-Terneuzen is niet goed voor de landbouw. De industrie heeft baat hebben bij een grotere sluis en zou ook kunnen bijdragen aan een grotere zoetwaterbeschikbaarheid voor andere functies.
- In Vlaanderen is de zoetwater beschikbaarheid ook een aandachtspunt.
- Canisvliet heeft een wateropgave. K
- Kan industrie een rol spelen in aandeel *organische stof in de bodem?* Hierbij is de kwaliteit van de compost een aandachtspunt.
- *Korte regionale ketens* zijn van belang – zowel tussen industrie en landbouw als met recreatie of andere functies..

5

5. Reflectie

Reflectie op het uitwerken van de maatregelen en het canvas als hulpmiddel

Na afloop reflecteerden we op (1) het uitwerken van de maatregelen en (2) het canvas als hulpmiddel in de vervolgfase van het gebiedsprogramma, waarin maatregelen verder geconcretiseerd worden.

De open discussie werd gewaardeerd, waardoor er veel uitwisseling van perspectieven mogelijk was. Deze oefening is duidelijk een eerste stap, omdat er nog veel onduidelijk is.

Op de vraag of het Canvas een goede tool is om gezamenlijk maatregelen uit te werken, kwam een gemengd signaal terug. Aandachts- en verbeterpunten zijn:

- Het Canvas werkt het beste bij een concrete maatregel en overeenstemming over doel en randvoorwaarden.
- Het succes valt of staat bij goede gespreksleiding, waarbij er voldoende tijd is voor diepgang bij elk 'vakje'.
- Helderheid over wat er met elk 'vakje' bedoeld wordt is randvoorwaardelijk.

Hoe vond u het uitwerken van de maatregelen?

6. Samenwerking en organisatie

De Provincie zoekt de komende periode naar een aanpak voor het uitwerken en realiseren van de maatregelen.

Met regionale indelingen op verschillende schaalniveaus, maar ook met een pallet van gebiedsgerichte, projectmatige en generieke aanpakken.

Centraal staat in ieder geval te allen tijde de samenwerking met de regionale partners en de individuele partijen in een gebied en betrokkenen bij een maatregel.

De Provincie vroeg naar de mogelijke inbreng van partners. Deze input neemt de Provincie de komende maanden mee in het verder uitdenken van de samenwerking, organisatie en governance in de vervolgfase.

Een ding is zeker; samenwerking blijft centraal staan.

De meest genoemde waarden hebben te maken met gelijkwaardigheid, vertrouwen en bereidheid, bijdragen en 'winst' voor alle sectoren.

Andere belangrijke waarde die besproken werd was het tijd nemen om elkaar te begrijpen en de notie niet alleen met koepels in gesprek te gaan, maar ook lokaal aan de slag te gaan. Een aanpak op het juiste schaalniveau is belangrijk; maar het moet uiteindelijk op perceelniveau gebeuren.

Partijen geven aan sparringpartner te kunnen zijn, gemeenten kunnen lokale kennis inbrengen en verbindingen naar lokale partners leggen en de provincie kan verbinden en faciliteren. We moeten nog veel meters met elkaar maken, dus investeren in de relaties en onderling begrip is belangrijk.

Op de afsluitende vraag of de gebiedsprogramma tot doelbereik qua stikstof zal leiden en perspectief biedt voor de landbouw antwoordt de provincie dat er bewust is gekozen voor bredere doelen dan alleen stikstof en het samen zoeken is naar nieuwe balans en perspectieven en verdienmodellen.

Aan de hand van de onderstaande vragen bespraken aanwezigen plenair het onderwerp samenwerking en organisatie.

Wat vindt u de drie belangrijkste waarden voor samenwerking binnen het gebiedsprogramma/in de gebiedsprocessen?

Wat kunt u/uw organisatie bijdragen aan de samenwerking voor het vervolg van het uitwerken en uitvoeren van het gebiedsprogramma?

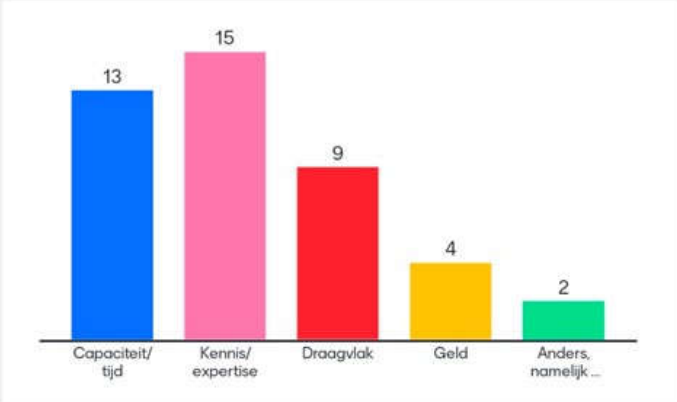

8

Wat wilt u meegegeven aan de provincie voor het vervolg van het gebiedsprogramma?

- Haalbare doelen!!
- Tijd, creativiteit
- Haalbare en praktische doelen.
- Creativiteit, buiten de lijntjes
- Kracht en wijsheid
- Niet alleen koepels
- In gesprek blijven met elkaar met daarnaast vrijwilligheid met haalbare doelen
- Blijf Realistisch
- Blijf elkaar op de hoogte houden met korte lijnen
- Zoek naar voorlopers, innovatieve agrariërs, benut deze als voorbeeldbedrijf
- Benadruk wat goed gaat

9

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 2 Zuid- en Noord-Beveland en Tholen

Dorpshuis Rilland

Maandag 22 mei 2023

1. Uitwerking maatregelen: duurzaam watersysteem

Maatregel: Watersysteem inzetten op langer vasthouden van water, in plaats van zo snel mogelijk afvoeren.

- Water vasthouden kan ondergronds, daar waar veel zoet water in de bodem zit én de samenstelling van de bodem (zand) het toelaat. Bovengronds kan door middel van bassins, maar dit gaat ten koste van veel oppervlakte (10-15%) . Collectieve bassins hebben niet de voorkeur vanwege het oppervlakte verlies en deze worden niet fraai gevonden. In Noord-Beveland is ondergronds opslaan praktisch onmogelijk. ZLTO kijkt samen met gemeenten naar het zoet water uit de kernen, om die in bassins op te slaan en te gebruiken in de land- en tuinbouw.
- Zomerpeil vervangen voor winterpeil, dat zou eens door deskundigen en met het Waterschap getoetst moeten worden. Het winterpeil is puur ingesteld voor afvoerpieken, maar die zijn er maar 10 tot 14 keer per jaar. Eén van de belangrijkste stakeholders hierbij is het Waterschap, als verantwoordelijke voor het waterpeil. Zij zouden ook meer klimaatgericht peilbeheer moeten toepassen. Bij natuurgebieden moet gebiedsgericht gekeken worden naar de consequenties van vaker en sneller onder water komen te staan als de peilen verhoogd worden. Daarnaast is het zoeken naar lage plekken, compenseren, ruilen, geld en/of ruimte bieden. Houdt daarbij rekening met klimaatverandering.
- De Provincie heeft kennis beschikbaar per ondergrond, daarnaast kunnen zij beleidskeuzes vastleggen en handhaven. Een 'potje' voor derving van inkomsten of "natte voeten in wijken" zou helpen.
- Gemeenten kunnen helpen in het benutten van water uit het stedelijk gebied en het verbinden met stakeholders en lokale kennis. Tholen is bijvoorbeeld in gesprek met een agrariër (pootaardappelen), om te kijken of hemelwater gebruikt kan worden. De gemeenten hebben met name een faciliterende rol hierin.
- ZLTO ondersteunt initiatieven en zoekt samenwerkingen. ZLTO is ook op bedrijfs- of collectiefniveau met bassins bezig. De ZAJK heeft kennis en is verbinder (agrariërs en andere instanties bij elkaar brengen om samen tot een doel komen). Het is belangrijk om de krachten te bundelen met gemeenten en natuurorganisaties. Vanuit recreatie (HISWA/Recron) zijn er meekoppelkansen, die met name liggen op emissiereductie (CO_2).
- Hierop reageert HISWA/Recron. Het faciliteren, helpen en kennis delen is allemaal wel erg 'veilig'. Ondernemers hebben geld nodig, het moet interessant zijn om mee te doen. Bijvoorbeeld een onrendabele top wegnemen, de investering betalen etc. De gemeente geeft aan dat het niet zo moet zijn dat een burger het inkomen van een ondernemer betaalt, geen gemeenschapsgeld naar één ondernemer.
- Inzet van instrumenten zoals leningen, subsidieregelingen, helpen aan te haken en ontneem argumenten om het niet te doen zou kunnen helpen. Kijk daarnaast naar schaalvergroting. Kijk naar compensatie voor een kernreactor, de toeristenbelasting. Zoek publiek-private samenwerkingen op en combineer functies.
- Geld kan uit de eigen sector komen, als het bijvoorbeeld gaat om bassins of peilgestuurde drainage. Daar zijn ook stimuleringsfondsen voor. Als het gaat om een maatschappelijk belang, zoals de GBDA, dan zou een ieder mee moeten betalen. Flink inzetten op het transitiefonds van de Rijksoverheid is belangrijk, net als het aanhaken bij subsidieprojecten in Europa. Ook de markt kan bijdragen. Waterschap is één van de partijen met meeste verantwoordelijkheid en zal ook moeten bijdragen.

2

2. Uitwerking maatregelen: Extensivering in de landbouw

Maatregel: Optimaal benutten van beschikbare grond

- De spelregel 'doe meer met minder grond' lijkt haaks te staan op extensiveren. Beschikbare grond is bij uitstek een middel om te extensiveren of om functies te verplaatsen.
- Wat is extensiveren? Minder dieren per hectare of een ander bouwplan hanteren. Dit kan door extra grond en gelijkblijvende dieren of gewas, maar kan ook met minder dieren of gewassen op dezelfde grond.
- Vanuit grondposities is uitruil mogelijk en zo sturen op intensieve landbouw op geschikte locaties en extensiveren op andere locaties. Eigenlijk is extensiveren daarmee een vorm van water-bodem sturend: op de slechte gronden extensievere landbouw of natuur. Op de goede gronden intensieve landbouw. En dat doen we in Zeeland al tientallen jaren zo.
- Voor boeren moet het interessant zijn (business model) om te extensiveren. Dit kan door grond of pachtvoorwaarden. Maar kan ook door compensatie van inkomstenderving of beloning (structureel voor een langjarige zekerheid, geen subsidies) voor natuurdiensten.
- Recreatie of andere functies op het erf kunnen onderdeel worden van het verdienmodel voor extensievere landbouw en perspectief bieden. De locatie van de betreffende ondernemer speelt daarbij een rol en bepaalt de opties. Laat de keuze ook aan ondernemers, ook al leidt het uiteindelijk tot een vorm van zonering. Daarmee leg je het niet van boven af op, maar is het effect hetzelfde. Een ondernemer wil ondernemen.
- De overheid kan een flinke rol spelen rondom ruilverkaveling en regelingen voor extensivering. Subsidies voor ecoregelingen zijn nu complex en dus niet aantrekkelijk. Ook GLB wordt te complex waardoor agrariërs liever regulier verder gaan. Aan de marktkant valt te denken aan ecotaxen. Dit is ook een risico, want blijft dan de markt wel hetzelfde?
- Hoe ziet het eruit? Anders indelen en gebruiken van gronden. Afhankelijkheid van gronden die vrij komen uit de sector is groot. Kansen zijn er bij stoppers. De inschatting is wel dat zij eerder gaan verpachten dan grond verkopen.
- Verpachters kunnen hun steentje bijdragen door bijvoorbeeld goedkoper te verpachten, maar dan met de randvoorwaarden voor extensivering aan de pachter. Dan zijn er fiscale veranderingen nodig zodat je goedkoper kunt verpachten en de pachter middelen over houdt om te extensiveren.
- Vanuit banken en verzekeraars kan duurzaam grondbeheer beloond worden en zal grondkwaliteit meespelen in de waarde ervan.

3

3. Uitwerking maatregelen: Innovatie in de landbouw

Rondom de innovaties werden kansen aandachtpunten aangegeven. Het canvas was niet voor één specifieke maatregel maar meer in het algemeen voor alle maatregelen ingevuld.

- Aandachtspunten voor innovatie in de landbouw waren het beperkt aantal veehouderijen, beschikbare mest, de afschaf van derogatie en toenemend gebruik van kunstmest als gevolg, het denken in risico's en effectiviteit van een innovatie door ondernemers. Agrariërs hebben daarnaast behoefte aan zekerheid op de lange termijn en zijn afhankelijk van de markt en consument.
- Hoe ziet innovatie in de landbouw eruit? Het draait om motivatie en vertrouwen in effectiviteit van innovaties. "Meten is weten" is hierbij belangrijk. Voor de akkerbouwer zijn precisielandbouw, innovatievf materieel en grondbewerking en betere mest (bijvoorbeeld mestvergisting) en andere teeltplannen belangrijk. Dit kan zowel voor landbouw als natuurbeheer interessant zijn.
- Passende innovatie is locatie-specifiek en wordt soms belemmerd door regelgeving. Voorbeeld is de regelgeving rondom bokashi die regionale organische mestafzet belemmert.
- Voor succesvolle innovatie is samenwerking tussen agrariërs en natuurorganisaties belangrijk, zoals tussen veehouders en akkerbouwers. Bijvoorbeeld rondom mestopslag, beschikbaarheid van materieel, kennisdeling en kennisontwikkeling rondom innovatie. Hierbij kunnen natuurorganisaties een rol spelen door de markt meer uit te dagen om met creatieve oplossingen voor natuurbeheer te komen.
- Vanwege de lange termijn van de transitie naar organische mest, is een tegemoetkoming in de opbouwfase belangrijk. Voor het realiseren van voldoende waterbassins, ook op agrarische grond, moet de provinciale verordening worden aangepast.
- Voor financiering is marktontwikkeling in de keten belangrijk, maar daar is weinig directe invloed op. Het doorberekenen in de prijs van de producten aan de keten en de consument is nodig voor het mogelijk maken van een duurzame business case. Tot die tijd kan compenseren mogelijk nodig zijn voor een business model. Subsidieregelingen zijn alleen voor de opstart en het mogelijk maken van pilots interessant, maar niet voor lange termijn.

4

4. Uitwerking maatregelen: Water en bodem sturend

Het principe water en bodem is uitwerkt in het canvas. Dit principe draait in Zeeland om het omgaan met verzilting, watertekort en droogte.

- Het systeem is op orde als het is gelukt om van afwateringsysteem naar vasthoudend systeem te gaan. De basis is de drainage, wat gaat over water vasthouden in plaats van direct afvoeren. Afvoer bij extremen en dan eerst afvoeren naar opvanglocaties en daarna pas buitendijks afvoeren.

- Ca. 2% landwater is nu al geschikt voor ondergrondse opvang en kleine oppervlakte berging. Ophogen naar 5-10% is wenselijk en nodig. Optie is het ontmengen van zoet en zout bij de bron en korte afvoer naar buitendijks. Vraagt om gedeeltelijke herinrichting van watergangen/systeem.

- Accepteren dat er lage, natte en zoute plekken zijn die voor weinig functies bruikbaar zijn. Hergebruik van grond als water opvanggebieden inrichten in combinatie met andere functie, zoals groenblauwe dooradering.

- Bij elke nieuwe ruimtelijk ontwikkeling zou water en bodem nu sturend moeten zijn, gebiedsgericht en kleinschalig te bepalen in nauwe, passende samenwerking met oog voor elkaars belangen tussen relevante partijen. Hier gebruik maken van de gebiedskennis. Dat betekent wateropvang op laag gelegen plekken en slim combineren met groenblauwe dooradering. Waar nodig de functie formeel wijzigen of functies verplaatsen/omwisselen. Stedelijke ontwikkeling woningbouw, bedrijventerreinen op hogere gronden bestemmen en/of inrichten en zelf water laten opvangen en vasthouden.

- Berging van schoon, zoet water kan in de diepere ondergrond (onder kleilaag), naast de berging in kreekruggen. In haarvaten vasthouden om te beginnen (drainage), meanderen (in plaats van rechte snelle afvoer) en verbreden / afvlakken van de oevers (naar natuurvriendelijk oevers).

- Eerste stappen waarmee we gelijk kunnen beginnen zijn bewustwording, kennis ontwikkeling, onderzoeken en studies met stakeholders.

- Uitgangspunt bij financiering van maatregelen voor dit principe zou het borgen van bedrijfszekerheid en toekomstzekerheid voor agrariërs en het voorkomen van inkomensdaling voor overheden, landbouw en natuurorganisaties moeten zijn.

- Kansen zijn stikstofreductie, natuurherstel en het toekomstbestendig en duurzaam maken van de landbouw. Bedreigingen zitten in de huidige technische beperkingen en de noodzaak van een andere mindset over de volle breedte van de ruimtelijke ordening.

5

5. Reflectie

Reflectie op het uitwerken van de maatregelen en het canvas als hulpmiddel

Na afloop reflecteerden we op (1) het uitwerken van de maatregelen en (2) het canvas als hulpmiddel in de vervolgfase van het gebiedsprogramma, waarin maatregelen verder geconcretiseerd worden.

- Het is wel heel ambtelijk, veel praten en nog weinig concreet met de mensen die het 'echt' moeten doen.
- Goed middel om elkaar te leren kennen, nog lang met elkaar door en dit is een constructief gesprek in de opbouwfase.
- Zo'n gesprek zorgt voor onderling begrip en dat is inspirerend en zorgt voor verbinding.

Op de vraag of het Canvas een goede tool is gezamenlijk maatregelen uit te werken, kwam een overwegend positieve reactie. Het format werkt, mits het nog concreter wordt en de begeleiding goed is. Het is nu nog moeilijk om concreet te maken, waardoor het ook 'nog vriendelijk' blijft.

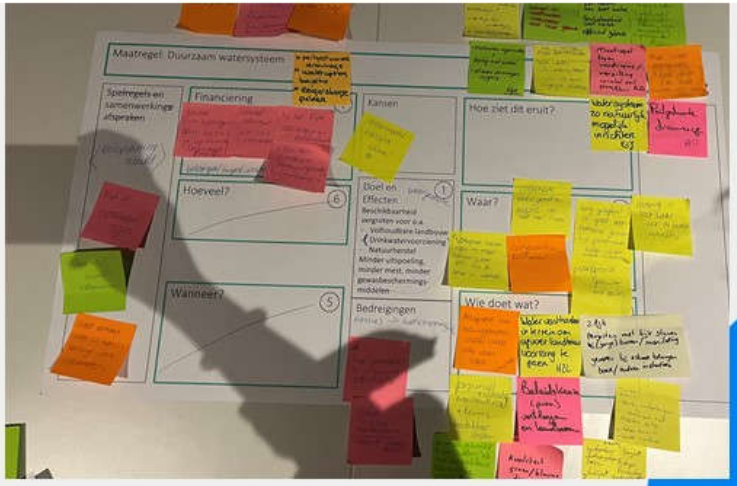

6. Samenwerking en organisatie

De Provincie zoekt de komende periode naar een aanpak voor het uitwerken en realiseren van de maatregelen.

Met regionale indelingen op verschillende schaalniveaus, maar ook met een pallet van gebiedsgerichte, projectmatige en generieke aanpakken.

Centraal staat in ieder geval te allen tijde de samenwerking met de regionale partners en de individuele partijen in een gebied en betrokkenen bij een maatregel.

De Provincie vroeg naar de mogelijke inbreng van partners. Deze input neemt de Provincie de komende maanden mee in het verder uitdenken van de samenwerking, organisatie en governance in de vervolgfase.

Een ding is zeker; samenwerking blijft centraal staan.

Alles draait om vertrouwen. Vertrouwen in elkaar, maar ook in het rijk en in de lange termijn houdbaarheid van beleid, zodat investeringen en innovaties ook lonen.

Met elkaar in gesprek blijven en elkaar leren kennen is één, over eigen grenzen heen kijken en werken aan een gezamenlijk doel is twee. Het is belangrijk om lokale kennis optimaal te gebruiken. Het moet helder zijn wie verantwoordelijk is en die verantwoordelijkheid ook neemt.

Zonder bestuurders is het vrijblijvend en onduidelijk wat er met de input gebeurt. Tijdens deze regiodialoog is bewust gekozen voor het uitnodigen van de inhoudelijke experts om inhoudelijk te verkennen zonder politieke 'verkleuring'. Parallel loopt ook het politiek-bestuurlijk traject met een bestuurlijke sessie en later de besluitvorming rondom het gebiedsprogramma 1.0 van de Provincie en bij het Rijk. Daar moet het Zeeuws verhaal stevig neergezet worden. Dit is pas een eerste stap, waarna we met alle partijen verder gaan met concretiseren en gezamenlijk uitvoeren; om samen aan de doelen te werken.

Wat vindt u de drie belangrijkste waarden voor samenwerking binnen het gebiedsprogramma/in de gebiedsprocessen?

Wat kunt u/uw organisatie bijdragen aan de samenwerking voor het vervolg van het uitwerken en uitvoeren van het gebiedsprogramma?

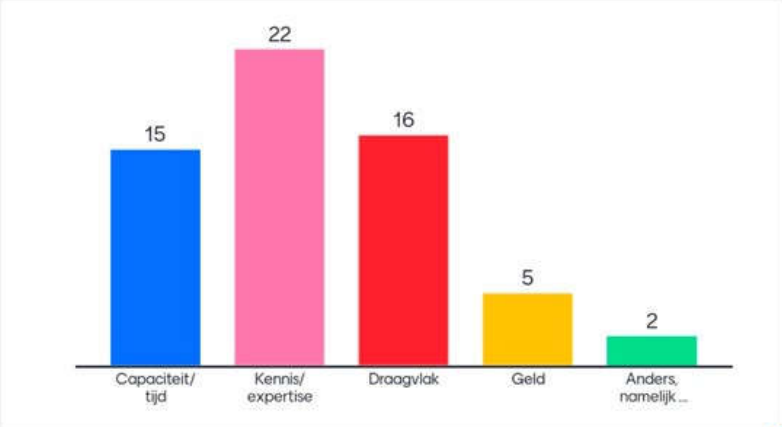

8

Wat wilt u meegeven aan de Provincie voor het vervolg van het gebiedsprogramma?

- Ga er praktisch mee om
- Durf het anders te doen
- Betrokkenheid burgers?
- Benut de koppelkansen met andere urgente opgaven
- Geen cherry picking
- Innovatie heeft ook tijd nodig
- Creatief, ga anders denken.
- Innovatie kost geld
- Slagvaardig

- Concreter
- Alle sectoren moeten meedoen
- Luisteren! Wees flexibel in wat er kan
- Wees niet te bescheiden in stellen van doelen en ambities
- Luister goed, verbind, leg uit, faciliteren
- Denk ruim zodat iedereen er wat aan heeft .
- Begin aan de keukentafel met inventarisatie
- Meer Buitendijkse natuurontwikkeling tegen de dijk. Ook voor vergroting van natuurbeleving.
- Durf moeilijke keuzes te maken en voer daarover het eerlijke gesprek

- Werk gebiedsgericht
- Meer kaders
- Laat het proces niet te lang duren
- Inzage in gebiedsprogramma voor dat het de besluitvorming in gaat
- Zeeuwse verhaal onder de aandacht blijven brengen bij het rijk
- Industrie en transport ook betrekken. Goede Kosten baten analysen maken van de plannen. Grote stappen maken
- Overheden nemen meer verantwoordelijkheid voor klimaat en transitie- uitdagingen
- Bevolking groeit dus ook de uitstoot

9

Bijlage 2 Eindoordeel NDA per doelstelling

Kop van Schouwen

% aandeel van N2000 (T1)	Doelstelling	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomstperspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	-	-	-
0,10%	Schorren en zilte graslanden buitendijks	=	=				-			-		Nee, tenzij-a	Ja
0,20%	Embryonale duinen*	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
2,00%	Witte duinen	=	>		Stabiel		-			-		Nee, tenzij-a	Ja
3,10%	Grijze duinen kalkrijk	>	>				-			-		Nee, tenzij-b	Ja
20,00%	Grijze duinen kalkarm	>	>				-			-	Stabiel	Nee, tenzij-c	Ja
1,78%	Grijze duinen heischraal	>	>		Stabiel		-			-	Stabiel	Nee, tenzij-c	Ja
0,40%	Duinheiden met struikhei	=	=				-			-		Nee, tenzij-a	Ja
16,84%	Duindoornstruwelen	= (<)	=				-	**		-		Nee, tenzij-c	Ja
0,90%	Kruipwilgstruwelen	= (<)	=				-			-		Nee, tenzij-b	Ja
3,30%	Duinbossen droog	= (<)	=				-	**		-		Nee, tenzij-a	Ja
1,60%	Duinbossen vochtig	= (<)	>				-	**		-		Nee, tenzij-c	Ja
4,40%	Duinbossen binnenduinrand	= (<)	=		Stabiel		-			-		Nee, tenzij-c	Ja

0,60%	Vochtige duinvalleien open water	>	>				-			-		**Ja, mits-b**	Ja
0,00%	Vochtige duinvalleien kalkrijk	>	>				-			-		**Nee, tenzij-c**	Ja
0,30%	Vochtige duinvalleien ontkalkt	>	>				-			-		**Nee, tenzij-c**	Ja
0,70%	Vochtige duinvalleien hoge moerasplanten	=	=				-			-		**Ja, mits-b**	Ja
0,08%	Blauwgraslanden	=	=				-			-		**Nee, tenzij-c**	Ja
-	Nauwe korfslak	=	=	=								**Nee, tenzij-c**	Ja
-	Noordse woelmuis	=	>	=			Stabiel					**Nee, tenzij-b**	Ja
-	Groenknolorchis	>	>	>	Stabiel	Stabiel	Stabiel					**Ja, mits-b**	Ja

* Dit is op basis van het habitattype binnen de Natura 2000-begrenzing. **Afname areaal t.b.v. grijze duin. Dit is volgens de doelstelling.

Manteling van Walcheren

% aandeel N2000 gebied (T1)	Doelstelling	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie		-	-
0,1%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=				-			-	Stabiel	**Nee, tenzij-a**	**Ja**
0%	Embryonale duinen	=	=		Stabiel		-			-	Stabiel	**Ja, mits-b**	**Ja**

3,9%	Witte duinen	=	=				-			-	Stabiel	**Nee, tenzij-b**	**Ja**
2,35%	Grijze duinen kalkrijk	=	=				-			-	Stabiel	**Nee, tenzij-b**	**Ja**
17,31%	Grijze duinen kalkarm	>	>				-			-		**Nee, tenzij-c**	**Ja**
0,38%	Grijze duinen heischraal	=	=				-			-	Stabiel	**Nee, tenzij-b**	**Ja**
8,46%	Duindoornstruwelen	= (<)	=				-	*		-		**Nee, tenzij-c**	**Ja**
0,33%	Kruipwilgstruwelen	=	=				-			-	Stabiel	**Nee, tenzij-b**	**Ja**
6,09%	Duinbossen droog	=	=				-			-		**Nee, tenzij-c**	**Ja**
0,97%	Duinbossen vochtig	=	=				-			-		**Nee, tenzij-c**	**Ja**
7,71%	Duinbossen binnenduinrand	=	=		Stabiel		-			-		**Nee, tenzij-a**	**Ja**
0,26%	Vochtige duinvalleien open water	=	=				-			-		**Nee, tenzij-a**	**Ja**
2,22%	Vochtige duinvalleien kalkrijk	=	=				-			-		**Ja, mits-b**	**Ja**
0,6%	Vochtige duinvalleien ontkalkt	=	=				-			-		**Ja, mits-b**	**Ja**
0,67%	Vochtige duinvalleien hoge moerasplanten	=	=				-			-	Stabiel	**Ja, mits-b**	**Ja**
-	Nauwe korfslak	=	=	=								**Nee, tenzij-c**	**Ja**

*Afname areaal t.b.v. grijze duin. Dit is volgens de doelstelling.

Zwin en Kievittepolder

% aandeel van het	Doelstelling	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?	Doelstelling behaald?	Toekomstperspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen

N2000-gebied					Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie		-	
15,0%	Slik- en zandplaten getijdengebied	=	>				-			-		**Nee, tenzij-a**	Nee
24,6%	Slik- en zandplaten Noordzeekustzone	=	=		Neutraal		-			-		**Nee, tenzij-a**	Nee
1,2%	Zilte pionier begroeiingen zeekraal	>	=			Neutraal	-			-		**Nee, tenzij-b**	Ja
0,07%	Slijkgrasvelden	=	=				-			-		**Nee, tenzij-b**	Ja
13,7%	Schorren en zilte graslanden buitendijks	=	>				-			-		**Nee, tenzij-b**	Ja
2,0%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=		Neutraal		-			-		**Nee, tenzij-a**	Nee
3,5%	Witte duinen	=	>				-			-		**Nee, tenzij-b**	Ja
0,2%	Grijze duinen kalkrijk	=	=		Neutraal		-			-		**Nee, tenzij -a**	Ja
9,8%	Duindoornstruwelen	=	=				-			-		**Nee, tenzij-c**	Ja
0	Duinbossen vochtig	=	=				-			-		**Nee, tenzij-c**	Ja
2,3%	Duinbossen binnenduinrand	=	=				-			-		**Ja, a**	Nee
0,2%	Vochtige duinvalleien open water	=	=		Neutraal	Neutraal	-			-		**Ja, mits-b**	Ja
0,8%	Vochtige duinvalleien kalkrijk	=	=			Neutraal	-			-		**Ja, mits-b**	Nee
0,2%	Vochtige duinvalleien hoge moerasplanten	=	=				-	*		-		**Ja, mits-b**	Nee
-	Nauwe korfslak	=	=	=								**Nee, tenzij-c**	Ja

-	Kamsalamander	=	>	>								**Ja-a**	Nee
-	Kleine zilverreiger	=	=				Neutraal			-		**Ja-a**	Nee

*Behoudsdoelstelling is gehaald, doordat afname oppervlak een tijdelijk effect is van het uitvoeren van noodzakelijk beheer.

Yerseke en Kapelse Moer

% aandeel van het N2000-gebied	Doelstelling	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomstperspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie		-	
3,4%	Zilte pionierbegroeiingen zeekraal	=	=				-			-		**Ja- a**	Nee
12,2%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=				-			-		**Ja - a**	Nee
-	Kolgans	=	=	1700	Neutraal							**Ja - a**	Nee
-	Smient	=	=	410	Neutraal							**Ja - a**	Nee

Groote gat

% aandeel van het N2000-gebied	Doelstelling	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomstperspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlak	Kwaliteit	Populatie	Oppervlak	Kwaliteit	Populatie		-	

0,3%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=				-			-		**Nee, tenzij-c**	Ja
1%	Ruigten en zomen harig wilgenroosje	=	=			Neutraal	-			-		**Nee, tenzij-b**	Ja
	Kruipend moerasscherm	=	=	=	Neutraal	Neutraal						**Nee, tenzij-b**	Ja

Canisvliet

% aandeel van het N2000-gebied	**Doelstelling**	**Oppervlak**	**Kwaliteit**	**Populatie**	**Sprake van verslechtering?**			**Doelstelling behaald?**			**Toekomstperspectief**	**Eindoordeel**	**Aanvullende maatregelen**
					Oppervlak	**Kwaliteit**	**Populatie**	**Oppervlak**	**Kwaliteit**	**Populatie**		-	
-	Kruipend moerasscherm	>	>	>	Neutraal							**Nee, tenzij-b**	Ja

Vogelkreek

% aandeel van het N2000-gebied	**Doelstelling**	**Oppervlak**	**Kwaliteit**	**Populatie**	**Sprake van verslechtering?**			**Doelstelling behaald?**			**Toekomstperspectief**	**Eindoordeel**	**Aanvullende maatregelen**
					Oppervlak	**Kwaliteit**	**Populatie**	**Oppervlak**	**Kwaliteit**	**Populatie**		-	
-	Kruipend moerasscherm	>	=	>		Neutraal						**Nee, tenzij-c**	Ja

Bijlage 3 Realisatiestrategie Natuurnetwerk Zeeland 2023-2027

Op weg naar 2027

In het Natuurpact uit 2013 tussen het Rijk en de Provincies is afgesproken om eind 2027 80.000 ha nieuwe natuur te hebben ingericht. Ondertussen is hier ruim 45.000ha van gerealiseerd maar blijft er nog een grote landelijke opgave van 34.432 ha over.

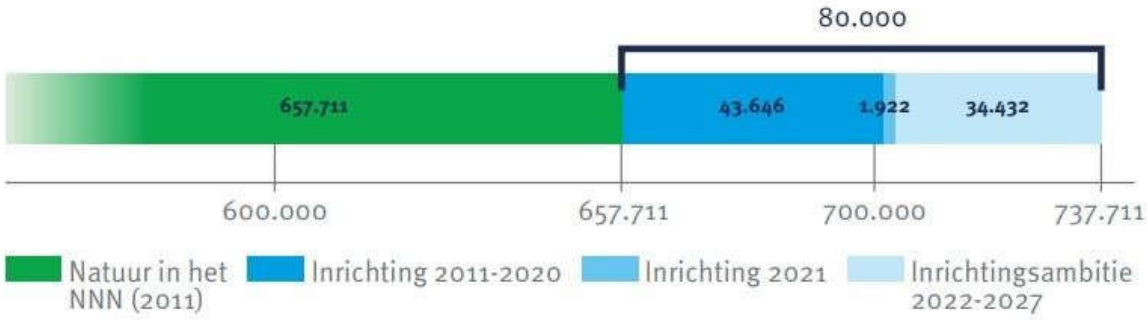

Afbeelding 1 Ontwikkeling van het Natuurnetwerk Nederland uit de 8e Voortgangsrapportage Natuur

Ook in Zeeland is dit een significante opgave en blijft het tijdig realiseren van het Natuurnetwerk

Zeeland energie en aandacht vragen. De afspraak met het Rijk is dat in 2027 het Nederlandse Natuurnetwerk wordt afgerond. Als Zeeland zijn we daarmee goed op gang. De komende jaren moeten de laatste stappen hiervoor gezet worden. De uitvoeringspraktijk laat wel zien dat richting het einde van de opgave, een aantal cruciale hectares moeilijk te verwerven zijn door de lage grondmobiliteit.

In Zeeland is de afgelopen decennia hard gewerkt aan de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur, nu het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ) genoemd. Mede hierdoor is de resterende opgave voor Zeeland in verhouding klein en lopen we naar verhouding voor op het landelijk gemiddelde. Voor Zeeland hebben we per 1-1-2022 een inrichtingsopgave van 702 ha en een verwervingsopgave van 650 ha. Dit betreft 2% van de landelijke opgave.
Voor het behalen van deze opgave zijn uitgangspunten, aanpak en acties geformuleerd in de Omgevingsvisie Zeeland, Natuurvisie, Nota Grondbeleid en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied. Deze realisatie strategie is een voortzetting van het reeds bestaande beleid in Zeeland.

Analyse en prognose

Per januari 2022 ligt er een opgave van 702 ha aan nieuw in te richten natuur. Hiervan moeten er nog 650 ha verworven worden, 52 ha is reeds verworven en moet nog worden ingericht. De huidige inschatting is dat per 1-1-2023 de verwervingsopgave 557 ha is en de inrichtingsopgave 679 ha. Beide opgaven zijn opgenomen in de Provinciale begroting voor 2023.

In onderstaande grafiek is de voortgang van de verwervings- en inrichtingsopgave te zien over de afgelopen jaren. Hierin is te zien dat er vooruitgang wordt geboekt. Momenteel wordt er door zowel de Provincie Zeeland als partners gewerkt aan de realisatie. De kansen waar momenteel aan gewerkt wordt maar die nog niet verworven en ingericht zijn, worden nauwgezet gevolgd en worden in de grafiek gearceerd weergegeven. Mede hierdoor is de prognose dat met de huidige strategie in 2027 de gronden voor het Natuurnetwerk Zeeland grotendeels verworven zijn. Aangezien de inrichting logischerwijs volgt op de verwerving zal

deze nog doorlopen na 2027. Verwachting is dat met de huidige strategie, uitgangspunten en instrumenten, er na 2027 een verwervingsopgave van ca. 150 ha blijft. Van belang is dat de

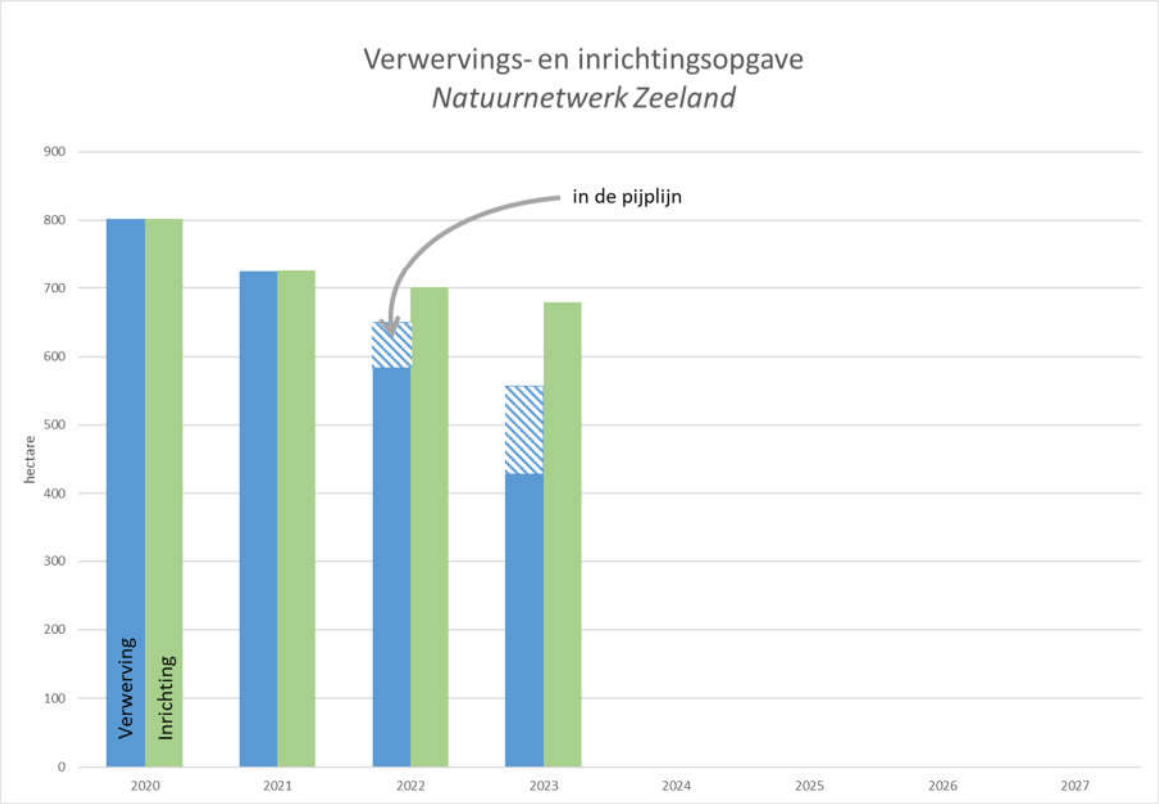

inzet blijft om kwaliteit te realiseren en de juiste percelen verwerven.

Zeeuwse uitgangspunten

In het proces naar het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied, zijn de uitgangspunten, die gehanteerd worden voor de realisatie en afronding van het Natuurnetwerk Zeeland, uitvoerig besproken en behandeld. Zowel in- als extern. De Uitgangspunten voor realisatie en het instrumentatrium zijn ook in lijn met de Natuurvisie 2017-2022 en de Zeeuwse Omgevingsvisie 2021 zoals vastgesteld door Provinciale Staten.

✓ Vrijwilligheid of bereidheid bij grondeigenaren voor verwerving van gronden

We houden vast aan een Zeeuwse stimulerende aanpak die gebaseerd is op vrijwilligheid.

✓ Afstemming natuur, landbouw en waterbeheer

In de planvorming en realisatie wordt binnen de grenzen van de doelstelling, wordt rekening gehouden met aanliggende functies.

✓ Toegankelijke en beleefbare natuurgebieden

In planvorming, realisatie en beheer wordt zo veel mogelijk rekening gehouden met de beleefbaarheid en draagkracht van deze gebieden.

✓ Kwaliteit en Flexibiliteit

Realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland vindt plaats op basis van kwaliteit. Daarbij gaat het om het realiseren van hectares die de hoogste bijdrage leveren aan geformuleerde instandhoudingsdoelen en overige natuurdoelen uit het Natuurbeheerplan. Daarnaast ligt ook de focus op het kwalitatief verbeteren van stikstof gevoelige en/of stikstof overbelaste Natura 2000-leefgebieden. Deze inspanning ligt in lijn met de Strategische aanpak stikstof en is gericht op herstel van Natura 2000 natuur en het daarmee vrijspelen van economische ruimte voor Zeeland. Binnen deze grenzen wordt actief gezocht naar kansen om flexibel om te

gaan met de beoogde nieuwe natuur zoals deze is vastgelegd in het Natuurbeheerplan.

✓ We versterken het aangesloten natuurnetwerk

Het realiseren van de restopgave is gericht op het vergroten van bestaande natuur, waarbij grotere aaneengesloten natuurgebieden zoveel mogelijk onderling zijn verbonden. Daarnaast horen binnen het NNZ ook kleinere of losstaande waardevolle natuurgebieden. Ook deze zijn en blijven onderdeel van dit netwerk.

Versnellingsstrategie

Versnellen van de realisatie NNZ zal gebeuren op een manier waarbij vastgehouden wordt aan de uitgangspunten zoals vastgelegd in de Natuurvisie (2016), Omgevingsvisie Zeeland (2021) en het Uitvoeringsprogramma Balans in het Landelijk gebied (2021).

1. Flexibiliteit en kwaliteit

Omdat er zich door het uitgangspunt van vrijwilligheid situaties voor zullen doen waarbij percelen 'nieuwe natuur' niet als natuur kunnen worden gerealiseerd, zullen we de ruimtelijke flexibiliteit opzoeken. Dit betekent dat wanneer er zich elders kansen voor doen waar kwalitatief waardevolle natuur gerealiseerd kan worden, we deze kansen verkennen en uitvoeren. Om de kwaliteit van het NNZ te bewaken zijn sleutelpercelen geïdentificeerd die cruciaal zijn om het NNZ kwalitatief goed af te ronden. Dit zijn percelen die bijvoorbeeld binnen Natura2000 begrenzing liggen, cruciaal zijn om de hydrologie van een gebied op orde te krijgen voor natuur of om andere reden nodig zijn om het kwaliteitsniveau van het natuurgebied te realiseren. Bij het verwerven van nieuwe natuur is er dus ruimte om flexibel in te spelen op de mogelijkheden. Dat betekent dat gronden, met behoud van de gewenste natuurkwaliteit, kunnen wisselen. Jaarlijks wordt dit geïnventariseerd en aangepast in het natuurbeheerplan. Omdat we hiermee ook andere opgaven proberen te koppelen, biedt dit kansen voor een inhoudelijke verbreding van het NNZ.

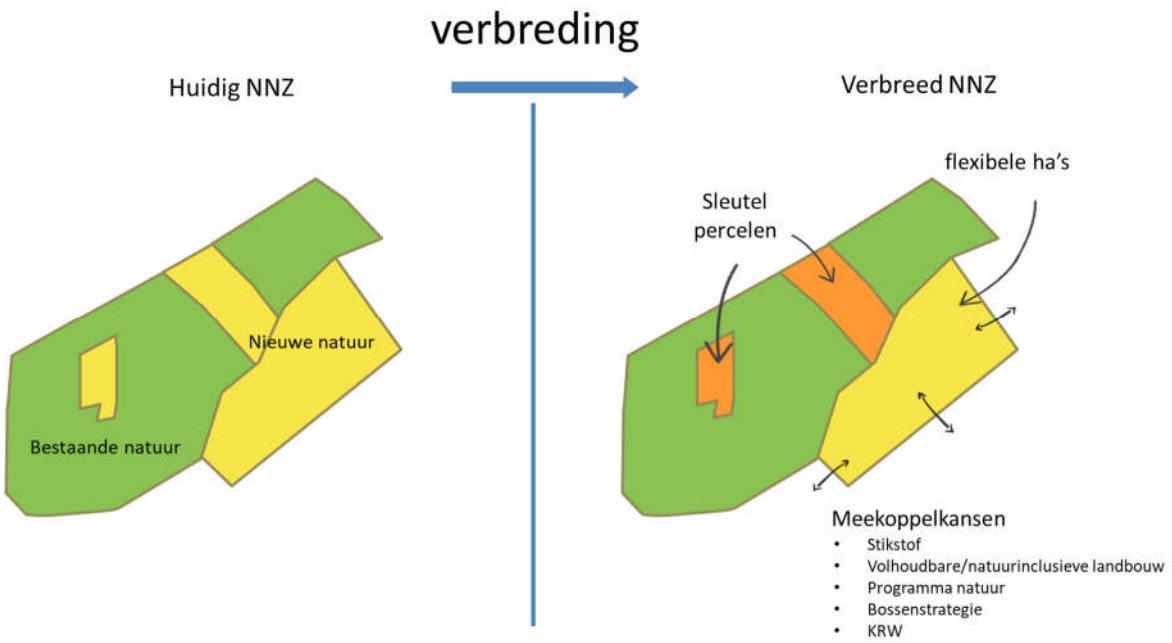

Actie:	*Wanneer:*
Doorlopen van acties op basis van analyse sleutelpercelen	2022-2027
Jaarlijkse evaluatie van voortgang en strategie	2023-2027

2. Realisatie door Partners

Iedere grondeigenaar kan potentieel bijdragen aan het realiseren van het Natuurnetwerk Zeeland. Hiervoor vormt de Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap (SKNL) een belangrijk instrument. SKNL kan worden ingezet nadat gronden deel uitmaken van de begrenzing van het Natuurnetwerk en dan specifiek voor het omvormen van gronden naar natuur. Dit betreft zowel een complete vergoeding van de waardedaling van gronden wanneer deze van hun huidige functie naar natuur worden omgezet als een vergoeding voor de inrichtingskosten. Voor het hierop volgend natuurbeheer kan door gecertificeerde organisaties en particulieren subsidie ontvangen worden. De Provincie heeft en zal blijvend de partners in Zeeland betrekken bij de natuurrealisatie opgave. Dit gebeurt door regelmatige contacten met de huidige natuurbeheerders en een actieve communicatie en stimulering van particulier natuurbeheer. Dit betreft zowel bestaande particuliere natuurbeheerders als huidige grondeigenaren van begrensde natuur. Bijvoorbeeld de huidige agrarische eigenaren of gebruikers. Veel gronden hebben een vorm van pachtgebruik die verwerving of ontwikkeling tegengaat. Momenteel is er geen oplossing die goed is voor zowel eigenaar als pachter terwijl dit wel belangrijk is. Het streven is erop gericht het belang van de eigenaar en de pachter te dienen. In 2023 zal dus verkend worden of een nieuwe Grondverwervingsregeling, die hier oplossingen voor biedt, in Zeeland opengesteld kan worden.

Actie:	***Wanneer:***
Betrekken van partners bij de opgave en ondersteuning in de realisatie hiervan	2023-2027
Actieve stimulering van particulier natuurbeheer	2023-2027
Instrument nieuwe grondverwervingsregeling verkennen	2023
Nieuwe regelingen onderzoeken	2023

3. Kavelruilbureau en Grondbank Zeeland

Voor het verwerven van gronden die uiteindelijk deel uit gaan maken van het Natuurnetwerk blijven we onverminderd gebruik maken van met name het instrument Kavelruilbureau Zeeland met de daarbij behorende instrumenten die zijn gekoppeld aan het provinciaal vastgoedbeleid (Nota Grondbeleid 2022). Deze instrumenten worden ingezet door partners en de Provincie Zeeland zelf.

Actie:	***Wanneer:***
Het kavelruilbureau wordt blijvend ingezet om het natuurwetwerk te realiseren.	2023-2027
Wanneer de kansen zich voordoen, een actieve benadering van eigenaren van begrensde percelen of percelen die grenzen aan het huidige natuurnetwerk en een gelijke ecologische potentie hebben.	2023-2027

4. Realisatie door Provincie Zeeland

Al enkele jaren, wordt er actief grond verworven door de Provincie Zeeland. Om realisatie te versnellen zal de Provincie Zeeland zelf ook natuurontwikkelingsprojecten uitvoeren.
Het tussentijds beheer tussen aankoop en inrichting wordt verder nog uitgewerkt naar aanleiding van acties die zijn opgenomen in de Nota Grondbeleid 2022.
Uit analyses naar het eigendom van de nog te realiseren natuur blijkt dat meer dan 25% in eigendom is van het Rijksvastgoedbedrijf. Verwerving hiervan is tot op heden niet gelukt maar gezien de ligging en omvang cruciaal. Hier wordt speciale actie op ondernomen om deze te verwerven.

Als Provincie zetten we in op het vervreemden van gronden overeenkomstig het provinciaal vastgoedbeleid (Nota Grondbeleid 2022). Verschillende vormen van vervreemding in combinatie met belangstellende registratie zullen hiervoor verkend worden. Naast de bestaande partners als terrein beherende organisaties en –particulieren, zullen ook andere particulieren grondeigenaren worden aangemoedigd om natuurbeheer via het stelsel voor hun rekening te nemen. Daarbij kunnen grondeigenaren aanspraak maken op de daarvoor beschikbare beheersubsidie Subsidie Natuur en Landschap (SNL) op basis van het jaarlijks geactualiseerde provinciaal Natuurbeheerplan 2016.

Actie:	***Wanneer:***
Hernieuwde poging tot actief verwerven van gronden in eigendom van het Rijksvastgoed bedrijf	2022/2023
Verkennen van diverse vormen en momenten van vervreemding.	2022/2023
Vervreemding van ingerichte- en wellicht niet ingerichte percelen binnen het NNZ	2023-2027
Ontwikkelen van tijdelijk beheer, gericht op toekomstige functie, van provinciale eigendommen in het NNZ	2023

Naar 2027 toe

Door de landelijke Taskforce Versnelling is een advies uitgebracht over mogelijk instrumentarium om de opgave te realiseren. Onderstaande tabel geeft de voorgestelde instrumenten door de landelijke Taskforce Versnelling Natuurnetwerk Nederland weer. In kleuren is aangegeven welke voorgestelde instrumenten hiervan in de Zeeuwse versnellingsstrategie worden ingezet. Niet alle voorgestelde instrumenten worden in Zeeland ingezet. Zelfs richting het einde van de opgave, waarin verwerving moeilijker wordt, blijven we in Zeeland door middel van maatwerk namelijk vooruitgang boeken. We blijven de kwaliteit van het beoogde Natuurnetwerk hoog houden en verwachten richting 2027 het beoogde natuurnetwerk grotendeels te hebben afgerond.

	Versterking samenwerking derden
	Ondersteuning partners
	Pachtinstrumentarium beter benutten
	Interne afstemming grondpositie Provincie verbeteren
	Opzetten en ontwikkelen provinciale grondbank en kavelruilbureau
	Opzet provinciaal coördinatieteam/aanspreekpunt
	Ontwikkelen fondsen
	Inzetten op natuurkwantiteit in plaats van natuurkwaliteit
	Inrichting administratief eerder gereed melden
	Inzet dwingend instrumentarium

Bijlage 4 Herkomst depositie per Natura 2000-gebied

Canisvliet - 125
141 ha

Canisvliet is een voormalige getijdenkreek met vlakke oevers met vochtige graslanden en rietlanden.

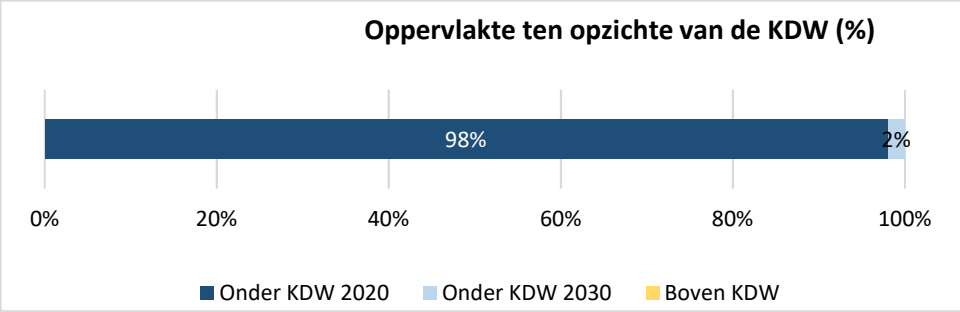

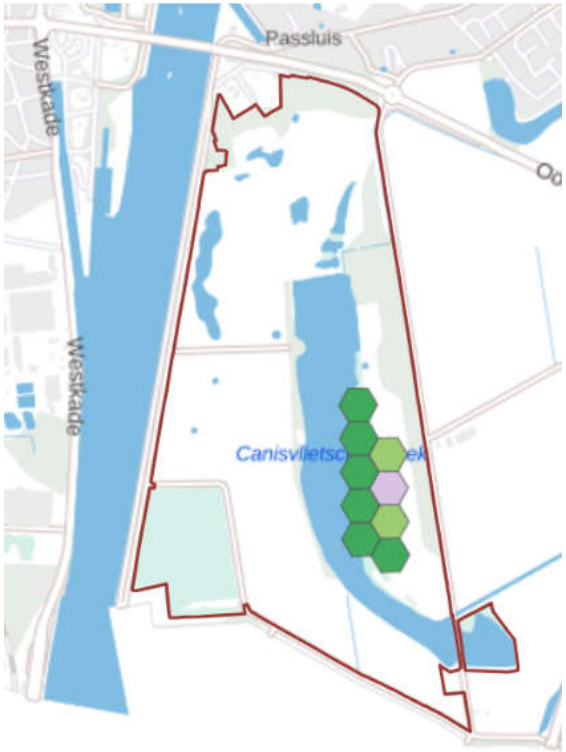

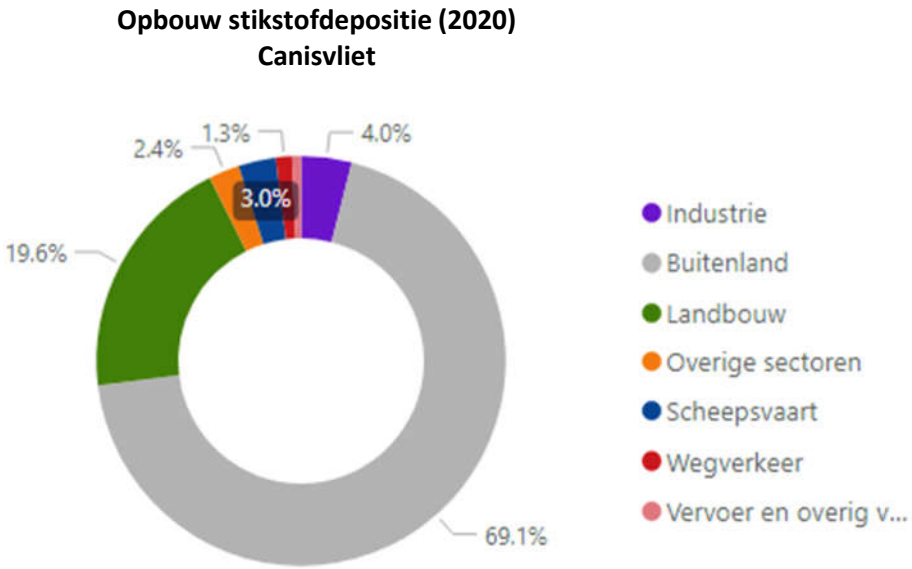

Grevelingen - 1150
13.753 ha

De Grevelingen is een voormalige zeearm gelegen tussen Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland. Het is sinds de afsluiting door de Deltawerken het grootste zoutwatermeer van Europa en bevat een aantal eilanden waar uitgestrekte, soortenrijke duinvalleibegroeiingen en zilte pioniergemeenschappen voorkomen, alsmede uitgestrekte oeverlanden (onder meer de Slikken van Flakkee) met zilte begroeiingen, graslanden, ruigten, struwelen en bos.

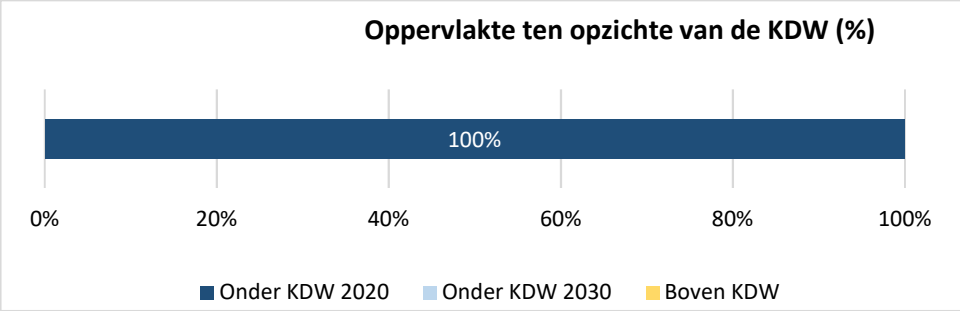

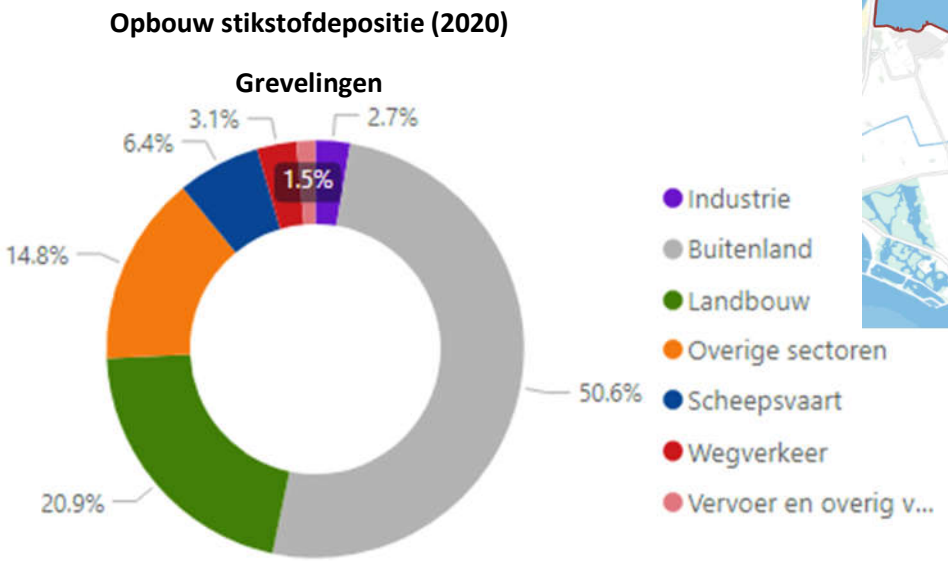

Groote Gat - 124
70 ha

Het Groote Gat is een voormalige kreek, die verbonden is geweest met het Zwin, met omliggende vochtige en zoute graslanden, rietkragen en struweel.

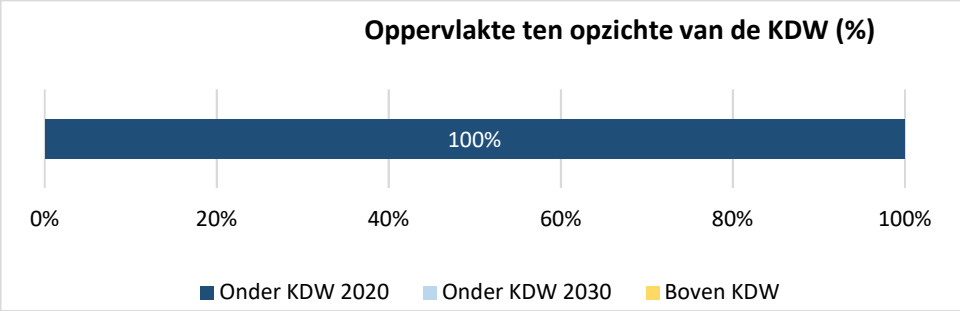

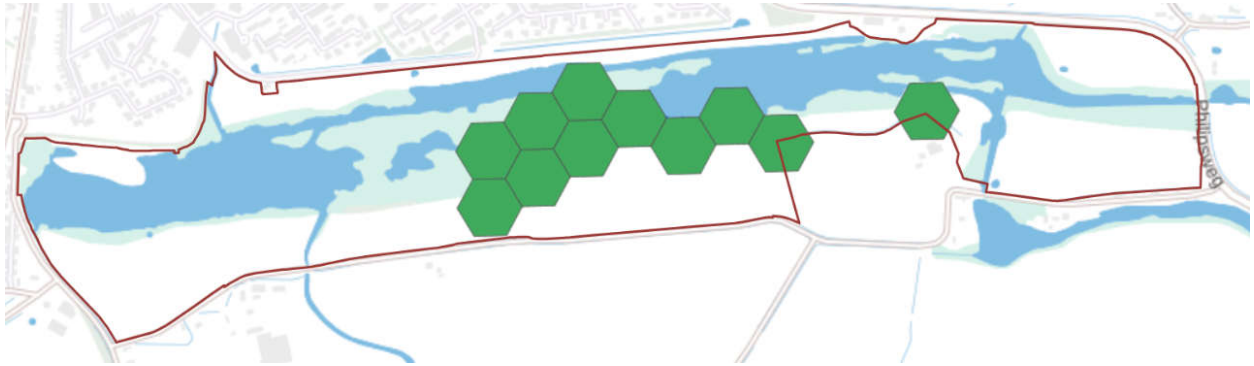

Opbouw stikstofdepositie (2020)
Groote Gat

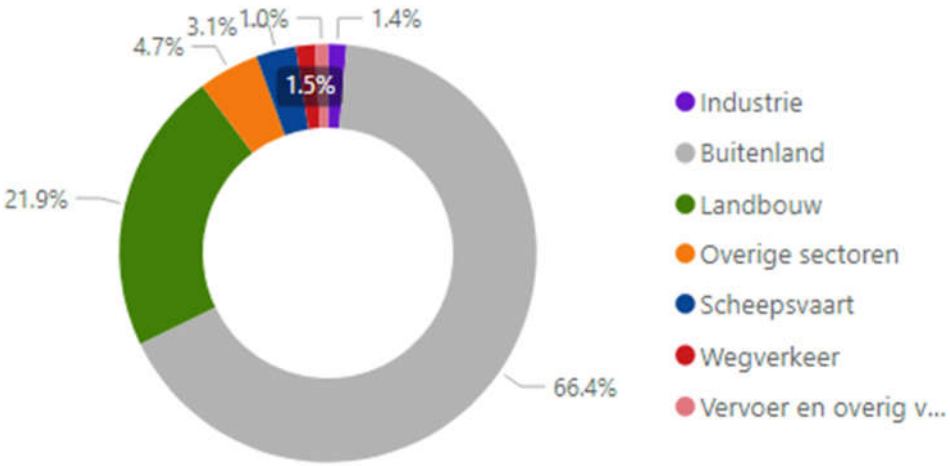

Kop van Schouwen - 116
2.242 ha

De Kop van Schouwen is een duingebied op het westelijke uiteinde van Schouwen-Duiveland. Het gebied omvat een aantal deelgebieden met een verschillende ontstaansgeschiedenis, waardoor kalkrijke jonge duinen, kalkarme oude duinen, klifduinen en stuifduinen aanwezig zijn.

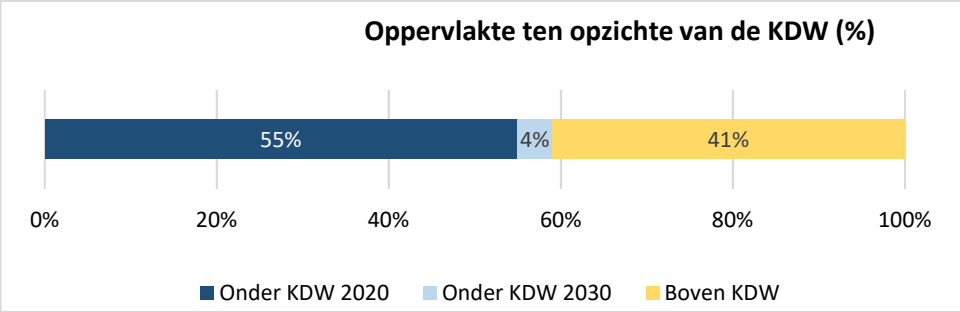

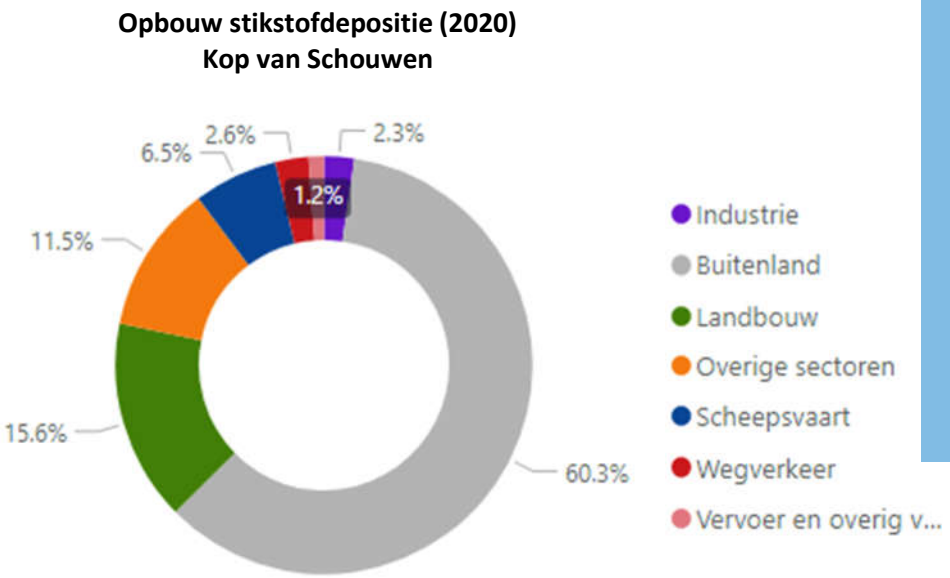

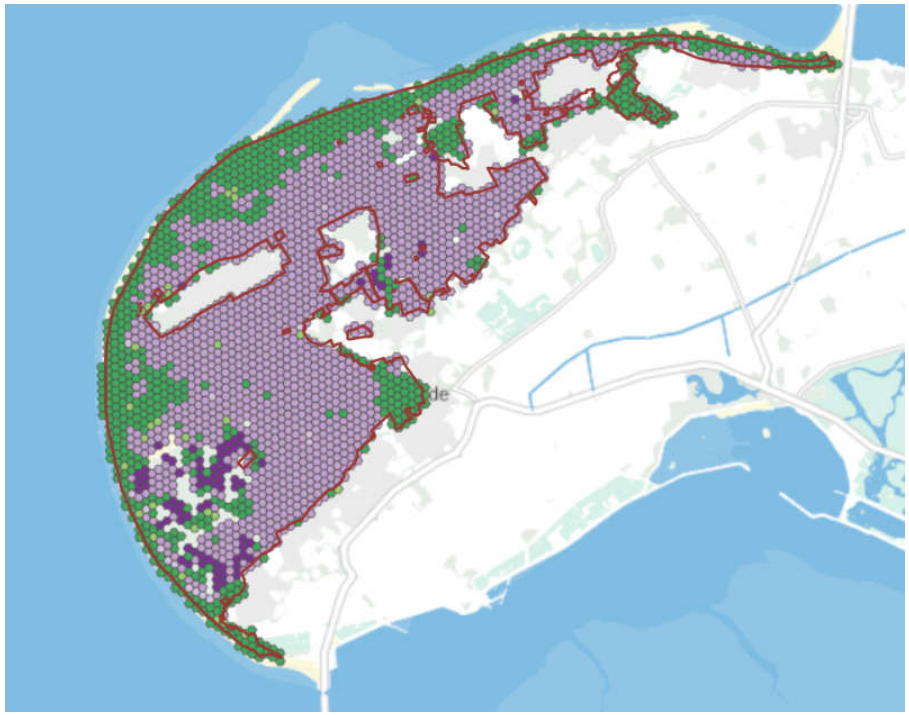

Krammer-Volkerak – 114
6.081 ha

Het Volkerakmeer in zijn huidige vorm is een "afgesloten zeearm" waarin nog veel van de kenmerken van het voormalige intergetijdengebied "Krammer-Volkerak" bewaard zijn gebleven (diepe centrale geul met steile taluds en aansluitende ondiepten met minder steil talud en drooggevallen platen). Het Volkerak (circa 6000 ha) vormt nu één waterlichaam met de Eendracht en het Zoommeer (circa 2000 ha).

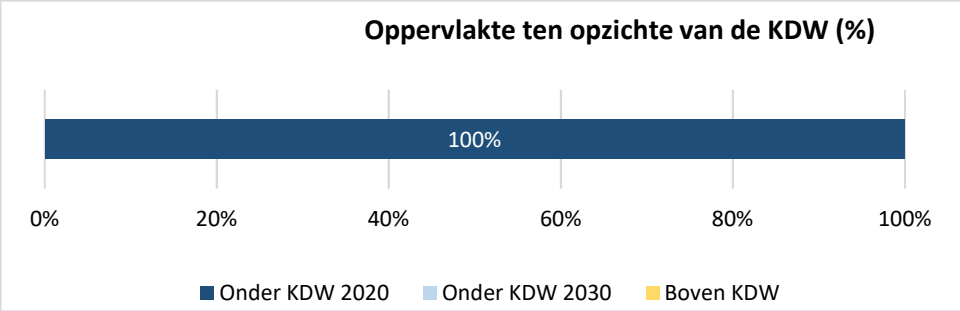

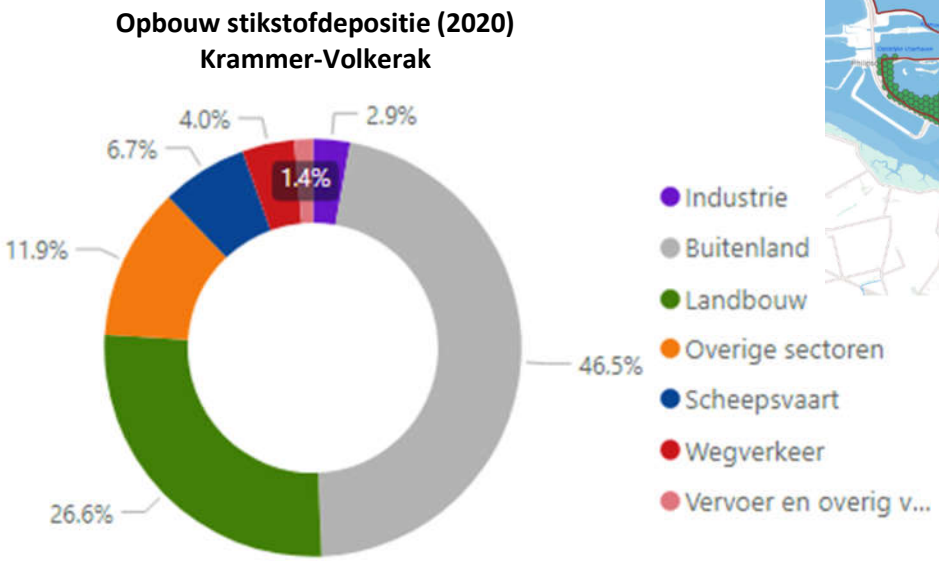

Manteling van Walcheren – 117
735 ha

De Manteling van Walcheren betreft een kalkarm duingebied aan de noordwestrand van het voormalige eiland Walcheren. De kust is hier al vele honderden jaren een afslagkust en de kustlijn is in de loop der tijd met enkele kilometers landinwaarts verplaatst. Hierdoor is de zone met primaire duinen uiterst smal of ontbreekt volledig en komen de oude duinen tot zeer kort aan de kustlijn.

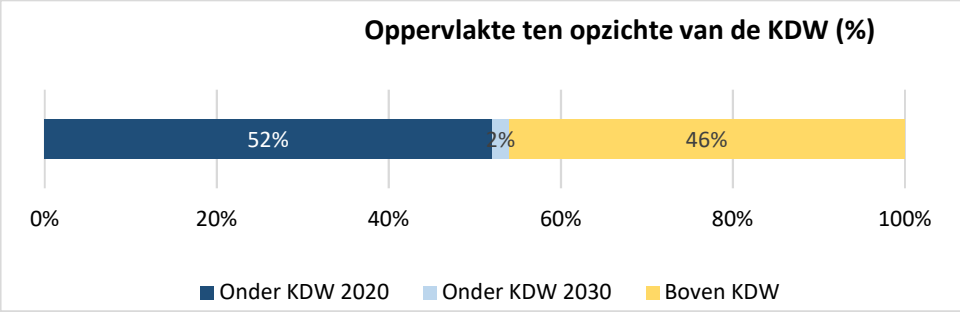

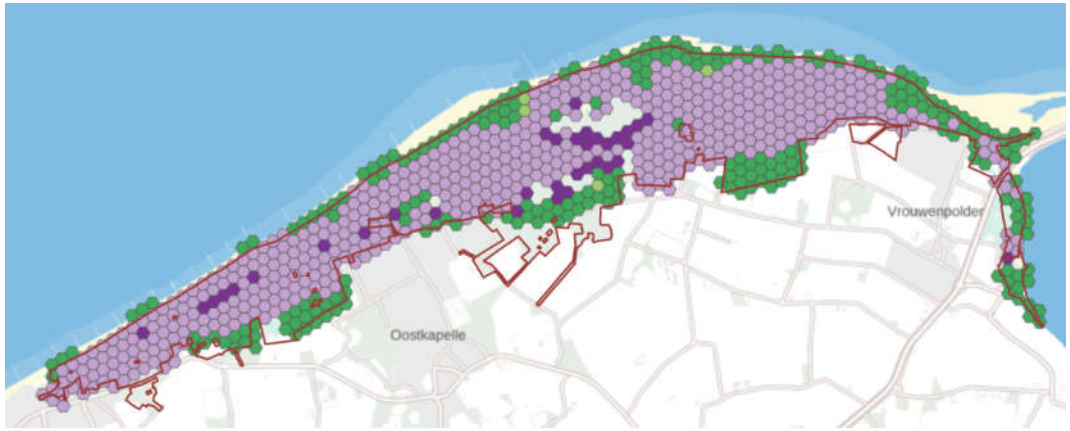

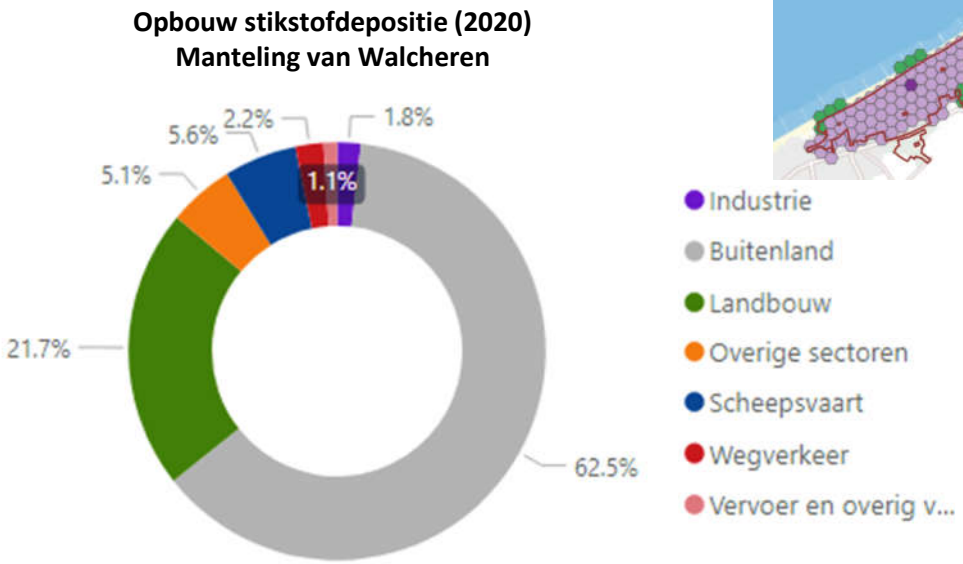

Oosterschelde – 118
36.976 ha

Het gebied Oosterschelde is een onderdeel van het voormalige estuarium van de Schelde. In 1986 is de Oosterschelde van de zee afgesloten door een stormvloedkering, die de getijdenwerking nog in enige mate toelaat. Als gevolg van de getijdenstromen vinden erosie- en sedimentatieprocessen plaats die resulteren in een wisselend patroon van schorren, slikken en droogvallende platen (het intergetijdengebied), ondiep water en diepe getijdengeulen.

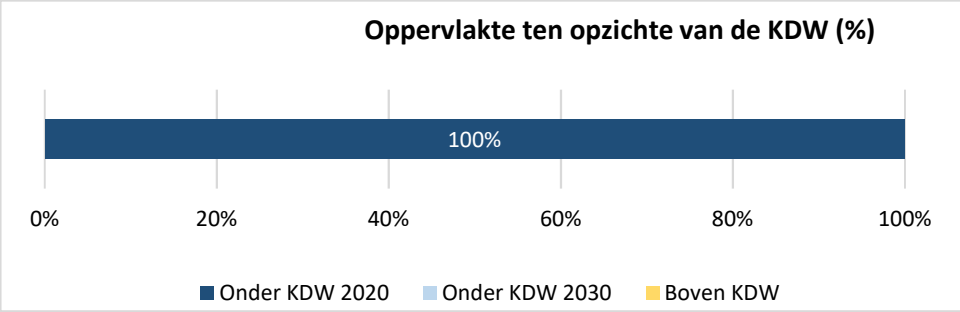

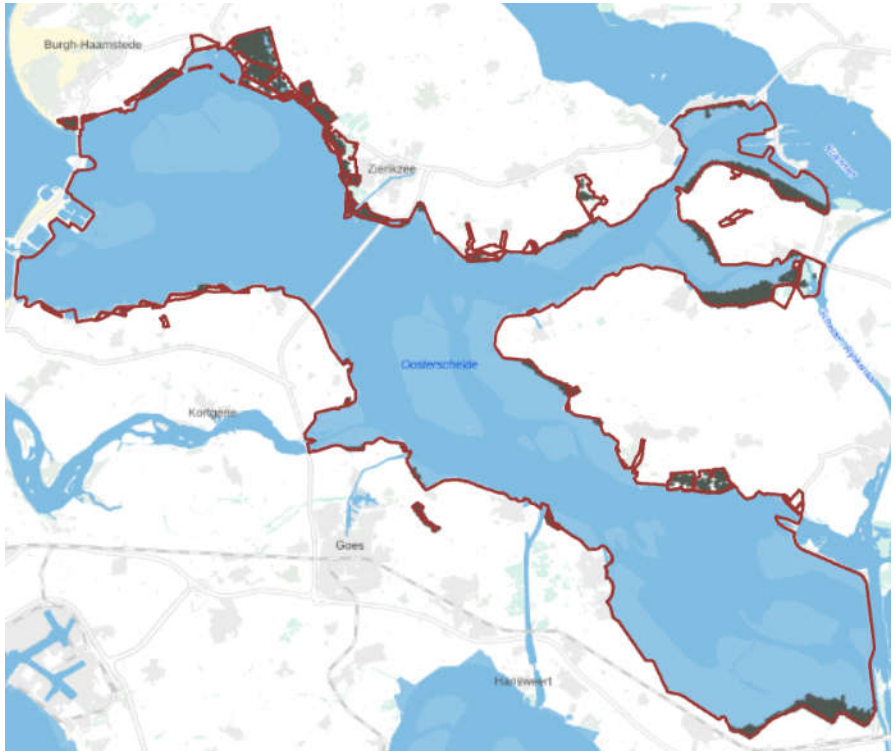

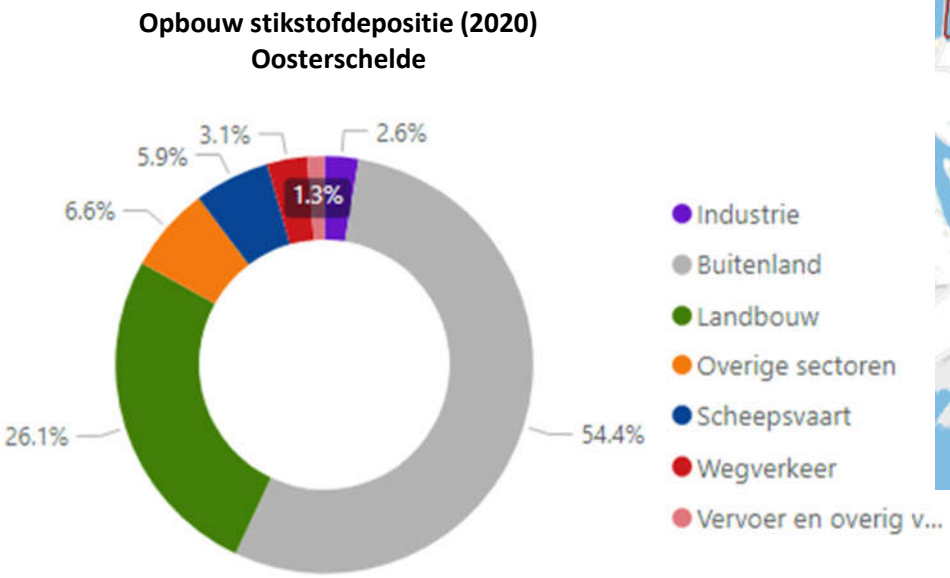

Vogelkreek – 126
97 ha

De Vogelkreek is een voormalige kreek met omliggende vochtige en zoute graslanden.

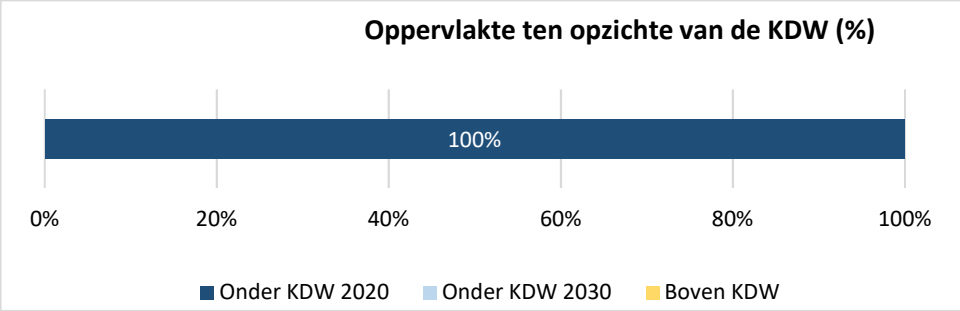

Opbouw stikstofdepositie (2020)
Vogelkreek

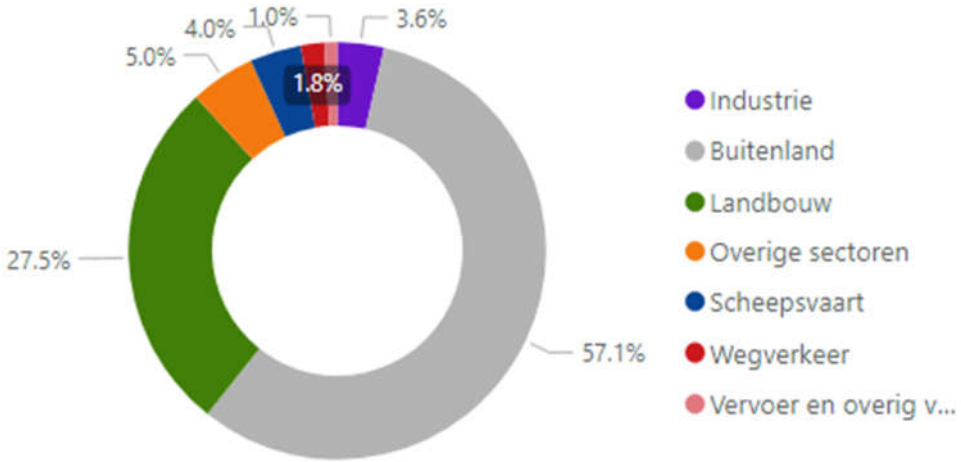

Voordelta – 113
83.534 ha

De Voordelta omhelst het ondiepe zeegedeelte van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse Delta. Het gebied wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een gevarieerd en dynamisch milieu van kustwateren (zout), intergetijdengebied en stranden, dat een relatief beschutte overgangszone vormt tussen de (voormalige) estuaria en volle zee.

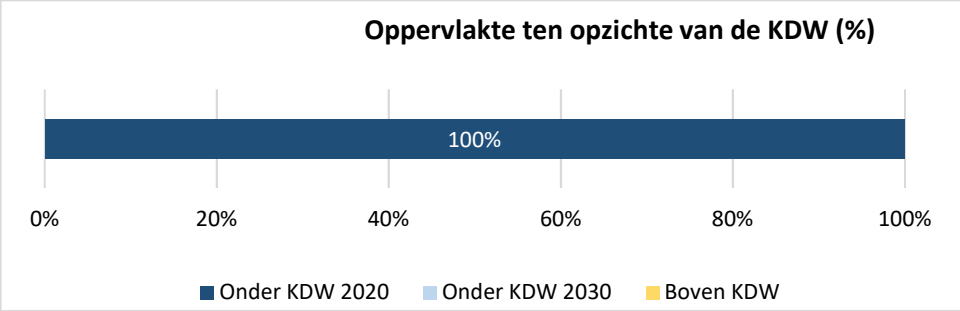

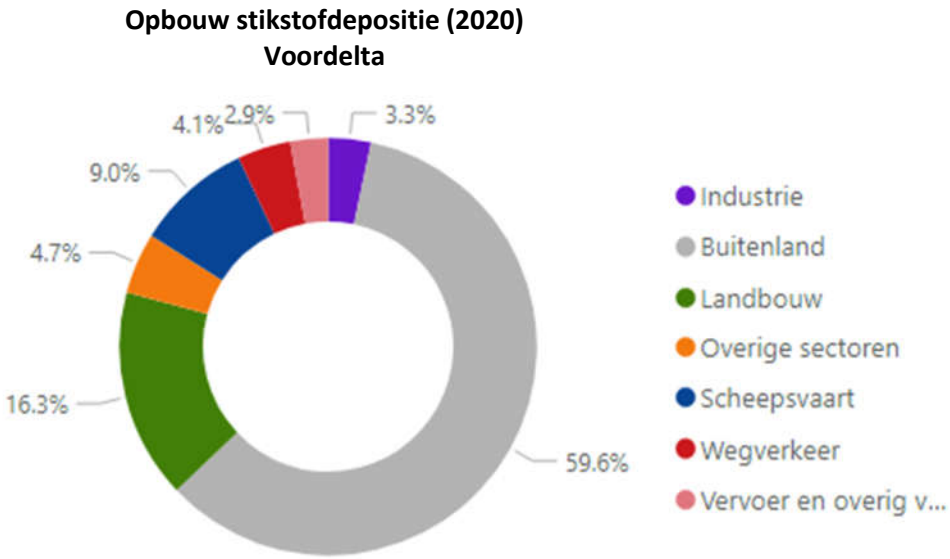

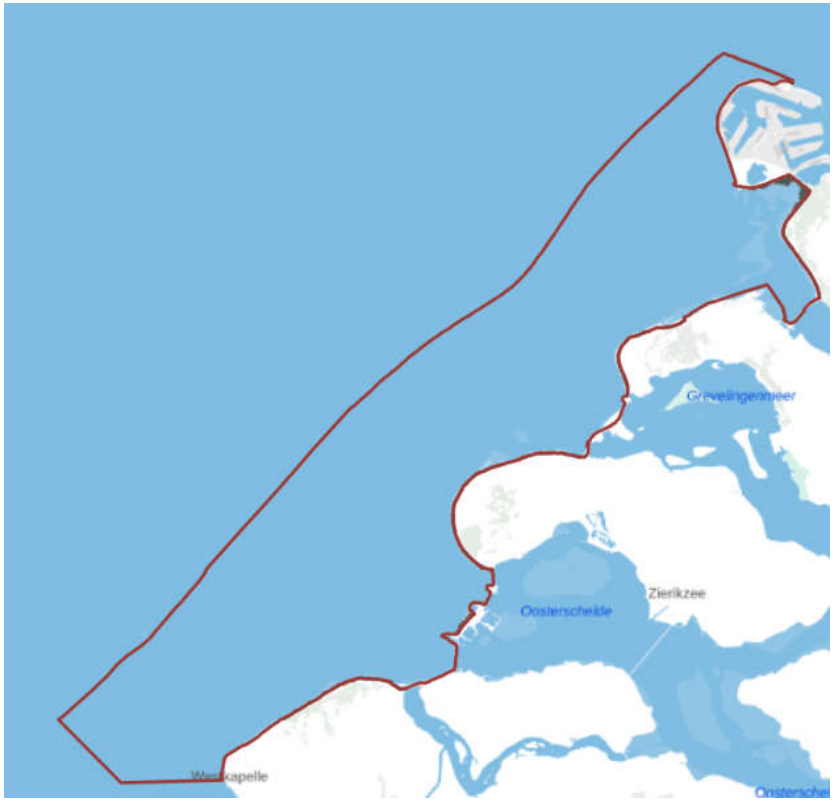

Westerschelde & Saeftinghe – 122
44.052 ha

De Westerschelde is de zuidelijke tak in het oorspronkelijke mondingsgebied van de rivier de Schelde. Het is de enige zeetak in de Delta waar nu nog sprake is van een estuarium met open verbinding naar zee. Het betreft een zeer dynamisch gebied, mede door de trechtervorm ervan, waarin het getijverschil naar achteren erg groot wordt.

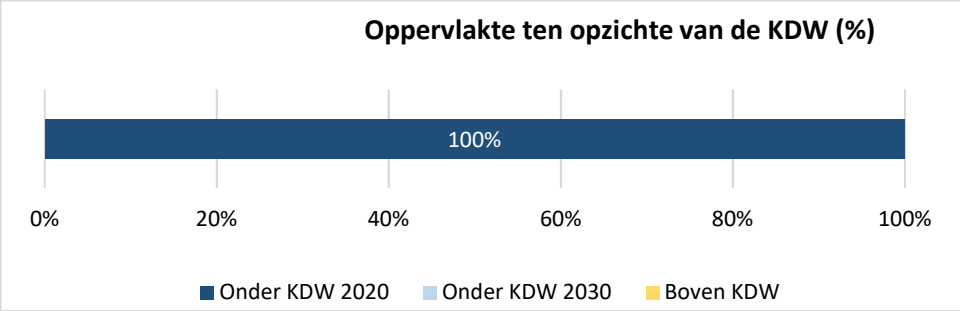

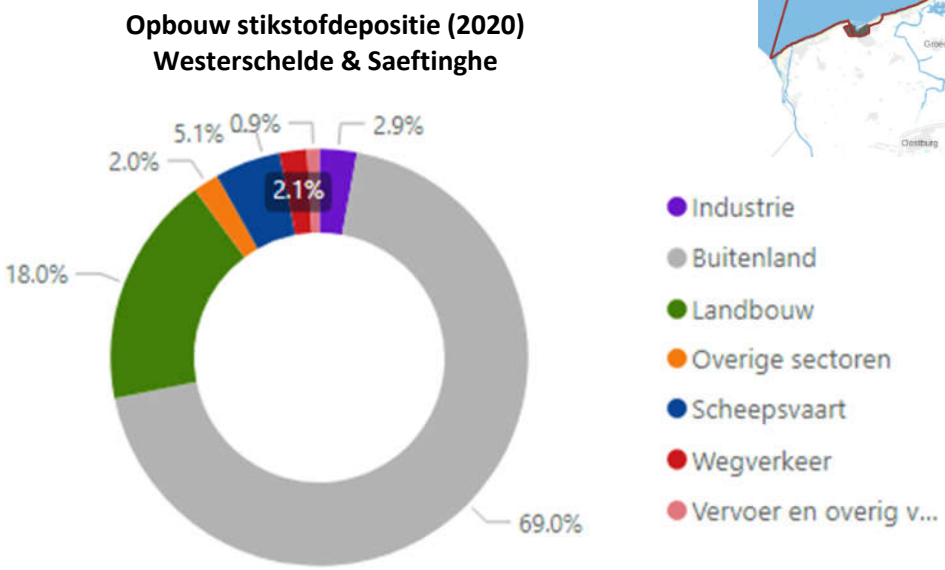

Yerseke en Kapelse Moer – 121
433 ha

De Yerseke en Kapelse Moer behoort tot de oudste polderkernen van Zeeland, die in de twaalfde eeuw al zijn bedijkt. Het oudland Yerseke en Kapelse Moer vormt een van de laatste stukken authentiek Zeeuws polderlandschap. Aan de ligging van de slootjes is het oude, kleinschalige verkavelingspatroon nog herkenbaar.

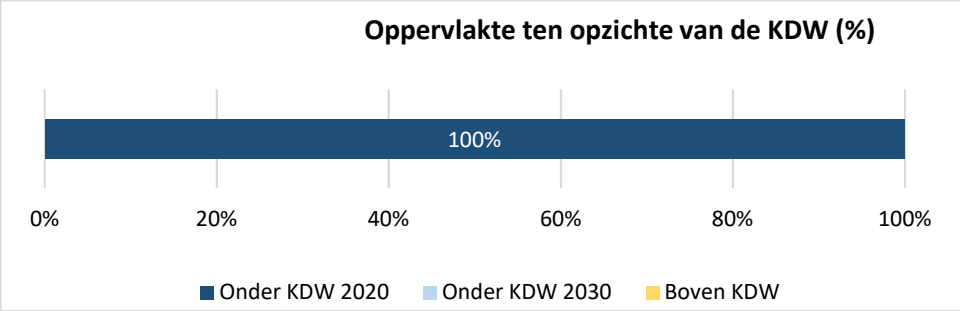

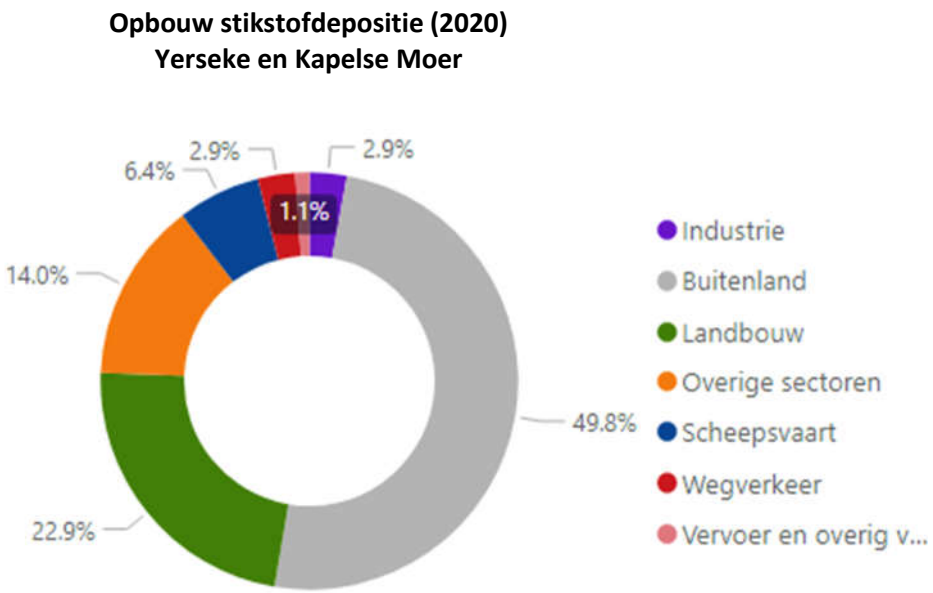

Zwin & Kievittepolder – 123
121 ha

Het Zwin is een sluftergebied op de grens van Nederland en België. Ongeveer een derde deel van het gebied ligt in Nederland, het grootste deel in België. Het Zwin bevat dynamische duinen en is een van de weinige gebieden in Zeeland met een zandig schor en bijbehorende vegetatie. In de aangrenzende Kievittepolder bevindt zich de meest zuidwestelijke populatie van de Kamsalamander in ons land.

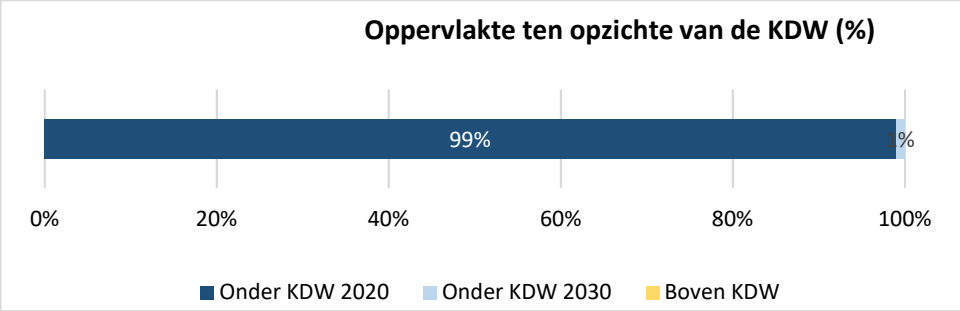

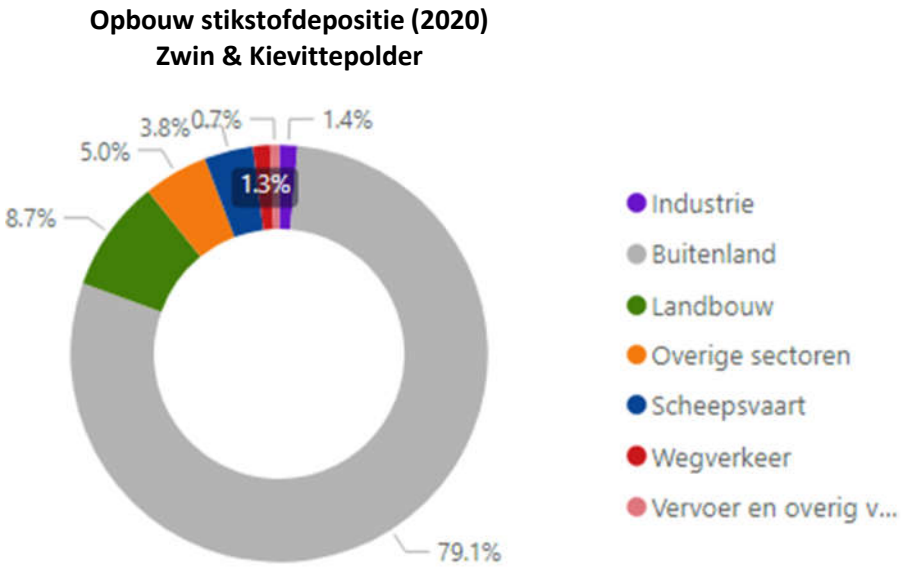

Bijlage 5 Sociaal Economische Effecten Analyse

Sociaaleconomische Effectenanalyse (SEEA)

Provinciaal gebiedsprogramma

tussenrapportage – mei 2023

KENNISCENTRUM ZEEUWSE SAMENLEVING

Inhoudsopgave

1. Inleiding 3
2. Situatieschets 4
3. Procesbeschrijving 10
4. Resultaat van de SEEA 14
5. Reflectie en vervolg 19
Referentielijst 22

Concept

1. Inleiding

Een vereiste voor de gebiedsprogramma's die alle Provincies vóór 1 juli 2023 moeten aanleveren aan het Rijk is een beschrijving van de verwachte sociaaleconomische effecten van de beoogde maatregelen om de gebiedsdoelen van de Provincie te realiseren. Deze informatie is relevant om inzicht te krijgen in de bredere effecten van de maatregelen in het landelijk gebied. De Provincies kunnen de uitkomsten in het vervolgtraject gebruiken voor het afwegen en nader invullen van maatregelen(pakketten) en aanvullend beleid (Reinhard et al., 2023).

De Provincie Zeeland heeft in februari 2023 aan HZ|Kenniscentrum Zeeuwse Samenleving (HZ|KCZS) gevraagd om te ondersteunen bij de sociaaleconomische effectenanalyse (SEEA) van de maatregelen zoals die beschreven zijn in het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie Zeeland (Provincie Zeeland, 2023). HZ|KCZS heeft de benodigde stappen rond de SEEA gefaciliteerd tot 1 juli 2023 en zal ook na deze datum betrokken blijven bij de vervolgstappen rond de effectenanalyse.

In deze rapportage bespreken wij de stappen die wij samen met experts van de Provincie Zeeland hebben doorlopen in de periode van maart tot en met mei 2023. Wij geven eerst een situatieschets rond de uitstoot en depositie van stikstof in Zeeland en de mogelijke maatregelen die het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie beschrijft. Vervolgens beschrijven wij de stappen die zijn ondernomen om tot de SEEA te komen. In paragraaf 4 presenteren wij de eerste resultaten van de SEEA en werken daar één beoogde maatregel uit, namelijk die van het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem. Tot slot reflecteren wij op het proces tot nu toe en geven we een doorkijk naar de mogelijke vervolgstappen na 1 juli 2023.

Concept

Omslagfoto: Gabriel Jimenez (2017) Unsplash

2. Situatieschets

In het kort

- Vooral in de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren, twee Habitatrichtlijngebieden, wordt de Kritische Depositiewaarde overschreden
- Het beeld over de herkomst van stikstofdepositie in Zeeland is anders dan dat in veel andere regio's van Nederland
- Het buitenland is in Zeeland verantwoordelijk voor drie vijfde van de stikstofdepositie; een vijfde komt van de landbouw
- Ook de landbouwsector is in Zeeland anders verdeeld; de sector bestaat met name uit akkerbouw; terwijl elders vooral de veeteelt de grootste speler is
- De voorgestelde maatregelen in het Zeeuwse Gebiedsprogramma 0.5 zijn versnipperd en omvangrijk in aantal

Op basis van de situatieschets richten wij ons, voor de uitvoering van de sociaaleconomische effectenanalyse, op voorgenomen maatregelen voor sectoren die binnen de invloedssfeer van de regio vallen. We laten het buitenland dan ook (voor nu) buiten beschouwing en richten ons op de maatregelen voor de landbouw. Specifiek kijken we naar een maatregel die gericht is op bedrijven die akkerbouw als hoofdzakelijke inkomensbron hebben, te weten: het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem.

Het komt in de lucht, het verspreidt zich en het komt in én op de grond: reactief stikstof kent geen geografische grenzen. Een korte situatieschets, in zes kaarten en grafieken.

1| Reactief stikstof als boosdoener

Bij het stikstofvraagstuk gaat het voornamelijk om de stoffen ammoniak en stikstofoxide. Ammoniak is veelal afkomstig van de landbouw. Stikstofoxide wordt met name uitgestoten door het verkeer en de industrie. Bekijken we de uitstoot van beide stoffen in Zeeland dan zijn de bronnen van de uitstoot ook visueel te herleiden. Zo is de uitstoot van stikstofoxide hoog rond de A58 die loopt, voor wat betreft het traject in Zeeland, van Bergen op Zoom tot aan Vlissingen. Bovendien zien we hogere concentraties rond de industrie van Vlissingen-Oost en Terneuzen.

De uitstoot van ammoniak is meer verspreid over Zeeland. Toch zien we enkele gebieden waar deze uitstoot hoger ligt. Let bijvoorbeeld op de gemeente Tholen die op plaatsen wat donkerder kleurt, evenals rond het dorp Kruiningen in de gemeente Reimerswaal. Of de gemeente Hulst waar, volgens de metingen, op de grens met de gemeente Terneuzen hogere concentraties ammoniak voorkomen.

Kaart 2.1: uitstoot van stikstofoxide en ammoniak in Zeeland.

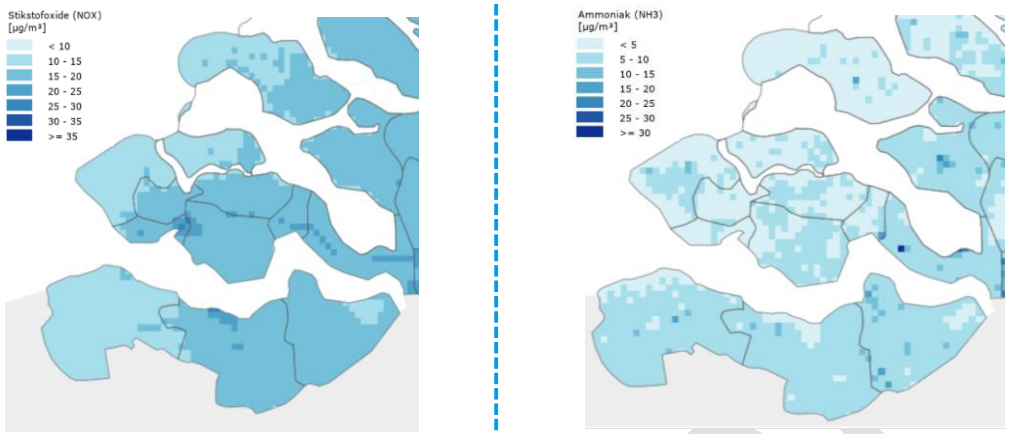

Bron: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2023)

2| In Zeeland met name overschrijding kritische stikstofdepositie in Habitatrichtlijngebieden

Reactief stikstof heeft als negatief gevolg dat de staat van de natuur achteruitgaat. Bij deze achteruitgang kijkt Nederland met name naar de Vogel- en Habitatrichtlijn, richtlijnen die zijn opgesteld door de Europese Unie en als doel hebben om de biodiversiteit in Europa in stand te houden. Binnen Zeeland zijn verschillende gebieden aangewezen die op grond van de Vogel- en Habitatrichtlijn worden beschermd. Deze gebieden worden aangeduid als Natura 2000-gebieden.

Sommige delen van de Natura 2000-gebieden zijn meer gevoelig voor reactief stikstof dan andere gebieden. Deze gevoeligheid oftewel '*de hoeveelheid depositie die een intact ecosysteem over langere tijd kan verdragen zonder dat significante schade optreedt aan de structuur of het functioneren van dat systeem'* wordt weergegeven met een Kritische DepositieWaarde (KDW). De KDW is voor de natuur in Nederland berekend, ook voor de natuur in Zeeland. In Zeeland zijn het met name de gebieden die worden beschermd volgens de Habitatrichtlijn (=Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren) die rood kleuren. Veel andere natuurgebieden in Zeeland, zoals Yerseke en Kapelse Moer, Groote Gat en Saeftinghe, hebben niet te maken met een overschrijding van de KDW.

Kaart 2.2: Kritische stikstofdepositie in natuurgebieden van Zeeland.

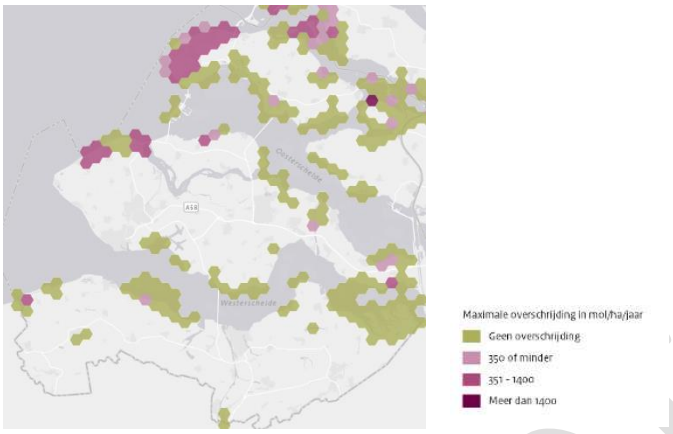

Bron: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2017)

3| De landelijke situatie rond de Habitatrichtlijn

Het doel van de Habitatrichtlijn is om bepaalde dieren, planten en hun natuurlijke leefomgeving te behouden of te herstellen. De dieren, planten en leefomgevingen waar het over gaat staan beschreven en worden aangeduid als habitattypen en habitatrichtlijnsoorten.

De staat van veel habitattypen en habitatrichtlijnsoorten in Nederland kan als matig tot zeer ongunstig worden bestempeld. De staat van slechts 12 procent van de habitattypen is gunstig te noemen; bij de habitatrichtlijnsoorten ligt dit hoger, op 26 procent. We merken hier wel op dat deze cijfers gaan over de periode 2013 – 2018. Bovendien zijn de cijfers over de staat van de habitattypen en habitatrichtlijnsoorten niet op provincieniveau uitgewerkt en daarom niet voor Zeeland beschikbaar. De depositie van reactief stikstof tast de habitattypen en habitatrichtlijnsoorten aan.

Figuur 2.1: Staat van instandhouding habitatrichtlijn 2013-2018 in Nederland.

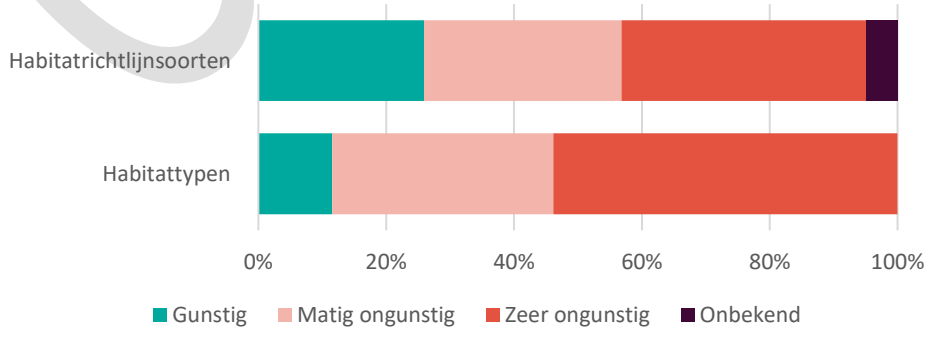

Bron: Compendium voor de Leefomgeving (2021)

Concept

4| In Zeeland meer depositie door buitenland, minder door landbouw

Als ammoniak en stikstofoxiden eenmaal in de lucht zitten dan komt het ook weer in en op de grond. Deze stikstofdepositie is het gevolg van stikstof die meekomt met regen (=natte depositie) of van stikstof die uit de lucht door de planten en de bodem wordt opgenomen (=droge depositie). De stikstof die een regio uitstoot komt dus niet per definitie in en op de grond in dezelfde regio. Deze kan 'overwaaien' naar andere regio's, provincies of landen.

Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) meet en berekent de depositie van stikstof. Zij geeft daarmee ook per provincie inzicht in de herkomst van de stikstofdepositie. In vergelijking met heel Nederland, is 'het buitenland' voor Zeeland een (nog) belangrijker herkomstgebied van de stikstofdepositie. Met name België draagt voor een belangrijk deel bij aan de stikstofdepositie. De landbouw is daarentegen een kleinere herkomstsector in Zeeland. Je kunt de herkomst van de stikstofdepositie voor Zeeland grofweg opdelen in (1) buitenland, 44 procent van de depositie (2) landbouw, 34 procent van de depositie, (3) de industrie en het weg- en waterverkeer, 17 procent van de depositie, en (4) overige sectoren, 4 procent van de depositie.

Figuur 2.2: Opbouw van de stikstofdepositie (mol/ha/jr) in 2021 naar herkomst

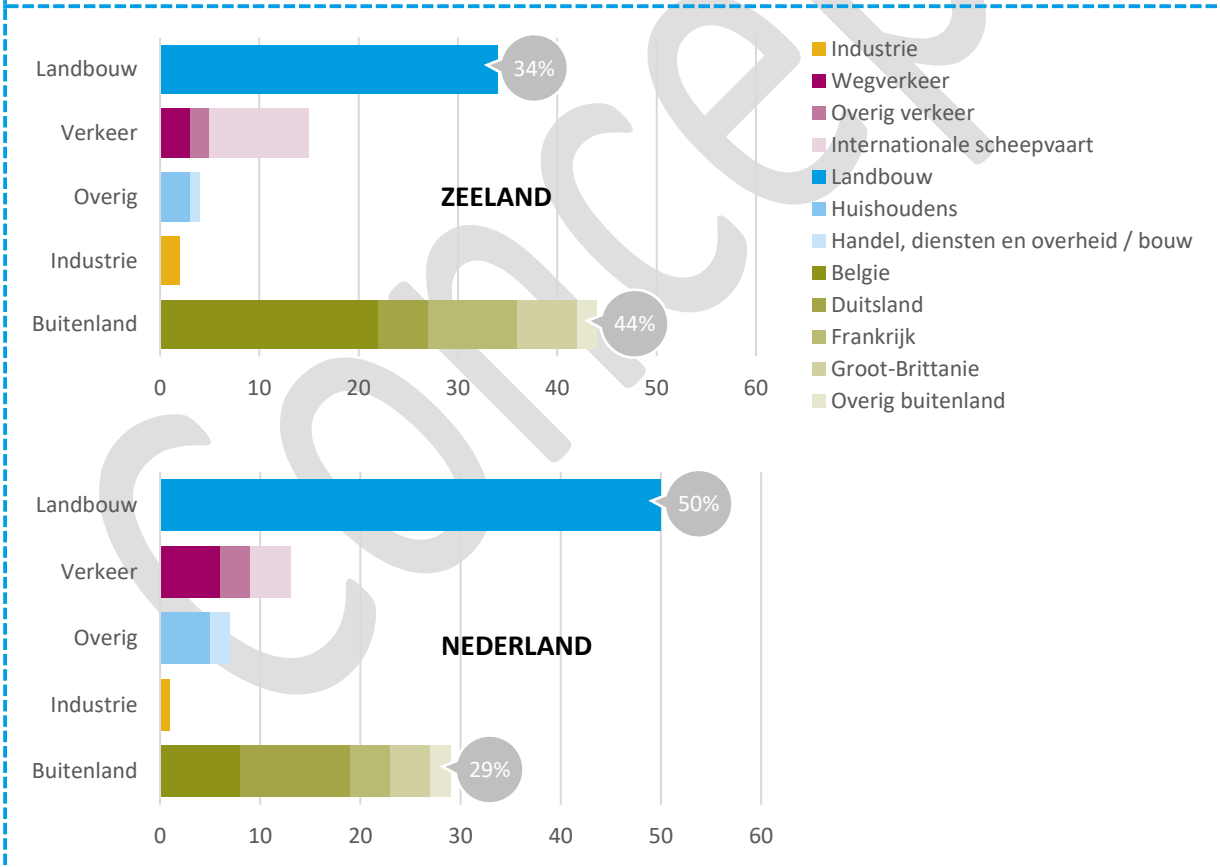

Bron: Hoogerbrugge et al. (2022)

5| Landbouw in Zeeland: ruim de helft is akkerbouw

De nationale overheid vraagt provincies om maatregelen te treffen om de stikstof in de regio terug te brengen. Elke provincie is uniek en de regionale aanpak moet passen bij de eigenschappen van

Concept

het gebied. Met het oog op de herkomst van de stikstofdepositie, heeft het buitenland de meeste invloed op de stikstofdepositie in Zeeland. Zeeland heeft omgekeerd echter weinig invloed op de uitstoot van landbouwbedrijven, verkeer en industrie in het buitenland. Op de andere herkomstsectoren van stikstofdepositie heeft de regio meer invloed. Daarbij is de eerste sector in de rij de landbouwsector. We zien echter dat de landbouwsector in Zeeland anders is samengesteld dan die in veel andere regio's van Nederland.

Ruim de helft van de landbouwbedrijven in Zeeland (54%) is actief in de akkerbouw. Het gaat dan om groenteteelt (excl. die onder glas), teelt van granen en peulvruchten en aardappelteelt. Veertien procent van de landbouwbedrijven doet aan veeteelt en 4 procent is een combinatiebedrijf dat ook vee kan houden. Ter vergelijking: in Nederland is de veeteeltsector met 48 procent van alle landbouwbedrijven een stuk groter (daarbij is 5% aan combinatiebedrijven niet meegenomen), terwijl de akkerbouwsector een stuk kleiner is (19%).

Figuur 2.3: Bedrijfsvestigingen in de landbouwsector in Zeeland, naar type vestiging.

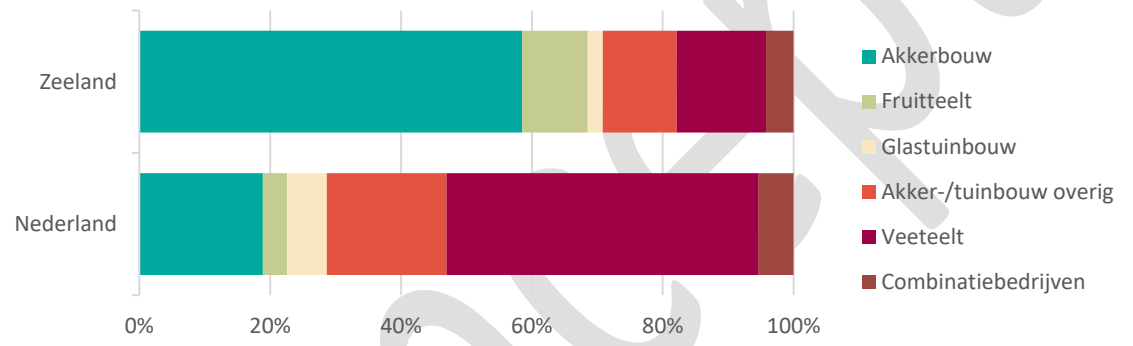

Bron: LISA (2023), eigen bewerking

6| Mogelijke maatregelen in Zeeland versnipperd en omvangrijk

Het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie Zeeland beschrijft mogelijke maatregelen om het reactieve stikstof te reduceren. Deze eerste versie van het Gebiedsprogramma is gemaakt op verzoek van de toenmalige Provinciale Staten en bevat onder andere een overzicht van maatregelen die in andere provinciale programma's zijn vastgesteld en bijdragen aan de doelen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied. De maatregelen zijn gericht op verschillende sectoren, zijn omvangrijk in aantal en vormen een deel van alle mogelijke en onderzochte maatregelen ten behoeve van stikstofreductie.

Het voorlopige overzicht van maatregelen uit het Gebiedsprogramma 0.5 beschrijft zeven plannen met maatregelen voor de industrie en water- en wegverkeer. Daarnaast zijn er drie mogelijke maatregelen geschetst voor het buitenland. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het versterken van de grensoverstijgende samenwerking met Vlaanderen of de nationale inzet in relevante, internationale stikstofdossiers. Het grootste aantal maatregelen zijn geschetst rond de landbouw; 26 in totaal. De helft van deze maatregelen gaat over akkerbouw.

Concept

Figuur 2.4: Aantal mogelijke maatregelen zoals beschreven in het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie Zeeland, naar sector.

Bron: Provincie Zeeland (2023)

Concept

3. Procesbeschrijving

In het kort

- Provincie Zeeland heeft HZ|KCZS gevraagd om de sociaaleconomische impactanalyse (SEEA) van het Gebiedsprogramma te begeleiden.
- In de periode maart tot en met mei 2023 hebben wij samen met de Provincie Zeeland een start gemaakt met de SEEA van het maatregelenpakket van de Provincie Zeeland.
- Als uitgangspunt is gebruik gemaakt van een door WEcR aangereikte methodiek voor het analyseren van de verwachte effecten en impact, gebaseerd op 'Theory of Change'.
- Gezien de grote hoeveelheid maatregelen en beperkte tijd is gekozen om te focussen op analyse van enkele maatregelen gericht op de Zeeuwse landbouwsector.
- Op 17 april en 15 mei zijn voor deze SEEA twee sessies georganiseerd met beleidsmedewerkers van de Provincie Zeeland. In deze sessies is de methodiek eigen gemaakt en uiteindelijk uitgewerkt voor een maatregel, namelijk die van 'het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem'.

In april zijn de Provincie en HZ|KCZS gestart met de sociaaleconomische effectenanalyse van de maatregelen uit het gebiedsprogramma 0.5. We beschrijven hieronder de stappen die wij voor de SEEA hebben doorlopen en geven bij sommige stappen een korte reflectie op het proces.

1| Handreiking

Om de Provincies te ondersteunen heeft het Rijk het proces van de SEEA op verschillende manieren gefaciliteerd. In de eerste plaats heeft het Rijk door Wageningen Economic Research (WEcR) een methodiek laten ontwikkelen om de sociaaleconomische effecten van een maatregelenpakket *kwalitatief* en op een systematische manier te doordenken. Op basis van enkele pilots heeft WEcR een methodiek ontwikkeld en beschreven, inclusief een bijbehorend gespreksprotocol (Reinhard et al., 2023). Deze methodiek, gestoeld op Theory of Change, is een systematische aanpak om in gesprek (dus niet cijfermatig) de verwachte sociaaleconomische effecten van maatregelen, op korte, middellange en lange termijn te duiden. Naast de door WEcR aangereikte methodiek heeft het Rijk enkele fysieke en digitale bijeenkomsten georganiseerd waarin de Provincies kennis konden opdoen en ervaring konden uitwisselen over de aanpak van de SEEA. Wij waren als kenniscentrum aanwezig bij een fysieke bijeenkomst in Utrecht op 15 februari 2023, een webinar op 19 april 2023 en een fysieke bijeenkomst in Utrecht op woensdag 17 mei 2023. Het Rijk en Bij12 faciliteerden deze bijeenkomsten. WEcR lichtte tijdens de bijeenkomsten de door hun ontwikkelde methodiek toe.

2| Theory of change

De methodiek van de WeCR gaat uit van de Theory of Change. Met deze theorie worden de uitkomsten verwoord die beoogd en verwacht worden bij het nemen van maatregelen alsook de logica achter de veronderstelde effecten. De theorie dwingt betrokkenen bij de analyse tot nadenken over het langere termijnperspectief (waarom doen we dit?) alsook over het pad ernaartoe (hoe gaan we het doen?). Deze aanpak helpt om focus aan te brengen, prioriteiten te stellen, gericht actie te ondernemen en hierop te evalueren. Tegelijkertijd worden mogelijke risico's inzichtelijk (Erasmus University Rotterdam, 2023). Om de aangereikte methodiek van WEcR voor onze eigen aanpak meer structuur te geven gaan wij voor de analyse van de Zeeuwse situatie uit van een tienstappenplan voor Theory of Change van NPC (Noble, 2019):

1. **Situatie**: wat is de context van de opgave/maatregelen?

2. **Doelgroep**: welke doelgroepen worden door de maatregelen geraakt?
3. **Impact:** welke langetermijnimpact wordt beoogd?
4. **Outcome**: welke korte termijn veranderingen dragen bij aan het langetermijndoel?
5. **Maatregel**: welke concrete maatregelen kunnen/moeten op korte termijn genomen worden?
6. **Mechanisme:** Op welke manier dragen de maatregelen op korte termijn bij aan de doelen op lange termijn?
7. **Volgorde:** welke volgorde van effecten wordt er verwacht?
8. **Schema:** hoe ziet een gestructureerde weergave van hetgeen bij stappen 1 tot en met 7 opgehaald er uit?
9. **Externe factoren:** welke stakeholders en andere factoren dragen bij aan de (beoogde) effecten of werken die juist tegen?
10. **Aannames:** welke aannames liggen ten grondslag aan de veronderstelde effecten?

3| Iteratief proces

Bij een Theory of Change definiëren betrokkenen meestal eerst welke doelen zij willen bereiken. Vervolgens redeneren ze terug door stap-voor-stap te benoemen wat de essentiële voorwaarden en tussenuitkomsten zijn bij de realisatie van een verandering. Pas aan het einde van het proces worden de activiteiten of maatregelen vastgesteld. Dit geheel wordt 'backwards mapping' genoemd. In het geval van de SEEA is de uitgangssituatie anders: de maatregelen zijn namelijk het vertrekpunt van de analyse. Op basis van de maatregelen wordt eerst beredeneerd welke effecten er mogelijk zijn voor de sector en vervolgens voor het gebied waar veel bedrijven zijn gevestigd. Daarna worden de langetermijneffecten van de maatregelen besproken op de brede welvaart in de regio. In plaats van 'backwards mapping' hebben we dus hier te maken met 'forwards mapping'.

De insteek van de methodiek voor de SEEA is dat deze niet eenmalig wordt uitgevoerd, maar een iteratief proces volgt (volgens het idee van: *plan – do – check – act*). In meerdere fases wordt kritisch gekeken naar de (verwachte) effecten van maatregelen, op basis waarvan maatregelen of pakketten van maatregelen vervolgens kunnen worden aangescherpt. Bij de SEEA is de systematiek een hulpmiddel om in de loop van een gebiedsproces scherp voor ogen te houden welke doelen je wilt bereiken en of de acties die je onderneemt ook effectief bijdragen aan die doelen. De Provincie Zeeland onderstreept het uitgangspunt dat de activiteiten van de afgelopen maanden een opmaat zijn naar een structureler traject van analyseren, evalueren en aanscherpen van gebiedsmaatregelen.

4| Brede welvaart

In de methodiek van WEcR wordt het model van brede welvaart gehanteerd als inhoudelijk kader waarbinnen de verwachte effecten van maatregelen worden geanalyseerd. Brede welvaart wordt gedefinieerd als de kwaliteit van leven in het 'hier en nu' en de mate waarin deze ten koste gaat van die van generaties na ons ('later') of van mensen buiten de eigen regio ('elders') (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020). Het concept is nadrukkelijk breder dan het Bruto Binnenlands Product (per inwoner), waarmee de (economische) groei van een regio wordt afgemeten. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft in Nederland een belangrijke rol in het meten van brede welvaart en onderscheidt daarbij acht thema's:

1. Subjectief welzijn (bv. tevredenheid met het leven);
2. Milieu (bv. uitstoot van broeikasgassen en hoeveelheid kwalitatief hoogwaardige natuur);
3. Materiële welvaart (bv. besteedbaar inkomen en bruto regionaal product);
4. Gezondheid (bv. ziekten, aandoeningen en ervaren gezondheid);
5. Arbeid en vrije tijd (bv. werkloosheid en arbeidsparticipatie);

Concept

6. Wonen (bv. woontevredenheid en voorzieningenniveau);
7. Samenleving (bv. vertrouwen en sociale binding);
8. Veiligheid (bv. criminaliteit en onveiligheidsgevoelens).

Logischerwijs zullen de maatregelen uit het gebiedsprogramma effect hebben op het milieu. In de sociaaleconomische effectenanalyse gaat het echter *ook* om de bredere effecten van de maatregelen op de andere zeven thema's van brede welvaart.

5| Invulling SEEA voor Zeeland

Voor het invullen van de SEEA is eerst gekeken naar de herkomst van de stikstofdepositie in Zeeland. Zoals in paragraaf 2 geschetst kent Zeeland een stikstofdepositie die, qua herkomst, afwijkt van veel andere regio's: 44 procent van de depositie heeft als herkomst het buitenland (landelijk is dat 29 procent). Net als op landelijk niveau is de landbouw de één na grootste bron van herkomst, hoewel de bijdrage van de landbouw wel kleiner is dan op landelijk niveau (34 procent tegenover 50 procent). Dat heeft niet alleen te maken met het relatief grote aandeel van de depositie vanuit het buitenland, maar ook met het feit dat de Zeeuwse landbouw voor een belangrijk deel bestaat uit akkerbouw en minder uit veeteelt.

Het maatregelenpakket van het Zeeuwse gebiedsprogramma is gestoeld op het principe dat *alle* sectoren bijdragen aan reductie van de stikstofdepositie. Specifiek voor de landbouw wordt gestreefd naar 'volhoudbare landbouw' met een bijbehorend gezonde bodem en watersysteem. Het beoogde maatregelenpakket is divers en bestaat uit 45 interventies, waarvan iets meer dan de helft is gericht op de Zeeuwse landbouwsector. Gegeven de beschikbare informatie over de WEcR-methodiek en bijbehorende tijdsinvestering (analysetijd per maatregel) is met de Provincie Zeeland afgesproken om de SEEA te beperken tot enkele maatregelen in de Zeeuwse landbouwsector[1], met als eerste focus de grootste deelsector akkerbouw. Vooraf hebben wij samen met de Provincie vastgesteld dat het niet haalbaar is om vóór 1 juli alle maatregelen in de landbouwsector[2] te analyseren, laat staan alle maatregelen voor alle sectoren samen.

6| Werksessies met Provincie

Voor het analyseren van de maatregelen in de Zeeuwse landbouwsector zijn twee sessies georganiseerd met experts van de Provincie Zeeland. De deelnemers aan de sessies waren een senior adviseur stikstof, een senior beleidsmedewerker landbouw, een senior beleidsmedewerker landelijk gebied en natuurbeleid, een projectleider water, een adviseur bodemonderzoek en bodemsanering en een communicatieadviseur. Beide sessies werden door ons voorbereid en geleid, alsook voorafgaand besproken en na afloop geëvalueerd met de senior adviseur stikstof van de Provincie Zeeland.

De eerste werksessie vond plaats op maandag 17 april in het Provinciehuis en duurde één dagdeel. Wij bereidden de sessie voor en staken deze in conform de aanpak die door WEcR is aangereikt, in combinatie met het tienstappenplan van PMC voor Theory of Change (zie hiervoor). De bijeenkomst werd ingeleid met een introductie van de aanpak, een schets van de Zeeuwse situatie van stikstofdepositie en een toelichting van een voorbeeld van een uitgewerkte SEEA van WEcR. Vervolgens zijn achtereenvolgens voor de maatregelen rond organische mest (maatregel A4 in het Gebiedsprogramma 0.5) en eiwitteelt (maatregel V1) de eerste sociaaleconomische effecten

[1] Voor de maatregelen gericht op de depositie vanuit het buitenland werd het te complex geacht om in dit stadium hiervoor een SEEA te doen.
[2] 13 maatregelen in de akkerbouw, 10 maatregelen in de veehouderij, 1 maatregel in de fruitteelt, 1 maatregel in de glastuinbouw en 1 maatregel voor de landbouw in het algemeen.

concept

besproken. Voor beide maatregelen waren de SEEA-schema's vooraf al 'met potlood' ingevuld op basis van een eerder uitgewerkte SEEA-schema van de WEcR[3]. Er is gekozen voor twee uitgewerkte maatregelen, omdat deze houvast gaven voor deze eerste gezamenlijke exercitie.

Tijdens de sessie kreeg iedereen de gelegenheid om input te geven en te reageren op de input van anderen. Het gesprek werd door ons geleid en wij verwerkten achteraf alle input uit in een schema. Bij het invullen van de schema's hebben wij ervoor gekozen om geen kleuren toe te kennen aan de pijlen in het schema. De kleuren geven, ons inziens, een waardeoordeel aan de veronderstelde effecten. Of een effect 'goed' dan wel 'positief' is of juist 'slecht' dan wel 'negatief' is hangt af van het perspectief of standpunt dat iemand inneemt. We hebben daarom het verwachte effect in feitelijke bewoording bij de pijlen geschreven.

Uit een evaluatie kwam naar voren dat de SEEA ingewikkeld werd gevonden, het kostte bovendien veel tijd en het leverde (nieuwe) discussies op, bijvoorbeeld over de maatregelen zélf. Het nut van het gesprek tijdens de sessies werd onderkend. Naar aanleiding van een evaluatie met de senior adviseur stikstof van de Provincie Zeeland hebben wij besloten om de ambitie voor de tweede werksessie bij te stellen. Oorspronkelijk was het doel om tijdens de tweede werksessie meer maatregelen te analyseren, eventueel als pakket van meerdere maatregelen, maar dat bleek te ambitieus. Er waren nog te veel vragen, niet alleen over de inhoud, maar ook over de methodiek (bijvoorbeeld over het duiden van de effecten). Daarom is in overleg besloten om voor de tweede sessie extra aandacht te besteden aan verduidelijking van de methodiek en één maatregel uit te werken. Wij vonden het daarbij belangrijk dat alle betrokkenen na afloop van de sessie zich zouden herkennen in de uitwerking van de analyse.

De tweede werksessie vond plaats op maandag 15 mei in het Provinciehuis en duurde wederom één dagdeel. De sessie werd wederom vooraf besproken met de senior adviseur stikstof van de Provincie Zeeland. Na een extra toelichting over de methodiek, bespraken wij het – na de eerste sessie - uitgewerkte schema voor de maatregel 'stimuleren van organische mest'. Deze maatregel werd tijdens de sessie verbreed tot 'het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem'. Wij hebben de experts gevraagd om aan te geven waar er nog vraagtekens en/of onduidelijkheden zaten in het schema. Daarbij is gekeken of we die vraagtekens konden wegnemen door gezamenlijk effecten te duiden, te bediscussiëren en/of aan te passen. We hebben het schema vervolgens opnieuw doorlopen en verder gespecificeerd, mede ingegeven door de verbreding van de maatregel. Het invullen van het schema ging sneller dan tijdens de eerste sessie. De ervaring van de eerste werksessie en het aanscherpen van de maatregel hebben hieraan bijgedragen.

Het resultaat van de tweede werksessie (en indirect ook van de eerste werksessie) betreft een uitgewerkte SEEA voor de maatregel 'stimuleren van voldoende organische stof in de bodem'. Het bijbehorende SEEA-schema beschrijven wij in de volgende paragraaf.

[3] Het gaat hier om sociaaleconomische effectenanalyses in enkele pilot-regio's in Nederland.

Concept

4. Resultaat van de SEEA

De sessies die wij voerden met experts van de Provincie Zeeland hebben geleid tot de uitwerking van de mogelijke maatregel ‘stimuleren van voldoende organische stof in de bodem’. In deze paragraaf presenteren we het uitgewerkte schema voor de sociaaleconomische effectenanalyse. Wij raden aan om het schema in combinatie met de toelichting door te nemen. Het ingevulde schema is leidend, maar de toelichting biedt hier en daar nuances die niet altijd in een schema zichtbaar gemaakt kunnen worden.

Het schema biedt een overzicht van de effecten van de maatregel (volgens de experts) op sectorniveau, gebiedsniveau, regio-/maatschappelijk niveau en uiteindelijk op de brede-welvaartsthema’s. De brede-welvaartsthema’s komen overeen met de acht centrale thema’s die zijn benoemd door het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De effecten die zijn weergegeven zijn veronderstellingen. Het schema moet dus worden gezien als een soort theorie, oftewel een denkraam over de mogelijke korte- en langetermijneffecten van de maatregel. De kortetermijneffecten zijn goed en met enige zekerheid in te schatten. Bij het beredeneren van de langetermijneffecten zitten grotere onzekerheden. Alle effecten, zowel op lange als korte termijn, zijn echter door de experts weloverwogen en in gezamenlijkheid benoemd.

Hieronder staat eerst het ingevulde schema gepresenteerd. Daarna beschrijven we de veronderstelde effecten in de toelichting bij het schema. We besluiten met een reflectie op de relatieve impact die de maatregel heeft op de brede welvaart in de regio.

1| Ingevuld SEEA-schema

In figuur 4.1 geeft het ingevulde SEEA-schema weer dat het resultaat is van de sessies die bij de Provincie Zeeland met experts is gehouden.

Concept

Figuur 4.1: Ingevuld SEEA-schema voor de maatregel ‘stimuleren van voldoende organische stof in de bodem’. In de toelichting hieronder staat verdere informatie per genummerde pijl (1 t/m 32).

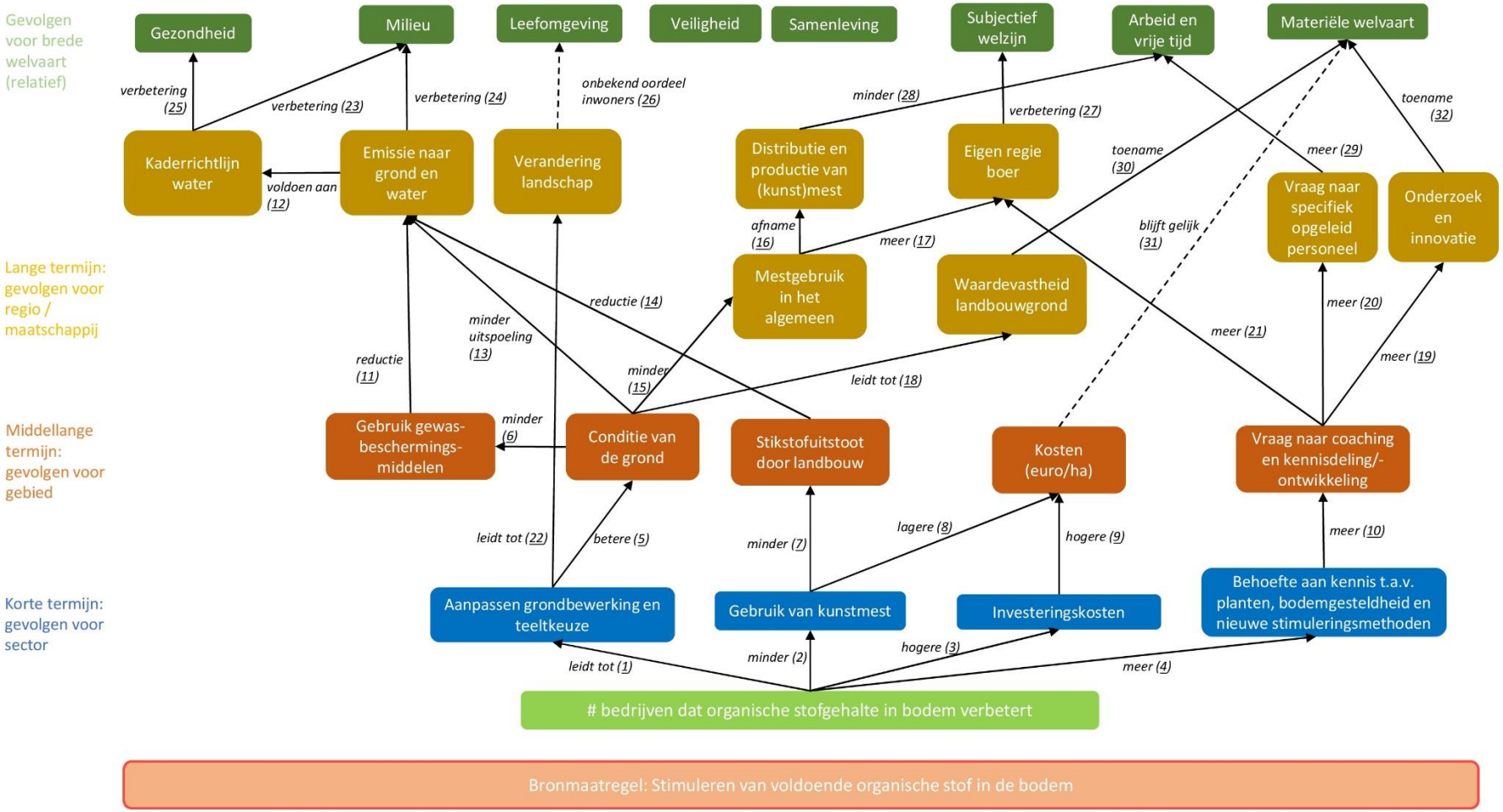

2| Toelichting

De onderstaande toelichting hoort bij figuur 4.1 waarin een schematische weergave is gegeven van de veronderstelde effecten van de gekozen maatregel. We hebben in de kantlijn het impactniveau van de maatregel gezet (=gevolgen voor sector, gebied of regio & maatschappij) en verwijzen in de lopende tekst naar de genummerde pijlen.

Maatregel

De sociaaleconomische effectenanalyse begint onderaan het schema. De Provincie kan besluiten om de organische stof in de bodem te stimuleren. Dit kan zij doen door bijvoorbeeld informatie te geven over of het subsidiëren van organische mest gebruik, niet-kerende grondbewerking en carbon farming. Sommige methoden staan nog in de kinderschoenen en zijn nog niet-bewezen effectief, maar doel van de **maatregel** is om, met de tot dan toe bestaande kennis, methoden te stimuleren die de organische stof in de bodem kunnen stimuleren.

Sector

De maatregel zal naar verwachting het effect hebben dat meer bedrijven de organische stofgehalte in de bodem gaan verbeteren. Dit heeft op **sectorniveau** tot gevolg dat boeren hun grondbewerking gaan aanpassen en andere keuzes gaan maken in teelt (1). De boer zal investeringen moeten doen om (nieuwe) methoden in het bedrijfsproces te implementeren (3). De methodieken zullen bij sector vragen opleveren over hetgeen mogelijk is en toegepast kan worden voor het verkrijgen van meer organische stof in de bodem. De behoefte bij de sector aan kennis ten aanzien van teelt, metingen van de (huidige) bodemgesteldheid en stimuleringsmethoden neemt daarmee toe (4).

Verder kan de stimuleringsmaatregel tot gevolg hebben dat de sector minder kunstmest gaat gebruiken. Het gaat er op langere termijn niet om dat de sector volledig stopt met het gebruik van kunstmest, maar dat er wordt gezocht naar een optimale balans tussen de hoeveelheid bemesting en de mest die de gewassen nodig hebben. Dus experimenteren met de hoeveelheid mest om zodoende tot een *break-even* punt te komen waarbij niet te veel of te weinig mest wordt gebruikt (2).

Gebied

De veronderstelde veranderingen op sectorniveau werken door op **gebiedsniveau**. Door het aanpassen van de grondbewerking en teeltkeuze zal de conditie van de grond in het gebied waar de bedrijven zijn gevestigd verbeteren (5). Een betere conditie van de grond zorgt mede voor minder plagen en ziekten in de teelt. Hierdoor neemt de noodzaak tot het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen af (6). Ook zien we mogelijk dat het streven naar een optimum in mestgebruik zorgt voor daling in de uitstoot van reactief stikstof (ammoniak) in het gebied (7).

Het gebruik van minder mest zal bij de landbouwbedrijven leiden een besparing op de kunstmestkosten (8). De kunstmestkosten fluctueren, omdat ze afhankelijk zijn van de prijzen van de fossiele brandstoffen. De verwachting is dat de gewasopbrengsten gelijk blijven, aangezien er niet wordt gestreefd naar een drastische vermindering van het kunstmestgebruik, maar naar een optimale balans tussen hoeveelheid mest en stikstofbehoefte van het gewas. De besparing op kunstmest zal op korte termijn teniet worden gedaan door de financiële investering die wordt gevraagd om andere grondbewerkingsmethoden en gewassen te implementeren (9).

Concept

Verder zal de behoefte aan kennis over teelt, bodemgesteldheid en stimuleringsmethoden leiden tot vraag naar adviseurs en coaches om de landbouwbedrijven op weg te helpen en te (blijven) ondersteunen bij de transitie. Deze vraag naar kennis zal ook tot een stroomversnelling in de kennisontwikkeling leiden. Nog niet-bewezen methoden moeten worden onderzocht en coaches/adviseurs dienen op de hoogte te blijven van de vakinhoudelijke vernieuwingen (10).

Regio & Maatschappij

Kijken we op **regio- en maatschappelijk niveau** dan leidt het gebruik van minder gewasbeschermingsmiddelen (zoals fungiciden, insecticiden en enkele herbiciden) tot minder verontreiniging van het (grond)water en verbetering van de drinkwatervoorziening (11). Op deze manier wordt er voldaan aan de Kaderrichtlijn Water, die is opgesteld om de waterkwaliteit in Europa te verbeteren (12). Ook de verbetering van de conditie van de grond leidt direct tot een reductie van de emissie naar grond en water, omdat een betere bodemstructuur en -textuur zorgt voor minder (nitraat)uitspoeling (13). Het gebruik van minder kunstmest zal uiteindelijk ook zorgen voor minder emissie naar grond en water, omdat het aandeel ammoniak dat vervliegt naar de lucht wordt verkleind (14).

Het opbouwen van organische stof in de bodem kan meerdere jaren duren. Eenmaal dat er voldoende organische stof in de bodem zit kan een gewas groeikrachtiger worden. Er is dan minder mest nodig (15). Hoewel de behoefte aan minder mest een daling in de vraag naar natuurlijk mest vanuit 'elders' kan bewerkstelligen (denk aan dierlijk mest uit de provincie Noord-Brabant), leidt het ook tot minder transport en minder productie van bijvoorbeeld kunstmest in de eigen regio (16). Landbouwbedrijven die minder mest nodig hebben zijn minder afhankelijk van leveranciers waardoor de verwachting is dat de sector meer eigen regie krijgt in haar bedrijfsvoering (17).

Kijken we naar een ander aspect, de grondprijs, dan wordt deze deels bepaald door de fysieke gesteldheid van de grond. Indien de conditie van de bodem verbetert door het aanpassen van de grondbewerking en teeltkeuze dan zou dat daarom kunnen leiden tot een stabielere waarde van de landbouwgrond aangezien de bodemvruchtbaarheid toeneemt (18).

Een ander te verwachten effect op maatschappelijk niveau is een toename van onderzoek en innovatie alsook van de vraag naar specifiek opgeleid personeel. Onderzoek en innovatie zijn belangrijk bij implementeren en continu verbeteren van de stimuleringsmethoden (19). Voorts zal de kennis die nodig is bij de implementatie zorgen voor een toename in vraag naar personeel dat is opgeleid om deze kennis over te dragen (20). Ook bij de sector kan het vergaren van kennis leiden tot gunstige resultaten; het hebben van de kennis over hoe de grond te bewerken en welke gewassen te kiezen kan leiden tot verdere eigen regie bij de boer (21).

Tot slot wordt er nog een effect verwacht van de maatregel op het landschap. Door het aanpassen van de grondbewerkingsmethoden en vooral door de keuze voor andere gewassen zal het akkerland dat door inwoners wordt waargenomen veranderen (22).

Concept

3| Gevolgen voor de brede welvaart

De effecten van de maatregel, die hierboven zijn beschreven, leiden uiteindelijk tot veronderstelde veranderingen in de brede welvaart van de regio. Hier moet worden opgemerkt dat de impact op de brede welvaart in relatieve zin bekeken moet worden. Eén maatregel zal een kleine uitwerking op de brede-welvaartsthema's zoals het milieu, de gezondheid en de baankansen hebben, en zal geen drastische omslag betekenen in de brede welvaart. Er zal een kleine verandering optreden die onderdeel uitmaakt van een groter geheel. De optelsom van de kleine veranderingen kunnen echter uiteindelijk wel leiden tot een grote(re) omslag.

Op basis van de SEEA verwachten wij effecten van de maatregel 'stimuleren van voldoende organische stof in de bodem' op 6 van de 8 brede-welvaartthema's. Het gaat om de thema's milieu, gezondheid, leefomgeving, subjectief welzijn, arbeid en vrije tijd en materiele welvaart. Op veiligheid en samenleving (bv. sociaal en maatschappelijk vertrouwen, sociale binding) worden geen directe effecten verwacht.

Milieu (23)/(24). Verondersteld wordt dat de maatregel zal leiden tot een verbetering van het milieu. De emissie naar de grond en het water zal dalen en het levert voortgang op bij het behalen van de doelen die de Kaderrichtlijn Water (KRW) stelt.

Gezondheid (25). Bijkomend effect van doelnaleving van de KRW is dat naleving gunstig uitwerkt op de gezondheid van inwoners. De KRW stelt specifieke doelen voor grondwater en in het bijzonder voor drinkwater dat direct door mensen wordt gebruikt of indirect bij het produceren en verwerken van bijvoorbeeld voedsel.

Leefomgeving (26)**.** Het effect van de maatregel op de beoordeling van inwoners van de leefomgeving is lastig in te schatten. Het landschap zal door de grondbewerking en andere gewaskeuze veranderen. Het is de vraag of en in welke mate deze verandering zal leiden tot een betere beoordeling van de leefomgeving.

Subjectief welzijn (27). Bij subjectief welzijn gaat het om de tevredenheid van inwoners met het leven. Het is niet te verwachten dat de maatregel zal leiden tot een algehele verbetering van het subjectief welzijn onder inwoners. Wel wordt een verbetering verwacht bij boeren vanwege een toenemende keuzevrijheid en hun grotere onafhankelijkheid van leveranciers.

Arbeid en vrije tijd (28)/(29)**.** De verwachting omtrent de effecten van de maatregel op de werkgelegenheid is wisselend. Enerzijds wordt meer vraag naar personeel verwacht die met hun kennis en kunde in staat zijn om de sector te ondersteunen bij het transitieproces. Anderzijds kan de maatregel leiden tot minder werkgelegenheid in de distributie en productie van (kunst)mest.

Materiële welvaart (30)/(31)/(32)**.** Het effect van de maatregel zou gunstig kunnen uitpakken voor de regionale economie; de maatregel kan immers leiden tot meer (private en publieke uitgaven aan) onderzoek en innovatie, wat bronnen zijn voor productiviteitsgroei en daarmee economische groei. Als het gaat om het vermogen van de boer dan is de verwachting dat de landbouwgrond, door een verbetering van de bodemconditie, leidt tot een stabielere grondprijs. Dit zou een gunstige ontwikkeling zijn. De kosten voor stimuleringsmethoden zal de sector op korte termijn moeten maken. Daar staat tegenover dat het zoeken naar een betere balans in kunstmestgebruik de kosten kunnen drukken. Samengenomen zou de maatregel dan naar verwachting geen invloed hebben op het (langtermijn) inkomen van de boer.

Concept

5. Reflectie en vervolg

In het kort

Reflectie op de eerste stappen van de Sociaaleconomische effect analyse (SEEA) van het Provinciale Gebiedsprogramma:

- Het uitvoeren van een SEEA is complex, zowel qua methodiek als qua inhoud.
- De kwaliteit van een analyse valt of staat met de concreetheid van de geformuleerde maatregelen.
- Het uitvoeren van de SEEA is tijdsintensief: er moeten slimme keuzes gemaakt worden in de wijze waarop een vervolg wordt gegeven aan de SEEA.
- Het gesprek van de SEEA is waardevol: het geeft nieuwe inzichten.

Denkrichtingen voor vervolgstappen:

- Cluster de maatregelen zo goed mogelijk ten behoeve van een behapbare effectenanalyse.
- Ga van 'binnenshuis' nadenken naar 'buitenshuis' bespreken.
- Denk vooruit, over een doorlopend iteratief proces van evalueren en bijschaven.
- Kijk of het mogelijk is om een effectenanalyse te doen samen met partijen in Vlaanderen.

In deze paragraaf wordt gereflecteerd op de eerste ervaringen met de SEEA en geven wij denkrichtingen voor de vervolgstappen ná 1 juli 2023.

1| Reflectie

In de afgelopen twee maanden heeft HZ|KCZS samen met de Provincie Zeeland, zoals hiervoor beschreven, eerste stappen gezet in een sociaaleconomische effectenanalyse van de maatregelen uit het gebiedsprogramma 0.5. Hier volgt een kort overzicht van de ervaringen tot nu toe.

Complex

Hoewel er, via een gespreksprotocol en enkele bijeenkomsten, handreikingen zijn gedaan voor een methodiek om de sociaaleconomische effecten van maatregelen te analyseren, is onze eerste ervaring dat het complex is. Deze complexiteit is tweeledig: enerzijds vergt het invullen en het lezen van de schema's de nodige analytische vaardigheden van alle betrokkenen. Anderzijds zit de complexiteit in de inhoud. Als de boogde effecten systematisch worden uitgedacht dan komen snel de nuances en onzekerheden. Deze onzekerheden worden groter naarmate effecten op langere termijn worden uitgedacht.

Concreetheid van maatregelen

Een deel van de bovengenoemde complexiteit in deze fase van de SEEA kan worden verklaard doordat de maatregelen nog niet volledig tot in detail zijn uitgedacht en geformuleerd. Hierdoor is het lastig om de sociaaleconomische effecten te beredeneren. Specifiek voor de maatregel organische mest (maatregel A4 in het Gebiedsprogramma 0.5) hebben wij uiteindelijk het SEEA-schema volledig herzien, omdat de maatregel bij nader inzien niet concreet en helder genoeg was. Voor het vervolg lijkt het nuttig om in dit soort sessies in het begin wat meer tijd te nemen om stil te staan bij vragen over de maatregel, zoals of deze concreet genoeg is en of iedereen hetzelfde onder de maatregel verstaat.

Tijdsintensief

Het bespreken van de sociaaleconomische effecten van maatregelen kost veel tijd. Dit was al een conclusie van WEcR, op basis van pilots die zij hebben gedaan, en is ook gebleken uit onze sessies. Gezien de grote omvang en versnippering van het maatregelenpakket in Zeeland, in termen van aantal maatregelen, zullen voor de vervolgstappen slimme keuzes gemaakt moeten worden in de scope van de analyse en ook de wijze waarop de effecten worden geanalyseerd (zie ook verderop, bij clustering van maatregelen).

Gesprek voegt wat toe

In het begin van de eerste sessie met de beleidsmedewerkers van de Provincie Zeeland was duidelijk dat de genodigden nog niet precies wisten wat ze te wachten stond en wat de opbrengst zou gaan worden. Na de eerste twee gesprekken kan gesteld worden dat de toegevoegde waarde van het gesprek wordt gezien. Het gesprek maakt expliciet wat de betrokkenen verwachten en zet aan tot integraal denken. Ook helpt het gesprek om effecten te duiden waar nog niet eerder over nagedacht is.

2| Het vervolg

Op basis van de eerste ervaringen met de SEEA, evaluatie daarvan en het aangereikte materiaal rond de SEEA geven wij de volgende denkrichtingen mee voor het vervolgtraject na 1 juli 2023.

Clustering van maatregelen

In de eerste plaats lijkt het zinvol om nog een keer goed stil te staan bij de maatregelen zelf en te zoeken naar logische clusters van maatregelen. Hier is tussen de eerste en tweede sessie al een eerste voorstel voor gedaan door experts van de Provincie. Clustering van maatregelen maakt een SEEA meer behapbaar en wellicht ook beter mogelijk om integraal naar de effecten van het maatregelenpakket te kijken.

Gebiedssessies

WEcR onderscheidt in haar methode twee schaalniveaus voor een sociaaleconomische effectenanalyse: een hoger schaalniveau, overeenkomstig met het niveau van de gebiedsgerichte aanpak stikstof (GGA), en het lager schaalniveau dat overeenkomt met deelgebieden zoals deze door de provincies worden ingedeeld voor het Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG). Voor Zeeland hebben we gekozen om de eerste twee sessies te voeren met beleidsadviseurs van de Provincie Zeeland (het gesprek 'binnenshuis'), met de provinciegrens als gebiedsafbakening.

Ons advies is om, als eerste vervolgstap, voor de maatregelen gericht op de agrarische sector te proberen een integrale sociaaleconomische effectenanalyse te doen van de beoogde maatregelenclusters, zodat voor alle beleidsmakers helder is wat de verwachte effecten zijn van deze set aan maatregelen.

Als de verwachte effecten goed in beeld zijn gebracht dan kunnen gebiedssessies worden georganiseerd. Deze gebiedssessies hebben als doel om met externe betrokkenen in te schatten wat de mogelijke sociaaleconomische effecten zijn van de maatregelen in het gebied (het 'buitenshuis' bespreken van de SEEA). Hierna kan de exacte invulling van de maatregel aangepast worden door de gebiedspartners of kan worden geanticipeerd op de verwachte effecten. In Zeeland zijn er op dit moment twee gebieden met een gebiedsproces, namelijk de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen. De uitdaging van het doen van een sociaaleconomische effectenanalyse in de gebieden is het toegankelijker maken van de methodiek voor een breder publiek. Zoals eerder gesteld is de methode complex, tijdrovend en vraagt deze om de nodige analytische vaardigheden

Concept

van de deelnemers. De effecten zullen in behapbare stukken en op een niet al te abstracte wijze moeten worden voorgelegd.

Iteratief proces en monitoring

Ons advies is om samen met de Provincie Zeeland verder vooruit te denken over de verdere vervolgstappen. Het idee daarbij is om een doorlopend iteratief proces te starten waarbij steeds, op verschillende niveaus, wordt geëvalueerd en bijgesteld. Het is zinvol om hierbij na te denken over welke monitoringsinstrumenten gebruikt (of ontwikkeld) kunnen worden om de korte, middellange- en langetermijneffecten te volgen van de maatregelen.

Buitenland

Bijna de helft van de stikstofdepositie in Zeeland komt uit het buitenland. Wij stellen voor om te verkennen of het mogelijk is om een SEEA uit te werken met partners van over de landsgrens. Het achterliggende idee is dat we de invloed van 'elders' op de brede welvaart 'hier' bespreekbaar en zichtbaar willen maken. Wij zien daarbij kansen om eerst het thema 'buitenland' met de WEcR te bespreken en samen met hen na te denken over een effectenanalyse met partners en sectoren uit Vlaanderen. Wij zijn ons er van bewust dat de depositie vanuit het buitenland divers en lastig te beïnvloeden is. Toch vinden wij een poging om het 'elders' te betrekken bij ons regionale stikstofvraagstuk de moeite waard, omdat het depositieaandeel vanuit het buitenland zo groot is.

Concept

Referentielijst

Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). *Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals 2020.* Geraadpleegd van https://longreads.cbs.nl/monitor-brede-welvaart-en-sdgs-2020/

Compendium voor de Leefomgeving. (2021). *Staat van instandhouding soorten en habitattypen Habitatrichtlijn en trends vogels Vogelrichtlijn, 2013-2018*. Rijksoverheid. Geraadpleegd van https://www.clo.nl/indicatoren/nl1604-svi-nederland

Erasmus University Rotterdam (2023). *Design Toolkit; Theory of Change*. Geraadpleegd van https://www.eur.nl/impactatthecore/onderzoek-onderwijs/design-toolkit/definieren/theory-change

Hoogerbrugge, R., Geilenkirchen, G.P., Hazelhorst, S. den Hollander, H.A., Huitema, M., Marra, W., Siteur, K., de Vries, W.J. & Wichink Kruit, R.J. (2022). *Grootschalige concentratie- en depositiekaarten Nederland. Rapportage 2022.* Rapport 2022-0059, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Geraadpleegd van https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2022-0059.pdf

LISA (2023). *Regionale Informatiebank Bedrijven en Instellingen Zeeland* [Dataset]. Geraadpleegd van https://www.lisa.nl/

Noble, J. (2019). *Theory of change in ten steps*. New Philanthropy Capital (NPC): Londen.

Provincie Zeeland. (2023). *Gebiedsprogramma versie 0.5 'Het Zeeuwse verhaal'*. Geraadpleegd van https://www.zeeland.nl/sites/default/files/digitaalarchief/IB23_12997684.pdf

Reinhard, S., Van Alphen, M., Sigerink, V. & Ooms, D. (2023). *Sociaal-economische effectenanalyse integrale gebiedsaanpak (SEEA): gespreksprotocol voor gebiedssessies*. Wageningen Economic Research (WEcR). Geraadpleegd van https://research.wur.nl/en/publications/sociaal-economische-effectenanalyse-integrale-gebiedsaanpak-seea-

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2017). *Kritische stikstofdepositie in natuurgebieden.* Planbureau voor de Leefomgeving. Geraadpleegd van https://themasites.pbl.nl/atlas-regio/kaarten/?gm-b=1596110641718,true,1;1595921285002,true,1

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2023). *Grootschalige Concentratie- en Depositiekaarten Nederland (GCN en GDN)*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Geraadpleegd van https://data.rivm.nl/apps/gcn/

Concept

COLOFON

Uitgave:
Provincie Zeeland

Vormgeving:
Provincie Zeeland

Fotografie:
Provincie Zeeland

Contact:
provincie@zeeland.nl

Bezoekadres:
Provinciehuis, Abdij 6
4331BK Middelburg